SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

G. Horák, Replikové vety súhlasu odmietania, nabádania a počudovania 129
J. Mlacek, Vývin frazeologických aktualizácií v slovenčine 139
E. Tibenská, Expresivita slovies z hľadiska lexikografickej praxe 145

DISKUSIE

G. Mošková, Doplnok a polopredikatívne konštrukcie 156
J. Lenhardt, O výslovnosti jedného typu koncovej slabiky anglických slov prevzatých do slovenčiny 166

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Ján Oravec šesťdesiatročný. Ľ. Novák 170
Súpis prác prof. J. Oravca za roky 1972—1981. L. Dvonč 172
Správa o valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Š. Lipták . . 179
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za funkčné obdobie 1980—1981. Š. Lipták 180
Zasadanie Medzinárodnej gramatickej komisie slovanských jazykov, spojené s konferenciou v Moskve. J. Mistrík 184
Jazykové a etnografické pamiatky Slovákov v Maďarsku. M. Fazekašová 186

ROZLIČNOSTI

Opole — z Opole. J. Jacko 188
Názov *Kubáň* a jeho deriváty. L. Dvonč . . 189
Skracovanie slov *televízia* a *televízny*. L. Dvonč 190
O skratke názvu *Bratislavské džezové dni*. L. Dvonč 191

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 47 — 1982
ČÍSLO 3

Gejza Horák

REPLIKOVÉ VETY SÚHLASU, ODMIETANIA, NABÁDANIA A POČUDOVANIA

Týmto svojím príspevkom nadväzujem na štúdiu Štyri replikové syntaktické konštrukcie, uverejnenú v Slovenskej reči (Horák, 1981). V štúdii sa štyri konštrukcie schematicky charakterizovali takto: 1. *a — ne-a, (platí)* — rozlučovacia antonymická konštrukcia: *Dážď-nedážď, (hráme);* 2. *nechať* + + S_A + S_I *(a . . .)* — väzobná expresívna konštrukcia slovesa *nechať: Nechať robotu robotou (a odísť);* 3. V_{infin} + V_{+fin} *(ale . . .)* s variantom V_{infin} + V_{-fin} *(ale . . .)* — infinitívna obmedzovacia konštrukcia: *Zabávať sa zabávali, (ale netancovali). — Napísať nenapísal, (ale sa chystal);* 4. *a ako a, (ale b)* — rektifikujúca konštrukcia: *Voz ako voz, (ale seno).*

Svojím lexikálnym obsadením, prebratým z predchádzajúcej výpovede alebo rozumejúcim sa z kontextu, replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania sú vnútorne blízke konštrukciám 1., 3., 4., no so zreteľom na svoju vypovedaciu platnosť v okruhu súhlasu a nesúhlasu *áno — nie,* najmä s konštrukciou 3. Pre dialogickú hovorovú reč je celkom prirodzená eliptickosť, a tak replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania, ktoré ju charakterizujú, dotvára dialogický kontext i celá rozhovorová situácia. Daktoré z replikových viet súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania sú len kostrou vety, vlastne napovedaním vety a väčšina z nich je ustálená, frazeologizovaná. Vo veľkom počte týchto replikových kusých viet sa používa zvolacia forma vety. Aj táto ich črta, popri eliptickosti (vlastne kontextovej implicitnosti) naznačuje, že ide o expresívne vyjadrovanie v rámci hovorovej reči, využívané potom v beletrii.

V našej materiálovej štúdii pracujeme zväčša s dokladmi z novej slovenskej prózy, ale ich dopĺňame i dokladmi zo staršej literatúry a z dramatických textov. Doterajší pomerne rozsiahly, vlastnou excerpciou získaný dokladový materiál sme roztriedili do desiatich formálne a sémanticky kon-

štituovaných skupín. Na čelo každej z nich dávame zovšeobecňujúcu charakteristiku.

1. *Keď a, tak a.* — Hovoriaci touto konštrukciou vyslovuje, že prijíma výzvu, návrh, oznam spolubesedníka v zmysle: *dobre (teda); áno, nech je tak; nedbám.*

[Medzi gazdami, čakajúcimi pri naložených vozoch pred mlynom Sama Pichandu je i netrpezlivý Kozic; nechce podaromnici postávať, pýta si od Sama dáku robotu. Mlynár mu navrhuje.]

— D r e v o mi poukladaj!

— D r e v o? — spozornel Kozic. — A čo mi dáš za to?

— Zomeliem ti zadarmo.

— *Keď drevo, tak drevo!* — pobral sa Kozic k hŕbe polien. (Jaroš)

— Choďte, — povedal [Alexovi a Judite] dedo Štefan, — choďte spokojne a zbohom. Dobre, že ste ma prišli pozrieť... Ale tie ryby... no, škoda!

— Nechajte tak, dedo Štefan, — povedal Alex. — Vojtechovi povieme, aby nám n a s v a d b u nachytal poriadne zubáče a šťuky.

Starec významne, takmer skúmavo pozrel na dvojicu.

— *Keď svadba, tak svadba*... Ak budete mať dobrú cigánsku muziku, husličky a cimbal, prídem aj ja. (Andruška) — „Nuž čože by!" odpovedala gazdiná. Ako sa povadili [jej muž Ondrej a Jano Machaj, odborník okolo statku], tak sa udobria. *Keď čaptavý, nuž čaptavý* [je jeden z volov, čo kúpil Ondrej bez Machajovej pomoci] — veď mu neprebil hlavu. (Kukučín) — [Matka žiada navrhnúť deľbu majetku] — Vrav, t y si po mne najstarší! Deľ! (...) — *Keď ja, tak ja!* — pribral sa k reči Samo. (Jaroš) — ŠTEFAN. Z a p r i a h n i t e. Ja ho nečakám. (...) Daj mi háby. ZUZKA. Tam sú prichystané na lavici. 1. kosec. *Keď priahať — tak priahať.* 2. kosec. Ako sa rozkáže, tak sa spraví. (Tajovský)

V symetrickej konštrukcii *Keď a, tak a /Keď a — tak a/ Keď a, nuž a* členom *a* môže byť hocktoré slovo a v hocktorom tvare. Významová špecifickosť tejto kusej vetnej konštrukcie sa ukáže pri porovnaní s vetou, ktorá má na začiatku frazeologicky vyjadrenú okolnosť zreteľa *Pre mňa /za mňa/*..., napr. ŽOFA. (...), Ďurka už i d e m e ž e n i ť. BETA. *Pre mňa si ho ožeňte!* (Tajovský)

Do prvej skupiny príkladov možno zaradiť i také prípady, keď druhá časť nemá spojku = časticu *tak* a je vyjadrená rovnoznačným trocha expresívnym výrazom, napr.:

[Matka vraví dcére Zuze o druhej svojej dcére, partizánke.] — Pavla p r í d e, keď sa bude dať... Zuza striehne, či v rozhovore nepadne dáke slovo, dáka iskra, od ktorej by sa chytilo a do tla zhorelo neblahé tajomstvo, rozprestreté okolo Pavly. — Pravdaže, — rozhodne sa odsunúť tému tentoraz Anna [tretia dcéra] sama a urobí to ľahostajne, skoro až optimisticky, — *keď príde, bude tu,* ona najlepšie vie, čo má robiť. Linka má rozumu dosť, — povie povzbudivo. (Jarunková)

Variant konštrukcie v podobe *Keď príde, bude tu* možno s menšou expresívnosťou vysloviť takto: *Keď príde, (tak, nuž) príde.*

2. Replikové konštrukcie druhej skupiny majú formu záporných alebo kladných otázkových zvolacích viet, ktoré možno všeobecne naznačiť schémami *Kto(že) by / Ako(že) by + záporný tvar min. času významového slovesa* a *Kto(že) by + kladný tvar min. času významového slovesa.* Ich výpoveďovú hodnotu možno kondenzovať časticovými výrazmi *Pravdaže áno* (každý tak robí); *Nie, kdežeby* (nikto to nerobí, nemôže atď.).

a) *Pravdaže áno*

[Gábor sa žaluje Hrabinovi] — Nezarobím ani polovicu toho čo predtým. Almužnu dostávam. — S ťažovali ste sa? — *Kto by sa nesťažoval?* Pohrozil mi [riaditeľ], že ak sa opovážim ešte raz hasiť, čo ma nepáli, tak ma vyhodí. Myslí si, že je tu bohom. (Beňo) — (...) medzitým ste však strašne k r i č a l i. Veď som vás počul. — Pravdaže som kričal. *Kto by nekričal?* Myslel som si, že už do mňa strelili, že ma zastrelili, preto som kričal. (Šikula) — Pri takýchto slovách Vilma o p e k n i e. Akoby nie! *Koho by pochvala nepotešila?* (Šikula) — Stretne ju [líšku] vlčko: „Č o p l a č e š, líštička, sestrička?" „Ach, vlček, braček, *akože by som neplakala?* V mojej diere divné zviera!" (Dobšinský) — Keď Eva pozrie na tie veci, slzy ju zalejú a potom len p l a č e a p l a č e. [Zamlčaná predpokladaná otázka prijímateľa.] *A akože by neplakala?* Pozajtre sú už hody, a muža nič a nič. (Kukučín) — Človek by nikdy nemal zradiť samého seba, — povedal si s hnevom. — N e r o z u m i e m, — vravel som ti, hoci... — *Prečo by si nerozumel, Juraj?* Či sme sa o tom raz rozprávali? (Dzvoník)

b) *Pravdaže nie, kdežeby!*

ANIČKA. Tak iď, Števko, ale a b y ťa n i k t o n e v i d e l. ŠTEVKO. *Kto?* [= Kto by ma mohol vidieť? — Nikto ma neuvidí.] Veď je už tma (...) (Tajovský) — [Šujan hovorí o neporiadnej práci nemocničnej telefonistky.] — A s ťažovali ste sa? — pridal sa k Šujanovi psychológ. — *Komu?* [= som sa mal / Komu by som sa bol mal sťažovať?] Ja si ju podám, len nech ju stretnem, — zastrájal sa Šujan. (Dzvoník) — ... nezľakli sme sa, keď stála proti nám celá dedina. — A teraz h á d z e š f l i n t u d o ž i t a? — *Prečo by som to robil?* (Beňo) — Na takých miestach bývajú [pstruhy] celý rok. — A v zime n e m r z n ú? — *Čo by tam mrzli!* Teplo im je pod ľadom. To len ovečky treba zavrieť do maštale. (Krno)

Zvolacia opytovacia veta *Prečo by som to robil?* vyjadruje, že hovoriaci nemá dôvod to robiť (= hádzať flintu do žita), a teda to ani nerobí. Veta *Čo by tam mrzli* s významom „Kdežeby! Nemrznú." obsahuje časticu *tam,* ktorá má zdôrazniť zamietavý postoj hovoriaceho.

3. Hovoriaci odmieta spolubesedníkom tlmočený predpis (právnu normu), neprijíma jeho radu, nesúhlasí s jeho návrhom, odporúčaním, pozastavuje sa nad ním.

— Celý život som mu v liste opísal. — V liste do lietadla s a t o ľ k o n e s m i e. — *Čo nesmie? Aké nesmie?* (Papp) — [Milica chce kúpiť kreslo.] GARA. N a č o jej budú dve? BELAN. *Akože načo?* GARA. Vravel si, že jedno už má. BELAN. No má... Ale to je čosi celkom iné. (Zahradník) — N e v i e m. *Akože neviete?* (Zahradník) — Ale som povedala Petrovi [mužovi]: keby sme mali aspoň k o z u! — *Čo tam po koze,* (...) Mlieka je teraz u nás dosť. Príď každé ráno s kandličkou, dám ti. (Beňo) — ... bojím sa, aby pani A l ž b e t a. — *Čo tam po pani Alžbete.* (Zahradník) — Ži na vode a vzduchu (...) Alebo z l á s k y! — *Daj pokoj s láskou!* (Jaroš)

Sem sa zaraďuje výrazový typ uvádzaný zdôrazňovacou záporovou časticou *horký(že) nie,* ktorá môže mať aj kongruentnú adjektívnu podobu *horký(že) môj — horká moja — horké moje,* napr.:

ZUZA. Medzi nami vari nikdy p o r i a d k u n e b u d e. JANO. *Horký nie,* len nech dôjde. (Tajovský) — ZUZA. Nuž, akože si sa v y s p a l naostatok? — MIŠKO. *Horký moje spanie.* (Tajovský) — ZUZA. Vitaj, švagre, s a d n i s i. JANO. *Horkýže tvoj „sadni".* Už odkazujú, že ak nejde Miško regrút, tak že ho odídu. (Tajovský) — Kdeže, vy ste ešte celkom m l a d á žena, — úctivo namietala Helena. — *Horká moja mladosť.* Ani mladá ani stará, taká prostredná... (Beňo) — ANIČKA. Ba len poďte, mama, že s a p o m e r í t e! MARA. *Horké naše pomerenie!* (Tajovský)

V príkladoch tejto skupiny ide napospol o ustálené, frazeologizované konštrukcie, zastupujúce celú vetu: nesmie ← *aké* [= nijaké] *nesmie* — substantivizácia slovesného jadra výpovede; načo? ← *akože načo?;* neviem ← *akože neviete;* z lásky ← *daj(te) pokoj s láskou;* kozu ← *čo tam po koze; horký, horkýže môj,* zriedka *tvoj, horkáže moja, horkéže moje* + *podst. meno.*

4. Na priamu alebo nepriamu zisťovaciu otázku hovoriaci odpovedá replikou, ktorá je z ohľaduplnosti alebo zámerne (aby sa o veci viacej dozvedel) dvojpólová, teda kladná i záporná, alebo ani kladná ani záporná; schematicky: *áno i nie / aj áno aj nie / ani áno, ani nie; aj taký (taký), aj taký (taký).*

— Viete, dedo Štefan, (...) skúsili sme vybaviť Judite zamestnanie. (...) — Nevyšlo to, — dodal Alex. — Nemajú miesto? — spýtal sa dedo Štefan vážne. — Majú, ale budeme traja, a k r o z u m i e t e. — *Rozumiem aj nerozumiem,* — odpovedal starec. (Andruška) — Vo Švajčiarsku ste nemohli zostať? — spýtal sa drotára mlynár. — Roboty n e b o l o? — *Bolo i nebolo!* Môžem ja však zahodiť svoju drotársku krošňu? (Jaroš) — [Eugenia svojmu budúcemu svokrovi.] — Otec je iný ako vy. Myslím napríklad to, ako sa správa k mame. — Z l e? — *Nevravím ani áno, ani nie,* ale iba to, že otca v tomto smere nikdy nepochopím. A rovnako nepochopím mamu, ako sa ona správa k otcovi. (Dzvoník) — [Gara bol v Pensylvánii.] BELAN. Je to už dávno. GARA. Veľmi dávno. BELAN.

A ľudia? GARA. *Aj takí — aj takí...* Ale aj jedni aj druhí sa náhlia... Všetci sa kamsi ponáhľajú. (Zahradník)

Dvojpólová odpoveď na eliptickú otázku A ľudia? *Aj takí — aj takí* má význam „aj dobrí — aj zlí". Táto skupina ustálených symetrických replík pripomína obmedzovaciu replikovú slovesnú konštrukciu *prísť (ne)príde, ale...* — aj tá určením svojho obsahu osciluje medzi *áno — nie.* V replikách tohto druhu niekedy badať ambivalentný postoj hovoriaceho; no veľa ráz majú oporu v dvojpólovej kvalite daného prvku skutočnosti.

Váhavý postoj hovoriaceho ukazuje ďalšia veľmi vyhranená a oveľa menšia skupina replík, ktoré možno využiť ako zosmiešňujúcu charakteristiku reči istých (vystupujúcich) osôb.

5. Hovoriacemu je nepríjemné odpovedať priamo, jednoznačne, preto sa priznáva, že vlastne odpovedať ani dosť dobre nevie a po replike ako úvode k odpovedi vysloví sa v nesmelom odhade o danej veci, jave (jeho príčinách). Je to typ *(A) či ja viem? / (A) čo(že) ja viem? / Veď ja ti/vám (oni) neviem.*

No aj tak sa niektoré ženy vypytujú Vilmy: — A k o m u j e? Ako je Imrišk ovi? — *Či ja viem?* T u š í m stále rovnako. (Šikula) — MILICA (s posunkom na staré kreslo). Pripomína domov. BELAN. A v a š e? MILICA. *Čo ja viem...* (Po zaváhaní). H á d a m zubára. (Zahradník) — Pristúpila o krok bližšie. — V e ľ m i ti je z l e? — *Čo ja viem.* Asi som sa prejedol. (Šikula)

V poslednom prípade váhavou replikou *Čo ja viem* akoby sa hovoriaci vyhol priznaniu, že mu je naozaj zle, a preto i ďalej (vo vlastnej odpovedi) svoj stav obíde tým, že sa usiluje nájsť jeho pravdepodobnú príčinu (asi...).

6. Replikou hovoriaci priamu odpoveď na doplňaciu otázku odkladá — alebo na neskorší čas, alebo ako vedľajšiu; namiesto negatívnej odpovede použije žartovné príslovie, založené na slovnej hre a tým to, na čo mierila otázka, odsúva ako čosi vedľajšie, čomu nateraz (ešte) netreba venovať pozornosť.

Keď to bude hotové, k o ľ k o d á t e bodov? — zasmial sa Gregor, aby majstra upokojil. — *O tom potom.* Čo ste mali na gremiálke? (Beňo)[1] — Keď Ondrej nadštrkol, že b y m a l í s ť d o m o v, Paľo buchol päsťou do veľkého obilného štoku (...) až tak zadunelo. — *Čo domov? Domov nepôjdeme, domov nás ponesú.* (Beňo) — Čo vravíš? Čoo? — ozval sa starký zo sna. — Reku, č i n e j d e t e

[1] V Slovníku slovenského jazyka je takýto doklad na frazeologizmus *o tom potom: Vyplatil som ťa ako vypiatil, o t o m p o t o m.* (Lazarová) a uvádza sa výstižný výklad: to odložme na neskoršie, to teraz nechajme. Treba podotknúť, že tu už frazeologizmus *o tom potom* nemá časovú, ale odvodenú hodnotiacu platnosť akoby „to je vedľajšie, to už netreba (ani) spomínať".

d o m o v? Starký sa odrazu vzchopil. Kalné oči sa neisto roztancovali. — *Domov? Domov nás ponesú,* Maťo. (Chudoba)

V posledných príkladoch hovoriaci nepriamo vyslovuje, že domov ísť zatiaľ neprichádza do úvahy, a tak sa odpoveď, a teda i to, na čo mierila otázka, odkladá (odmieta). Hra so slovom *domov* pripomína vtipné repliky o používaní daktorých jazykových prostriedkov. (Porov. Máte č a s? ← *Času by bolo* (ojojój), *ale nemáme kedy!*)[2]

7. Replika vyslovuje, že spolubesedníkova otázka opýtaného pobúrila, že ju pokladá za bezočivú, urážajúcu [príklady a)]; že jeho nadávky so zlostnou dôraznosťou, ba i trestajúco odmieta [príklad b)], že pohŕdavo neverí jeho sľubom, lebo ho pridobre pozná . . . [príklady c)].

a) Pobúrenie nad bezočivou otázkou v zmysle *Ešte sa spytuj!:*

„Gusto, p r e č o na mňa v posledné dni tak gániš?" a sklopil zrak. „*Ešte sa spytuj!*" utrúsil Bázlik nechtiac — lebo si zaumienil, že sa s ním nedá do reči. (Žáry) — ANIČKA. Veď i ty si strašný, strašný Martin! Č o t i j e, pre boha večného? MARTIN. (. . .) *Oh, ty sa pýtať môžeš?* Ty už ani nechápeš, koľko som trpel. (Tajovský) — Ako sa máš, Filka? Čo nového? Zdravá si? Čo bolo? Ako bolo? Všetko je v poriadku? Nič sa nestalo? — *Skoro sa pýtaš! Mám sa akurát tak, ako o mňa dbáš.* (Šikula. — Porov. rýmovanú dialogickú povrávku *Ako sa máš? ← Ako (ty) o mňa dbáš!*)

b) Zlostné odrazenie nadávok použitím doplňacej otázky s intonáciou zisťovacej otázky (v citovom vzrušení), ktorá sa vyslovuje súčasne s fyzickým zákrokom, trestaním; typ *Kto (ti) je luhár?!*

Skríknem na ňu: — P e h a ň a hnusná, prečo ma biješ? Ty si l u h á r k a, nie ja! (. . .) zrazu ozelenie aj ožltne a namiesto jedného zaucha mám tri. — *Kto je pehaňa?! A kto je luhár?* Kto ustavične roznáša klebety? Nevďačník jeden. — No a zase cap! Namiesto jedného zaucha odrazu mám šesť. (Šikula)

V nasledujúcom príklade replika má len ráz vyhrážky:

ANIČKA. Už m u s í m [počkať], keď som sľúbila. ZUZA. *Ja ti pomusím.* (Tajovský)

c) Pohŕdavé odmietnutie sľubu ironizujúcou zvolacou vetou, naznačujúcou *Ty si (mi, akurát) z tých, čo sľúbené splnia!*

[Jano sľubuje Filke.] Uvidíš, koľko peňazí ti p o š l e m. — *Pošleš!? Keby ti mal kto veriť!* Ty si do domu ešte ani šesták nepriniesol. (Šikula) — Môže sa stať

[2] Odpovedi sa opýtaný vyhne aj v takomto prípade: MIŠKO. Nuž a k o ž e s a m á t e, tetka moja, i vy tetka? — DORA. Ach, *nuž ty sa pochváľ.* Táto replika už patrí do ustálených spoločenských formúl. (Tie nezaraďujeme do rámca našej témy.)

aj to, že sa mi tam nebude páčiť a v r á t i m s a nazad (...) — *Ty sa už len vrátiš!* — potiahla nosom, nevedela sa uspokojiť. (Beňo) — ANIČKA. Potom s a už b u d e m u s i l o v a ť. ZUZA. *Ty sa i vieš!* Šikovná — tam, kde by ťa nemalo ani byť. (Tajovský)

8. Repliky, ktorými sa spolubesedníkovi hrubo vyčíta nepohotovosť vnímania alebo konania [príklady a)], alebo ktorými hovoriaci spolubesedníkovi odvrkne o sebe, že je on predsa normálny, že dobre počuje, dobre vidí atď. a že sa netreba voči nemu správať neprimerane; netreba kričať, upozorňovať na zreteľné veci a pod. [príklady b)].

a) typ *Čo si slepý?*

Autobus zašiel za zákrutu a Jana [šoférka] stúpila na brzdu. — Veď vstávaj, *čo si hluchý?* — povedala Ela Ondrejovi [svojmu mužovi]. Už sme tu, aha otec!... Ondrej sa striasol, ani čo by sa bol prebudil... (Krno). — Je v druhom stave, — povedal Jožo. — Čo vravíš? — Je gravidná, — povedal hlasnejšie. — A k o t o v i e š? — spýtal som sa, podľa Jožo istotne ani debil. Bisťu, *čo si slepý?* Či to nevidíš? (Dzvoník)

b) typ *(Vidím,) nie som slepý!* a *Ale ja mám iba dve ruky.*

Zo spovednice ako zo suda chrapľavý hlas vypočítava starecké hriechy. Nato tenor kňaza: „Potichšie, *nie som hluchý.*" (Sloboda) — [Žena rozpráva mužovi.] Dovoľ, aby som ti zopakovala, čo mi rozpovedal, je na smrť ustatý, č i n e v i d í š? — *Vidím, nie som slepý!* — odvetí nadurdene, už opäť sa dívajúc na Jana Hvizdáka. (Dzvoník) — Boli ste očkovaný proti tetanu? — Pravdaže, ale *čo na mňa kričíte, nie som hluchý,* — dodal podráždene. (Dzvoník) — ZUZKA (rozmýšľa, ako začať). Ďurko? ĎURKO (hrubo). Čo chceš? ZUZKA. P o č u j... ĎURKO. *Nie som hluchý.* (Tajovský). — Z a t r ú s i l a s i jej do sečky t r o j k y? — pomyslel na kravu Malinu. — Hej, hej, — prikývla Ela. — *Nie som zábudlivá.* Videlo sa mu, že odfrflala... (Krno) — Prosím vás a pozrite sa na fikus v mojej pracovni, myslím, že ho bolo treba obrezať, poliať a skypriť zem v kvetináči. Ej, Betka, a na kávičku s m e d n e s z a b u d l i? Už je deväť! — *Ale ja mám iba dve ruky,* — chcelo sa mi koľkokrát zakričať. (tlač)

V poslednej replike *Ale ja mám iba dve ruky* hovoriaca vyčíta, že sa od nej žiada práca nad sily obyčajného človeka.

Neoprávnený a pritom sebecky orientovaný nárok ostro odbíja frazeologizovaná replika v tomto príklade:

„A komuže tú nádheru truskavíc, Janík, nebodaj n a š e j M a r k e?"
„*Čo by ste nechceli!* Nech si natrhá — veď má ruky!" odvrkuje a cloní si korisť telom. (Žáry)

9. Replikami tohto druhu hovoriaci posmeľuje spolubesedníka (alebo vo

Zhŕňajúca tabuľka

Konštrukcia	Výpoveďová hodnota v dialógu	Kondenz. korelát
1. *Keď a, (—) tak a.* *(nuž)*	súhlas: prijatie návrhu, rozhodnutia, mienky	Dobre (teda). Nech je tak.
2. *Kto(že) by nekričal?* *Prečo(že) by nerozumel?* *Ako(že) by som neplakala?* *Kto(že) by sa žaloval?* *Prečo(že) by to robil?* *Akože by vládal?*	vyhlásenie: Každý tak robí / Nikto tak nerobí	Pravdaže! Kdeže by. Pravdaže nie!
3. *Aké nesmie?* *Daj pokoj s a.* *Čo tam po a.* *Horký(že); Horký(že) môj a!*	nesúhlas: s predpisom (s normou); s radou; s výberom	Tažeta! To(to) nie! Ale ba! Kdeže by!
4. *Aj rozumiem aj nerozumiem.*	súhlas i nesúhlas ambivalentný postoj	Áno i nie. ani áno, ani nie.
5. *(A) Či ja viem?* [Hádam . . .] *(A) Čo ja viem?* [Možno . . .]	nevedomosť neinformovanosť [potom odhad]	Ø Konvenčný mimický prvok „Neviem“.
6. *O tom potom.* *Domov nepôjdeme; domov nás ponesú.*	odklad riešenia, rozhodnutia, hodnotenia Ešte nie, To je vedľajšie. Zatiaľ nie	O tom potom.
7. *Ešte sa spytuj!* *Keby ti mal kto (u)veriť!* *Kto (ti) je pehaňa?!* *Ja ti pomusím!*	zamietnutie: otázky / sľubu / nadávky (s trestom) / úmyslu (s vyhrážaním)	Fuj! Hanba! (Na! Tu máš!) (No, počkaj!)
8. *Čo si hluchý, slepý, . . .?!* *(Veď) nie som hluchý, slepý . . .!* *Mám iba dve ruky!* *Čo(že) by ste (ešte) nechceli?*	výčitka pre: neprimerané konanie / neoprávnene požiadavky (nároky)	Ø Figu! Ešteže čo!
9. *Z nosa ti neodhryzná.* *Čo uhly podopierate?* [Pozor!] *Nevidíte šindle na streche? (že sú tu i bosí?)*	povzbudenie do činnosti; výčitka pre neprimeranú reč	Do toho! Ber sa! Hore sa! Pst! Čit.
10. [Správa] ← *Čo nepoviete?*(!) *Čo vám ja (ne)poviem.* → [Správa]	začudovanie po správe; provokovanie začudovania pred správou	(Ale) Naozaj? Namojveru! Namojdušu!

vnútornej reči aj sám seba), aby sa nebál konať, že sa mu nič nestane [príklady a)], aby prestal konať (hovoriť) neprimerane [príklady b)], a aby prestal postávať bez roboty [príklady c)]. Ide napospol o vety s frazeologizmami a ich variantmi alebo vyčítavé, nepriamo nabádavé ustálené repliky.

a) — A čo N e m c i? Zhaltujú nás voľade a... — namietala nevesta... [Chystali sa do mesta predať maslo, tvaroh, vajcia.] Svokor odbavil jej obavy nakrátko: *Z nosa nám neodhryznú.* (Beňo) — „Prečo by som nešiel...? [na majáles] pomyslel si Cyprián zrazu odhodlane. *„Nik mi kus nosa neodhryzne!* Tancovať nebudem." (Jonáš)

b) Pri takýchto rečiach odháňa teta Káčerka chlapcov z dosluchu dospelých. Starších napomína: Majte rozum, vyberajte slová — *či nevidíte: šindle na streche?* (Žáry. — Častejšie sa v takejto súvislosti používa upozorňujúce súvetie: *Nevidíte, že sú medzi nami aj bosí!* = obrazne, nedospelí.) — Rozhnevaní obri schádzali úplazmi, viechali ťažkými budzogáňmi nad hlavami a hľadali ma: — Hej, hej, kdeže si? — Ale ja som im povedal: — Akože, *či som ja s vami dakedy barany* [vravieva sa aj *ovce, husi, svine, kozy*] *pásol?* (Švantner — hovoriaci si vyprosuje tykanie) — KOVÁČ. T y s a do toho n e s t a r! ELEGÁN (sebavedome). *Odkedy si my tykáme,* pán majster? (Kováčik) — MIŠKO (pobehne za ňou a chytí ju). No nehnevkaj sa. To už vieš, [som ťa bozkal] na to rozlučnô. Zasmej sa mi, dušička. ANIČKA (driape sa mu z ruky). J a s a h n e v á m. MIŠKO. *Ale hnev vraj kráse škodí.* (Tajovský)

Príslovie použité v poslednom príklade ako repliková veta vystríha pred následkami deja — hnevu, čiže upozorňuje na následnú zábranu deja.

c) — *Chceš tu vystáť jamu...?* prihovoril sa mu nenazdajky Samuel Guban. — Dievky strieľajú očami, a tu chlap sťa pavúz stojí ako smutná vŕba. (Jonáš) — *Čo tu múry podopierate?* Azda sa bojíte, že sa zrútia...? (Jonáš)

Frazeologizovanou replikou [príklady c)] hovoriaci vyčíta nečinnosť osloveného. Repliku vyvoláva správanie osloveného (jeho provokujúca nečinnosť), nie jeho reč.

10. Replikovou vetou typu *Čo nepovieš? / Nepovedz!* sa vyslovuje začudovanie nad vypočutou prekvapujúcou správou.

Pri večeri, keď sa majster spýtal, čo robili, Imro pozrel na Vilmu, nevdojak sa mu znova rozveselila tvár a povedal: — G u ľ o v a l i s m e s a. (...) Majstrovi sa hneď zlepšila nálada. — *Čo nepoviete?!* (Šikula) — [Hrabina opravil varič.] — U ž ste skončili? — U ž. — vystrel chrbát. — *Nepovedzte!* A je dobrý? — žartovala Andrea. — Ako nový. (Beňo) — „A ten," povedala teta, „ten sa ani neozval." „P o s l a l t e l e g r a m," povedala Katarína, *„Čo nepovieš,"* povedala teta posmešne. „Telegram. To už je výkon." (Miináč)

Podľa takýchto replík komentujúcich vypočutú správu vznikli s nimi korelované repliky typu *Čo vám ja (ne)poviem,* upozorňujúce, že za nimi bude nasledovať prekvapujúca správa. Akoby sa nimi upozorňovalo „Nebudete hádam ani veriť, ale počúvajte!" (Novšie sa pred takýmito správami vravieva *„Čosi vám poviem, (ale) sadnite si!"*)

Ale Durduľa drží richtárku za ruku. *„Čo vám ja poviem,"* vraví skoro šepky, držiac jej ruku, „ale sa nikomu nezjavte. Váš bol v nedeľu po večierni v meste." (Kukučín) — „Veď môj je už v rokoch. Má rozum — veď ho už naučilo. — *„Ale čo vám nepoviem:* ja som ho videla na vlastné oči..." „Kde ste ho videli?" „U nej, u tej Masliačky." (Kukučín)

Napokon niekoľko rámcujúcich poznámok.

1. Pri skúmaní a charakterizovaní replikových vetných konštrukcií súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania máme na zreteli dialóg, a teda repliku v širokom zmysle (Karcevskij, 1931).
2. Prvé štyri skupiny konštrukcií nadväzujú na jazykový prejav spolubesedníka a preberajú ním použité jazykové prvky; tak i výhražné konštrukcie typu *Kto (ti) je pehaňa?!* a *Ja ti pomusím!* zo skupiny 7. V tom je ich zvuková usúvzťažnenosť s predchádzajúcou výpoveďou, zdôrazňujúca príslušnú vypovedaciu hodnotu.
3. Ide napospol o ustálené expresívne vetné konštrukcie s úplným alebo väčším-menším stupňom frazeologizovanosti — príznakové lexikálnym obsadením i melodickým stvárnením (pozri najmä zvolacie otázky).
4. Prípady skupín 1, 4 a 6 charakterizuje zvuková symetria (porov. Horák, 1981).
5. Kondenzovaný korelát prebraných konštrukcií chápeme ako ich situačné synonymum (v širokom zmysle), veľmi často používané ako ich výrazný expresívny dodatok (porov. Lapárová, 1953; Morfológia slovenského jazyka 1966).

Literatúra

HORÁK, G.: Štyri replikové syntaktické konštrukcie. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 8—18.
guistique de Prague. 4. Praha 1931, s. 188—227.
LAPÁROVÁ, V.: Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hra-
KARCEVSKIJ, S.: Sur la phonologie de la phrase. In: Travaux du Cercle linnice. In: Lexikografický zborník. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 115—116.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 746—806. (Autor kapitoly *Častice* je J. Mistrík.)
MLACEK, J.: Syntaktická frazeológia. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 134—144.

Jozef Mlacek

VÝVIN FRAZEOLOGICKÝCH AKTUALIZÁCIÍ V SLOVENČINE

Frazeologická aktualizácia sa pri svojej výrazovej rozmanitosti a značnej frekvencii v niektorých štýloch pomerne často stáva predmetom osobitného štúdia. Jej skúmaniu v slovenčine sa venovali aj viaceré naše práce. V niektorých z nich sme sledovali všeobecné otázky aktualizovania frazeológie, ako je jeho terminologické vymedzenie, odlíšenie od frazeologických variantov a typológia aktualizácií (1971b, 1977b, 1978), v iných sme sa zasa dotýkali funkcie a spôsobov uplatňovania aktualizácií v niektorých štýloch a v konkrétnych textoch (1968, 1971a, 1974, 1977a a i.). V tomto príspevku chceme nadviazať na uvedené práce a zároveň rozborom najmä básnických a publicistických aktualizácií frazeológie naznačiť, aké druhy aktualizovania sa ukazujú ako najproduktívnejšie a v súčasnom uplatňovaní frazeológie v uvedených štýlových oblastiach aj najtypickejšie, najbežnejšie.

Materiálovo sa budeme pri tomto rozbore opierať o nové básnické zbierky J. Štrassera (Podmet a Denne) a Š. Moravčíka (Erosnička a Ticha domácnosť), ďalej o knihu Ľ. Zelienku Športové smiechoty, ako aj o početné príklady z našej publicistiky. Pravda, pri takto zúženej materiálovej báze môže vzniknúť pochybnosť, či možno zachytené typy aktualizácií pokladať za typické, či tu nejde o celkom individuálne znaky autorovho prístupu k frazeológii. Keď chceme predísť námietkam tohto druhu, musíme konštatovať, že aktualizácia je vždy autorským, teda individuálnym zásahom do ustálenej jednotky. Ak pritom predsa zisťujeme, že isté typy sú u viacerých autorov analogické, založené na paralelnom prístupe k narúšaniu frazémy, môžeme takéto aktualizácie pokladať za produktívne, za také, priktorých sama východisková frazéma istými svojimi vlastnosťami priamo „ponúka" aktualizačné zásahy istého typu.

Skôr ako budeme rozoberať jednotlivé druhy bežnejších aktualizácií frazeológie, pristavíme sa pri jave, ktorý sa už dávnejšie označuje ako tzv. frazeologický obraz. Ide o takú časť textu, v ktorej sa popri sebe využíva viacej frazém, a to v základnej aj aktualizovanej podobe, pričom frazeológia sa tu zvyčajne stáva nositeľom motívu. Je to veľmi špecifický vyjadrovací postup, ktorý si vyžaduje prihliadať nielen na základný význam, ale aj na sprievodné a hodnotiace významy jednotlivých frazém. Pri nerešpektovaní alebo obchádzaní tejto požiadavky dochádza k rozličným tautológiám, verbalizmu, ba často aj k nesúladu medzi štylistickou alebo aj vecnou hodnotou jednotlivých použitých frazém, resp. medzi frazémami

a ich kontextom. Najmä prípady s tautológiou sú pomerne časté. Spomeňme tu napr. text jednej z novších piesní: *Nehnevaj sa, milá, nerob mi na zlosť. Prší, neprší, mám ťa po uši, aj nad hlavu, dosť.* Ide tu o posledné výrazy, ktoré frazeologickou aj nefrazeologizovanou formou opakujú ten istý vecný význam, pričom z tautológie nevyplýva nijaká intenzifikácia významu, resp. iná modifikácia významu. Tým pozoruhodnejšie sú viaceré frazeologické obrazy, ktoré nachádzame u obidvoch uvedených básnikov. Porov.: *Ide báseň do blata, / z blata do kaluže. / Ide po nej potopa. / Doslova to cháp. / Ide báseň z dažďa pod odkvap.* (Štrasser — ďalej Š) — *Dostala si ma do úzkych, / do slepej uličky, / kam všetky cesty vedú. / Dostala si ma sem, / do levovej jamy. / Vraj konečne sami . . .* (Moravčík — ďalej M)

Jedným z najtypickejších spôsobov aktualizovania je sémantická aktualizácia. Ide o aktualizáciu, pri ktorej niet nijakých, syntaktických ani lexikálnych zásahov do frazémy, ale jej kontext napovedá, že sa dané spojenie chápe a uplatňuje doslovne, v priamom význame. Ak väčšinu frazém pokladáme za frazeologizované slovné spojenie, v tomto prípade ide o defrazeologizovaný výraz. Je to pritom prostriedok, ktorý poskytuje vlastne už novú metaforiku, pretože pôvodné priame významy ostali za frazémou skryté. Najmä v sledovanej poézii patrí tento spôsob aktualizovania medzi veľmi bežné. Porov.: *Kde nič nie, / ani smrť nevezme. / A vzala. — Večer toho mali plné zuby. / Vyčistili si ich.* (Š) — *Pevne držíš v rukách opraty. / A šľahaš ma nimi. / A máš šťastnú ruku. / Vždycky dobre trafí. — Ale mne šťastie ukázalo chrbát, / tvoj. — Kúpil mi novú košeľu / a teraz mi ju stále vyhadzuje na oči.* (M) — *Sicília ide dolu vodou. / Vzďaľuje sa od Talianska / ročne o jeden centimeter. — Tancovali, spievali piesne / a každá bola labutia.* (Š — tu sa sémantický posun — báseň má názov *Prišlo na to, že labute* — spája aj so syntaktickými zmenami, o ktorých bude reč ďalej.)

Možno dodať, že s týmto postupom aktualizácie sa pomerne často stretáme aj v hovorovom štýle (často sa na ňom zakladajú vtipy, anekdoty), pravda, tu sa aktualizácia signalizuje nielen osobitným kontextom, ale častejšie napr. intonáciou alebo situačne.

Spomedzi základných typov aktualizácie (porov. Mlacek, 1977b) je aj v rozoberaných textoch bežná lexikálna aktualizácia frazém. Možno pritom povedať, že dnešné lexikálne aktualizácie sa už vyhýbajú prázdnym, funkčne neopodstatneným lexikálnym zmenám zloženia frazémy typu *Nepravda má krátke nohy.* (Smena) Hoci najmä v publicistike sa zriedkavejšie predsa len stretneme aj s takýmito parafrázami, vo všeobecnosti sú oveľa častejšie také zásahy do lexikálneho obsadenia frazémy, v ktorých sa zreteľne prináša nejaký nový význam, resp. modifikácia východiskového frazeologického významu. Porov.: *. . . že kvapka kvapke oko nevykole. — Len*

kyslík vie, že včera som / tu vyrážal plyn plynom. (Š) — Nešlo mu do korunovanej makovice . . . (Zelienka — ďalej Z) — *Jednou ranou dve víťazstvá.* (Smena)

Podobne ako pri frazeologickom obraze aj pri lexikálnych aktualizáciách sa občas vyskytujú prípady tautológie. Najčastejšie k nim dochádza tak, že sa do lexikálneho zloženia frazémy kontextovo vkladá také slovo, ktoré je ekvivalentom celej frazémy. Napr.: *Nebola vrecom šibnutá, aby nevidela . . .* (Z) Aktualizovaná frazéma má ustálenú podobu *byť vrecom udretý,* príp. expresívnejší variant *byť vrecom praštený* a jej význam možno vystihnúť aj expresívnym výrazom *byť šibnutý.* Z povedaného však vyplýva, že aktualizovaný výraz *nebola vrecom šibnutá* je výsledkom zreteľnej kontaminácie obidvoch výrazov a pri spomenutej tautologickosti ho možno hodnotiť ako trochu násilné, a tak aj chybné spojenie.

Hranice lexikálnej aktualizácie sú vo všeobecnosti veľmi široké, takmer neobmedzené. Každý komponent v zložení frazémy dáva totiž svojimi zvukovými, tvarovými aj významovými vlastnosťami možnosť aktuálneho pretvárania ustálenej jednotky. Krajným prípadom sú tu až účinné slovné hry, ktoré môžu prejsť až do rozkladu jednotlivých slov z ustáleného zloženia frazémy. Aspoň jeden výrečný príklad: *Zlá zelina nehy vinie / mäkké roky do biela.* (M — rozloženie zložky *nevyhynie* na dve slová, a to za pomoci „prešmyčky", a kontextové zapojenie celej jednotky ako pri rozštiepení frazémy.)

Zo širokého repertoáru možností syntaktického aktualizovania frazém patria medzi produktívnejšie iba niektoré postupy. Niekedy pritom ide o aktualizácie založené na priamo protirečivých princípoch. V sledovanom materiáli nachádzame totiž jednak spojenia vychádzajúce z redukovania frazémy, zvyšovania implicitnosti ustálenej jednotky, jednak aktualizácie rozvíjajúce ustálenú jednotku na väčší, explicitnejší výraz. Prípady prvého typu sa často vyskytujú v súčasnej publicistike, a to predovšetkým v titulkoch. Napr.: *Horúci gaštan* (Práca) — *Zlaté dná* (Smena na nedeľu).

Oveľa pestrejšia je paleta aktualizácií založených na zvyšovaní explicitnosti východiskovej frazémy. Ide tu jednak o vkladanie kontextových slov do zloženia vlastnej frazémy, pričom sa modifikuje, konkretizuje základný význam frazémy (tento typ sme už označili ako tzv. rozštiepenie frazémy), jednak o väčšiu alebo menšiu celkovú deštrukciu použitej ustálenej jednotky. Prípady rozštiepenia frazémy zvyčajne konkretizujú, špecifikujú základný význam frazémy, podstatne sa však od neho nevzďaľujú. Sú to teda výrazy stojace na rozmedzí medzi expresivizujúcou inováciou frazémy a skutočnou jej aktualizáciou. Porov.: *Mäsiarov syn Ďuro mal*

vyložený pech. (Z) — *S menšími odreninami včas uvrzli z pekelne horúcej pôdy ringu.* (Z)

Podobnú platnosť majú aktualizácie založené na menšej konštrukčnej zmene v rámci ináč ustálenej jednotky a jej stavby. Ide napr. o zmenu pádu, o zámenu predložky pri mennej zložke frazémy a pod. Porov.: . . . *a po vode nás pustí.* (M — ustálené: *pustiť* (zvyčajne niekoho) *k vode*) — *My o vlku, a vlk u nás.* (M — tu spolu s lexikálnou zmenou) — *A ja za ním lietam, / ovešaný zeleným od hlavy až k pätám.* (M)

Iný prechod k syntaktickej aktualizácii realizuje J. Štrasser, a to syntaktickým osamostatňovaním jednotlivých zložiek frazém na spôsob osamostatnených vetných členov. Porov.: *Mysli si o tom. Ale svoje. — A je to. Čierne na bielom. — A vie, že je. A nevie presne, na čom.*

Zložitejšie sémantické posuny nastávajú pri celkovej deštrukcii frazémy, keď sa jednotka, jej zložky rozlične rozkladajú do kontextu. U sledovaných básnikov je to jeden z typických prostriedkov na výstavbu spomínaného frazeologického obrazu. Porov.: *Naposledy sa spýtaš, / čo som to vlastne robil v lete. / A ja ti naposledy odpoviem. / Tú otázku na telo ti však chválim. / Byť zimou, spýtam sa tiež . . .* (Š) — *Skloňoval som srdce, / med, čo ho nivočí, / jed, čo jazyk pletie.* (M) — *Medzi dve ženy som položený / a nie je tej britvy, / ktorej by som sa mohol chytiť.* (M) — *Ak sa začal predsa len nafukovať, jeho sláva zvädla prv ako poľná tráva.* (Z)

Podobne ako pri lexikálnej aktualizácii býva aj pri syntaktickej deštrukcii asociačné napätie medzi aktualizovaným výrazom a východiskovou frazémou rozličné. Ak v niektorých prípadoch ide len o nepatrné aktualizačné zásahy, ktoré iba čiastočne modifikujú, ozvláštňujú význam ustálenej jednotky, v iných naopak nachádzame len isté zvyšky, úlomky, ktoré nás upozorňujú na frazému, ktorá je len pozadím, východiskom realizovaného výrazu. Jednotky tohto druhého typu, pravdaže, bývajú špecifickejším a náročnejším spôsobom využívania frazeologického fondu v texte. Výrazovú silu takéhoto postupu zreteľne ilustrujú napr. tieto Štrasserove verše: *Nebolo jej. / Nikde. / Ani zrnko. / Ani atóm. / Marušku sme okašlali. / Solili sme zlatom.*

Povaha morfologickej ustálenosti vo frazeologických jednotkách sama naznačuje, že morfologické aktualizácie môžu byť veľmi rozmanité, pretože sa môžu dotýkať nielen hociktorej zložky frazémy, ale zároveň rozličných kategórií na tej istej zložke (výnimkou sú iba kategórie, ktoré umožňujú existenciu paradigmatických foriem tej istej frazémy a na aktualizáciu konkrétnej jednotky nedávajú predpoklady). Z takéhoto hľadiska nie je výraznou aktualizáciou napríklad takáto zmena: *Už aj ten vrabec o tom čviriká.* (Š) Oveľa výraznejšie sú také aktualizácie, v ktorých je isté slovo,

istý tvar osihotený, jednotka sa tvorí nemodelovo a podľa nej, podľa tvarov v nej autor utvára tvarové analógie: *Má čosi do seba. / Má čosi do teba.* (Š) Pritom je evidentné, že túto aktualizáciu umožňuje nielen jej analogickosť s frazeologizovanou jednotkou, ale aj kontextová pozícia v blízkosti tohto modelu. Ak by sa napr. v ľubovoľnom kontexte vyskytli výrazy typu *Má čosi do neho,* inde zase *Má čosi do vás, do nás* a pod., vôbec by sa nemuseli samy o sebe chápať ako parafrázy uvedenej frazémy, ale prijímali by sa v priamom, nefrazeologickom zmysle, resp. by na frazeologickosť nijako ani neukazovali.

Osobitný, analytický prístup k frazeológii pri jej aktualizovaní, ako vidieť, využíva všetky jazykové predpoklady aktualizácie a špecificky sémanticky prehodnocuje každý zásah do ustálenosti jednotlivých stránok frazeologickej jednotky. Takýto analytický prístup k frazeológii však odkrýva aj také možnosti výrazu, ktoré sa doteraz neuplatnili. O dvoch takýchto zvláštnostiach sa zmienime v nasledujúcich poznámkach.

Prvú z nich uvedieme príkladmi zo sledovaných básnických zbierok Š. Moravčíka: *Srdce-brdce mi kolimbe, / z veľkého voza som vypriahnutý. — Srdnaté devuchy-nemuchy získajú. — S mojím srdcom je to bledé. / Ver--never, no mrie v tej biede. / Verš-neverš, bez ladu, skladu. / Vrieš-nevrieš...* Ide nám tu o výrazy *srdce-brdce, devuchy-nemuchy, verš-neverš, vrieš-nevrieš.*

Všetky uvedené prípady možno charakterizovať ako individuálne autorské súslovia, ktoré Š. Moravčík utvára podľa základného modelu slovenských súsloví. Autor pritom zreteľne rešpektuje základné vlastnosti súslovia (dvojčlennosť, priradenosť, zvuková podobnosť, tvarová analógia). Jeho súslovia sú zreteľne motivované a významovo nasýtené, a tak pôsobia ako prostriedok maximálnej kondenzácie výrazu (napr. výraz *devuchy--nemuchy* dovoľuje dokonca rozličné interpretácie). Svojím ozvláštňujúcim účinkom sa výrazy tohto typu blížia k frazeologickým aktualizáciám, no na druhej strane nejde pri nich o individuálne pretváranie existujúcich konkrétnych ustálených jednotiek. Je to v pravom zmysle slova individuálne tvorenie podľa modelu istých frazém. Výraznosť znakov súslovia pritom spôsobuje, že tieto autorské novotvary prijímame ako výrazy blízke skutočnej frazeológii, ako spojenia nesúce jej znaky. Existencia jednotiek s takýmito vlastnosťami z istej strany odôvodňuje, robí opodstatneným ináč otvorený, diskutabilný termín individuálny variant frazémy.

Keď sme sa predchádzajúcou poznámkou dotkli odvodzovania, derivácie nových frazém, treba v spojitosti s druhou naznačenou osobitosťou aktualizačných zásahov do frazeológie uviesť, že pojem derivácia sa vyskytuje pri frazeológii až v dvojakých súvislostiach. Môže tu ísť o vlastnú frazeologickú

deriváciu, o modelové tvorenie nových frazeologických jednotiek z už existujúcich frazém (porov. napr. Lewicki, 1976), ale aj o odvodzovanie slov z frazeologických jednotiek (porov. napr. Šanskij, 1969). O tomto druhom prípade sme dávnejšie konštatovali, že v našej literatúre nenachádzame prípady takéhoto odvodzovania. Materiál, ktorý sme sledovali v tomto príspevku, ukazuje, že možnosti poskytované naším jazykom sa už začínajú postupne realizovať. Napr.: *Po nekonečných sodomo-gomorských časoch ...* (Z) — *Nestačilo ti desať rokov lárifárikovania?* (Z) — *Počasie je babioleté.* (M) — *Kríži-kráži jas a smútie pre moju smútenku.* (M) Pri pohľade na tieto prípady možno síce namietať, že ide len o elementárne spôsoby odvodzovania slov, aj tak sa tým však načrtáva novší spôsob tvorenia (prevažne okazionálnych) slov. Uvedené príklady zároveň naznačujú, pri ktorých typoch frazeologických jednotiek sú možnosti odvodzovania slov najväčšie, kde naráža derivácia na najmenšie prekážky.

Teória frazeológie už dávnejšie konštatovala, že frazeológia nepatrí medzi záväzné, nevyhnutné prostriedky jazykovej komunikácie. Aj v našom jazyku nachádzame texty s jej využitím i texty bez nej. My sme si z textov prvého typu vybrali tie, ktoré nielen s obľubou frazeológiu uplatňujú, ale bežne ju aj pretvárajú, parafrázujú, aktualizujú. Náš rozbor ukázal, že v každom základnom type frazeologickej aktualizácie sa ukazujú isté druhy aktualizácie ako najbežnejšie a produktívne. Pre jazykovedu tieto naše zistenia značia doplnenie doterajšieho dosť všeobecného obrazu frazeologickej aktualizácie, niektorým príbuzným disciplínam (literárnej teórii a kritike, publicistike) zasa dávajú možnosti fundovanejšej vlastnej analýzy textov s takýmito jazykovými jednotkami a ich aktualizáciami.

Literatúra

LEWICKI, A. M.: Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego. Katowice, Universytet Śląski 1976. 120 s.

MLACEK, J.: K využitiu frazeológie v súčasnej slovenskej poézii. Romboid, 1968, č. 3, s. 60—63.

MLACEK, J.: Básnická aktualizácia frazeológie. Slovenská reč, *36*, 1971a, s. 235—241.

MLACEK, J.: O variantoch a aktualizácii frazeologizmov. In: Jazykovedné štúdie XI. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971b, s. 20—29.

MLACEK, J.: Frazeológia v denníku Pravda. Otázky žurnalistiky, *17*, 1974, s. 33—40.

MLACEK, J.: Frazeológia v slovenskej próze. In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977a, s. 373—387.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977b. 119 s.

MLACEK, J.: O termíne aktualizácia vo frazeológii. Kultúra slova, *12*, 1978, s. 330—334.

ŠANSKIJ, N. M.: Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka. 2. vyd. Moskva, Izdateľstvo Vysšaja škola 1969. 231 s.

Eva Tibenská

EXPRESIVITA SLOVIES Z HĽADISKA LEXIKOGRAFICKEJ PRAXE

1. O expresivite v jazyku sa v slovenskej jazykovednej literatúre písalo veľa (najmä v 60-tych rokoch). Z prehľadu literatúry venovanej problematike expresivity pozorujeme vývin názorov od začiatočného stotožňovania pojmu expresivity s pojmom emocionálnosti (Šalingová, 1965, s. 20) po dnešné chápanie emocionálnosti ako pojmovo podradenej expresívnosti (Mistrík, 1977, s. 222). Z literatúry je zrejmé, že expresívnosť sa skúmala predovšetkým na materiáli z umeleckej literatúry a že v centre pozornosti bola kontextová expresivita. Lexikálnej expresivite boli podnes venované iba ojedinelé menšie príspevky (Schnek, 1956). Spomínala sa tiež (i keď okrajovo) v rámci diskusií o Slovníku slovenského jazyka, v štúdiách o hovorových slovách (Peciar, 1965), o synonymách (Pisárčiková, 1978), o jednotlivých slovotvorných typoch slov (Marsinová, 1980). V súčasnosti narážajú na problematiku expresivity najmä autori zaoberajúci sa sémanticko-štylistickou charakteristikou slov, napr. slovies v rámci uvádzacej vety (Vasilieva, 1977, 1975; Patáková, 1981).

Česká jazykovedná literatúra o expresivite je bohatšia o mnohé staršie i novšie štúdie. Z nich najucelenejšie a najhlbšie začiera do otázok lexikálnej expresivity slov práca J. Zimu Expresivita slova v současné češtině (1961). Z tejto práce preberáme mnohé termíny ako aj rozdelenie expresivity na expresivitu patriacu do oblasti lexikológie a na expresivitu zasahujúcu do oblasti štylistiky.

V našej štúdii sa budeme zaoberať expresivitou z aspektu lexikológie. Na jej určenie nepotrebujeme široký situačný kontext, stačí typické spojenie niekoľkých slov (pri slovesách zväčša iba spojenie so subjektom), pretože skúmaná expresivita má veľký stupeň lexikalizovanosti. Skúmanie expresivity obmedzíme na slovný druh slovies. Na rozdiel od iných slovných druhov, napr. podstatných mien, prídavných mien, lexikograf sa pri hodnotení expresivity slovies nemôže opierať o slovotvorné hľadisko. Kým povedzme pri deminutívach či augmentatívach slovotvorný formant možno považovať za akéhosi „ukazovateľa" expresívnosti, iba ojedinelé skupiny slovies sa budú vyznačovať podobným „ukazovateľom". (Pri substantívach vzniká expresivita aj napätím medzi lexikálnym a slovotvorným významom slova, porov. Němec, 1972.) O jednej takejto skupine slovies písala M. Marsinová (1980). Ide o stavové slovesá odvodené od zvieracích mien predponou *z-* s formantom *sa*, ktorých expresivita má zväčša pejoratívny či ironický charakter. Ich výskyt sa obmedzuje zväčša na oblasť rozprávok

alebo na nižšiu hovorovú vrstvu jazyka. Sú to slovesá typu *zvlčiť sa, zopičiť sa, zhovädiť sa, zhavranieť* a pod.

Za slovesá so slovotvornými „ukazovateľmi" expresívnosti možno považovať aj skupinu predponových činnostných slovies odvodených od bezpredponových nedokonavých slovies predponou *za-* alebo *po-* s formantom *si (lumpovať — zalumpovať si; klebetiť — poklebetiť si).* Odvodené predponové slovesá tohto typu oproti základným slovesám obsahujú navyše sému „hodnotenie miery vykonania danej činnosti" (podľa kontextu sa táto činnosť vykonáva buď malou mierou, „trocha" alebo veľkou mierou, „poriadne, dosýta") a súčasne vyjadrujú citový vzťah agensa k vykonávanej činnosti. Ide tu vždy o kladný citový vzťah agensa k vykonávanej činnosti (agens vykonáva činnosť „s chuťou, na vlastné potešenie, na vlastné uspokojenie"). Miera uskutočnenia deja a citový vzťah k činnosti, to sú aspekty, ktoré pridávajú k nocionálnemu významu slovesa expresívne príznaky.

Slovotvorné hľadisko nemožno považovať za jedno zo základných hľadísk pri hodnotení expresivity slovies. Napríklad v lexikografickej praxi uplatnenej v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) práve slovotvorné hľadisko viedlo autorov k hodnoteniu slovies zakončených na *-otať* charakterizujúcich zvuky zvierat ako expresívnych (napr. slovies *bľakotať, štekotať, sykotať*). Kým základné nedokonavé slovesá charakterizujúce zvuky typické pre niektoré zviera v SSJ v základnom význame spravidla nemajú štylistický kvalifikátor *expr.*, pri synonymných slovesách so slovotvorným formantom *-otať* sa tento kvalifikátor uvádza (porov. napr. slovesá *bľačať — bľakotať).* Slovesom *bľakotať* sa však oproti slovesu *bľačať* nevyjadruje ani menšia ani väčšia intenzita vydávania zvuku, formantom *-otať* sa nevyjadruje ani citový, vôľový či iný postoj subjektu k označovanej skutočnosti. Obidve slovesá *bľačať* i *bľakotať* v spojení s príslušným zvieracím činiteľom deja, teda s kozou alebo ovcou, treba považovať za slovesá s nocionálnym významom.

Ani hláskové zloženie slovies (máme na mysli predovšetkým slovesá s onomatopoickým základom) nemôže byť smerodajné pri hodnotení ich expresivity. Na to upozornil už R. Schnek (1956). Slovesá *búchať, klopať, ťukať, cengať, žblnkať, chrčať* a iné nemôžeme považovať za expresívne, lebo okrem všeobecného nocionálneho významu „vydávať (pri istej činnosti) istý zvuk", alebo „spôsobovať (istou činnosťou) vydávanie istého zvuku" neobsahujú žiadne expresívne príznaky týkajúce sa citového, vôľového či iného postoja k vydávanému zvuku, ani príznaky hodnotiace intenzitu tohto zvuku.

Keďže slovotvorné i fonetické hľadisko sa pri hodnotení expresivity

slovies ukazuje ako nevhodné (resp. ako pomocné), treba hľadať adekvátne hľadisko, ktoré by lexikografa pri hodnotení expresivity slovies nemýlilo.

Hoci J. Zima vo svojej práci (1961) nadväzuje na názory Ch. Ballyho, keď chápe lexikálnu expresivitu ako jav významovej nápadnosti a pri určovaní expresivity vyzdvihuje synonymiu pre jej „podstatnú dôležitosť", neuplatňuje jeho názory dôsledne. Prejavuje sa u neho vplyv českej jazykovednej tradície (najmä prác V. Mathesiusa, J. M. Kořínka a J. Vachka), keď vydeľuje slovesá *fňukat, cmrndat, hulit* ako expresívne práve pre ich hláskový sklad.

2. Pri určovaní expresivity slovies sa budeme dôsledne pridržať postupov Ch. Ballyho a slovotvorné a fonetické kritérium budeme považovať iba za pomocné popri základnom významovom kritériu.

2.1. Prvou fázou pri určovaní expresívnosti slova je *určenie jeho presného významu.* Pri koncipovaní hesiel do výkladového slovníka lexikograf pracuje s excerpčným materiálom. Keď zistí istý význam slova, v našom prípade slovesa, ktorý má okrem nocionálnej zložky aj expresívnu zložku, nepozná to podľa hláskového skladu ani podľa slovotvorných formantov daného slovesa, teda podľa formálnych „ukazovateľov" (i keď ich prílišná nápadnosť ho môže viesť k potrebným úvahám o expresivite). Expresívnu zložku vo význame slovesa určí porovnaním presného významu daného slovesa v istom častejšie sa vyskytujúcom minimálnom kontexte s presným významom iného, neutrálneho slovesa. Tieto dve slovesá sú vo vzťahu rodového synonyma k druhovému synonymu. (O rodových a druhových synonymách porov. Bally, 1961, s. 131.)

Pod častejšie sa vyskytujúcim minimálnym kontextom nechápeme iba úplne rovnaký, niekoľkokrát sa opakujúci kontext, ale súbor kontextov, ktoré rovnakým spôsobom modifikujú význam určovaného slovesa. Presný význam hodnoteného slovesa určíme na základe analógie, t. j. zaradením slovesa do istej skupiny sémanticky príbuzných slovies.

2.2. Druhou fázou pri určovaní expresívnosti slova je *identifikácia expresívneho faktu reči.* V tejto fáze vyčlení lexikograf z množstva synoným základné, neutrálne rodové synonymum, ktoré sa stáva identifikátorom pre ostatné synonymá. Platí pritom zásada, že rodové synonymum v pozícii identifikátora musí mať so skúmaným slovesom spoločný všeobecný význam a že môže v tom istom kontexte skúmané sloveso nahradiť bez toho, aby sa zmenila nocionálna zložka jeho významu. Takouto zámenou sa porovnaním skúmaného slovesa s identifikátorom odčlení expresívna zložka skúmaného slovesa, ktorú sloveso v pozícii identifikátora neobsahuje.

Pri vyčleňovaní identifikátora si v sporných prípadoch pomáhame hľadaním úplného antonyma. Ak totiž k danému slovesu jestvuje jednoznač-

né antonymum, môžeme takéto sloveso skoro vždy vybrať ako identifikátor. Napríklad na pozadí slovies *hovoriť* a *vravieť* by sa nám sloveso *kričať* mohlo javiť ako expresívne. Keďže však jestvuje jeho jednoznačné antonymum sloveso *šepkať*, sloveso *kričať* môžeme považovať za neutrálne, ba dokonca vyčleniť ho ako identifikátor pre synonymický rad slovies *vrešťať, ziapať, hulákať, hviakať, bľačať, revať* atď. Expresívna zložka vydeliteľná z významu určovaného slovesa porovnaním so slovesom v pozícii identifikátora vždy obsahuje informáciu navyše. Nejde však o okúkoľvek informáciu navyše, ale iba: 1. o informáciu, za ktorou sa skrýva hodnotiace stanovisko subjektu k označovanej činnosti, jeho postoj: kladný, záporný, ironický, žartovný, znevažujúci, preceňujúci a iný; 2. o informáciu, ako subjekt odráža pociťovanú mieru uskutočnenia označovanej činnosti.

Ak sa pri skúmanom slovese uplatní iba jedna z uvedených „nadstavbových" informácií, bude toto sloveso popri svojom nocionálnom význame obsahovať iba jeden expresívny príznak (napr. pri slovesách *papať, žrať* sa prejaví v prvom prípade kladný, v druhom prípade záporný postoj subjektu k označovanej činnosti; pri spojení *papať sa s jedlom* vyjadruje subjekt svoje pociťovanie miery uskutočňovania činnosti jedenia ako pomalej, v spojení *hádzať do seba jedlo* ako rýchlej). Sú však slovesá, napr. sloveso *hulákať,* ktorými subjekt jednak vyjadruje svoje pociťovanie miery uskutočňovania danej činnosti (v našom prípade ako veľmi intenzívnej), jednak vyjadruje svoj hodnotiaci postoj k označovanej činnosti (v tomto prípade záporný). Uplatnením obidvoch „nadstavbových" informácií získava sloveso popri svojom nocionálnom význame až dva expresívne príznaky. V lexikografickej praxi sa kladný postoj môže vyjadriť bližším určením charakteru expresivity štylistickým kvalifikátorom *zjemn.* (pre zjemnený výraz) alebo *det.* (výraz z detskej reči), záporný postoj kvalifikátorom *pejor.* (pre pejoratívny výraz), *hrub.* (pre dysfemizmus a vulgárne slovo), *iron.* (pre ironický výraz). (Štylistické kvalifikátory preberáme z koncepcie vypracovanej pre Krátky slovník slovenského jazyka.) Pre väčšiu alebo menšiu mieru intenzity deja sa nepoužíva osobitný štylistický kvalifikátor, táto „expresívna informácia" sa zahŕňa do výkladu významu slovesa.

Hodnotiaci postoj subjektu k označovanej činnosti či jeho pociťovanie miery uskutočňovania deja môže byť v slovese obsiahnuté dvojakým spôsobom. V prípade inherentnej expresivity je expresívna zložka neoddeliteľnou súčasťou lexikálneho významu slovesa a je zrejmá aj bez kontextu (resp. uvádza sa iba v jednom častejšie sa vyskytujúcom minimálnom kontexte). V prípade adherentnej expresivity má sloveso v základnom, častejšie sa vyskytujúcom minimálnom kontexte nocionálny význam, a len použitím daného slova v nepôvodnom častejšie sa vyskytujúcom minimál-

nom kontexte nadobúda popri nocionálnom význame aj expresívny význam. Uvedenie minimálneho kontextu je pre hodnotenie slovies majúcich adherentnú expresivitu nevyhnutné. Pritom platí zásada, že nepôvodný minimálny kontext určovaného slovesa sa vyskytuje ako základný minimálny kontext iného slovesa, ktoré je pre určované sloveso s adherentnou expresivitou synonymom; napr. sloveso *škriekať* bude v základnom minimálnom kontexte, čiže v spojení s príslušným zvieracím činiteľom deja *(sojka škrieka)*, neexpresívne. Podľa J. Zimu ide totiž o vyjadrenie „druhovo jedinečnej" skutočnosti, na ktorej označenie nejestvuje iné, neutrálnejšie slovesné synonymum. Prenesením slovesa *škriekať* do minimálneho kontextu preň nepôvodného, a to do spojenia s ľudským činiteľom deja *(človek škrieka)* sa sloveso *škriekať* dostáva do pôvodného základného minimálneho kontextu neutrálnych slovies ***hovoriť, vravieť*** alebo ***spievať*** (podľa širšieho kontextu). Sloveso *hovoriť* alebo *spievať* je pre určované sloveso *škriekať* v spojení *človek škrieka* identifikátorom.

Kým použitím inherentne expresívneho slovesa, napr. slovesa *tárať* oproti neutrálnemu slovesu ***hovoriť***, sa dosiahlo priame vyjadrenie záporného stanoviska subjektu k činnosti hovorenia niekoho, použitím adherentne expresívneho slovesa *škriekať* s tým istým zámerom sa dosiahlo navyše skonkrétnenie záporného vzťahu subjektu k činnosti hovorenia niekoho pomocou pripodobnenia nepríjemného hlasu k škreku sojky. Tou mierou, akou rastie výskyt určovaného slovesa v takomto preň nepôvodnom kontexte, mení sa aj jeho pôvodne kontextová expresivita, nevhodná na lexikografické spracovanie, na lexikalizovanú expresivitu, tvoriacu najskôr prenesený, neskôr aj nový význam daného slova. Adherentná expresivita vždy nesie so sebou prvky obraznosti, prekvapenia, čím sa vlastne podporuje sila expresívnosti. Názorne by sa to dalo naznačiť vo vzorci uvedenom J. Mistríkom (1977, s. 222) umocnením expresívnych príznakov (E = expresívny výraz; N = nocionálna zložka; e_1, e_2 = expresívne príznaky):

$$E = N + e_1^2 + e_2^2$$

2.3. Treťou fázou pri určovaní expresívnosti slova je *klasifikácia expresívneho faktu reči*. Tým, že sa v lexikografickej praxi bližšie určujú isté typy expresívnosti štylistickými kvalifikátormi *pejor., hrub., zjemn., det., iron.* (čo nie je celkom vyčerpávajúce), završuje sa vlastne posledná fáza analýzy expresivity — navrhovaná Ch. Ballym, fáza klasifikácie. Spočíva v presnejšom určení charakteru štylistického príznaku expresívnosti.

3. Pokúsime sa aplikovať uvedený trojfázový postup pri hodnotení expresivity slov na materiál vybraných sémantických skupín činnostných slovies.

3.1. Prvou sémantickou skupinou je skupina slovies charakterizujúcich zvuky živých bytostí okrem človeka. Takto ju vyčleňuje L. M. Vasiliev (1977). Ide o slovesá *mékať, mečať, mekotať, bľačať, bliakať, vrčať, erdžať, mrmlať, čvirikať, štebotať, hrkútať, kvákať, pišťať, revať, húkať* atď.

Takmer všetky slovesá tejto skupiny sa vyskytujú a) v pôvodnom kontexte (t. j. s činiteľom deja označeným ako „živá bytosť okrem človeka") a b) v nepôvodnom kontexte s menšiu mierou lexikalizácie (t. j. v kontexte, kde je činiteľom človek). V pôvodnom kontexte po vytvorení analógie akéhokoľvek slovesa z tejto skupiny so všetkými ostatnými slovesami skupiny a po vyčlenení presného významu tohto slovesa špecifikovaním všeobecného významu „(o istej živej bytosti okrem človeka) vydávať istý zvuk" zistí lexikograf v druhej fáze hodnotenia expresivity určovaného slovesa z danej skupiny neprítomnosť neutrálneho, rodového synonyma. Uvedený význam hodnoteného slovesa sa bude preto považovať za neutrálny.

Prenesením slovesa tejto skupiny do pôvodného kontextu jeho rodového synonyma, slovesa *hovoriť* alebo aj *spievať*, sa situácia zmení. Vo fáze identifikácie lexikograf porovnaním významu rodového synonyma s presným významom určovaného slovesa odčlení od ich spoločnej nocionálnej zložky (t. j. od preneseného významu slovesa *hovoriť* alebo *spievať*) pri určovanom slovese expresívnu zložku, napr. pri slovese *mékať* bude táto zložka zahrnutá vo výklade preneseného významu (pretože nemá veľkú mieru výskytu) v spojení „nepríjemným hlasom (hovoriť alebo spievať)." Spojením *ten človek méka* hovoriaci nielenže vyjadrí svoj negatívny postoj k uskutočňovanej činnosti hovorenia alebo spievania, ale urobí to skonkrétnením označovanej činnosti cez asociáciu, ktorú v ňom daná činnosť vyvoláva. Tým presnejšie charakterizuje spôsob uskutočnenia označenej činnosti. Negatívny postoj subjektu by mal lexikograf vo fáze klasifikácie expresívneho faktu zahrnúť do štylistického kvalifikátora *pejor.*

V spojení *človek reve* hovoriaci vyjadrí svoje pociťovanie miery uskutočňovania činnosti hovorenia alebo aj spievania opäť cez asociáciu. Jeho zámer sa odzrkadlí pri výklade významu *revať* v doplnení významu nocionálneho pomenovania *kričať* expresívnou zložkou „veľmi hlasno". Expresívny príznak intenzifikácie sa označuje všeobecným kvalifikátorom *expr.*

To bola situácia, v ktorej sloveso zo sémantickej skupiny slovies charakterizujúcich zvuky živých bytostí okrem človeka prešlo do skupiny slovies charakterizujúcich zvuky človeka. Zaujímavá je situácia, ak sloveso z tejto skupiny prejde do veľkej skupiny slovies charakterizujúcich zvuky neživých predmetov. Tu opäť závisí od častejšie sa vyskytujúceho minimálneho kontextu, či sloveso bude charakterizovať „druhovo jedinečnú" činnosť, alebo bude okrem prostého konštatovania istej činnosti obsahovať

aj expresívnu zložku. Tak napr. sloveso *vrčať* v minimálnom kontexte *motor vrčí* môžeme na základe analógie s inými slovesami charakterizujúcimi zvuky tvrdých predmetov (porov. Vasiliev, 1977), napr. so slovesami *vŕzgať, štrngať, škrípať* atď. významovo určiť ako „vydávať tupý, trasľavý zvuk". Vo fáze identifikácie slovesa *vrčať* nenájdeme pre uvedený kontext neutrálnejšie rodové synonymum. Z toho možno usudzovať, že sloveso *vrčať* v kontexte *motor vrčí* neobsahuje expresívnu zložku. Môžeme ho dokonca považovať za identifikátor pre kontexty *motor reve, jačí, zavýja.* Závisí od častosti výskytu druhových expresívnych synoným k rodovému synonymu *vrčať* v spojení s pomenovaním motora ako činiteľa, či sa o hodnotení ich expresivity bude vôbec uvažovať.

3.2. Druhou sémantickou skupinou je skupina slovies charakterizujúcich zvuky vydávané človekom. Do tejto skupiny zaraďujeme okrem iných aj slovesá *hundrať, dudrať, frflať, frfotať, hromžiť.* Význam každého jednotlivého slovesa z uvedenej skupiny slovies určíme pomocou analógie s ostatnými, čím dostaneme spoločný všeobecný význam „hovorením prejavovať nespokojnosť". Porovnaním týchto slovies so slovesom v pozícii identifikátora, v tomto prípade so slovesami *hovoriť, vravieť,* odčleníme expresívnu zložku „prejavovať nespokojnosť". Ak teda subjekt charakterizuje reč niekoho ako „hundranie", zaujíma k jeho zvukovému prejavu hodnotiaci postoj. Pri klasifikácii sa obmedzíme na štylistický kvalifikátor *expr.* Treba podotknúť, že ide o pôvodný kontext daných slovies, a teda o inherentnú expresivitu.

V trocha širšom kontexte, v kontexte *človek (si) hundre, dudre (popod nos)* a bez toho širšieho kontextu aj pri slovesách *mrmlať, mumlať, šemotiť, brblať, fujnať, huhňať* sa analógiou zistí presný význam týchto slovies „nezrozumiteľne (pri slovesách *huhňať, fujnať* — nosom) hovoriť". Oproti neutrálnemu slovesu *hovoriť* sa expresívnou zložkou uvedených slovies opäť vyjadruje hodnotenie spôsobu uskutočňovania danej činnosti hovorenia, čo sa prejavuje v klasifikovaní štylistickým kvalifikátorom *expr.*

Hodnotenie spôsobu rečového prejavu hovoriaceho majú aj slovesá *húsť, omáľať, drkotať, drmoliť, trkotať, rapkať, rapotať.* Z nich slovesá *húsť, drkotať, trkotať, drmoliť* prinášajú oproti neutrálnemu slovesu *hovoriť* doplňajúcu informáciu „stále veľa hovoriť", sloveso *omáľať* informáciu „hovoriť stále to isté" a sloveso *rapkať, rapotať* informáciu „hovoriť rýchlo". Dôležité je to, že uvedené „nadstavbové" informácie odzrkadľujú istý ironický postoj subjektu pri hodnotení takýchto rečových prejavov expedienta. Preto je vhodné klasifikovať ich expresívnu zložku kvalifikátorom *iron.*

Čisto odsudzujúci, znevažujúci postoj k rečovému prejavu expedienta majú slovesá *tárať, trepať, trieskať, motať, ceknúť, drístať, plieskať, pípať,*

kvákať, vytresnúť. V lexikografickej praxi v tomto prípade bližšie určíme povahu expresivity štylistickým kvalifikátorom *pejor.*, prípadne *hrub.*

Expresivita slovies typu *džavotať, lalotať, bľabotať* sa označí kvalifikátorom *det.*, čo znamená, že patria do oblasti charakterizovania detskej reči.

Doteraz sme rozoberali slovesá charakterizujúce zvuky človeka, ktorých expresivita sa zakladala predovšetkým na hodnotiacom aspekte. Teraz si povšimneme tie slovesá z tejto skupiny, ktorých expresivita sa zakladá na intenzifikačnom aspekte.

Už vo výklade druhej fázy hodnotenia expresívneho faktu reči (slovesa) sme sa zmienili o pomocnom kritériu na určenie identifikátora, ktorým je prítomnosť jednoznačného antonyma. V tejto súvislosti sme ako príklad uviedli slovesá *kričať* a *šepkať,* ktoré tvoria so slovesom *hovoriť* postupnosť zoradenú podľa intenzity vydávaného zvuku takto:

(za)šepkať	hovoriť (povedať)	(za)kričať
(za)šuškať	vravieť	(za)volať
(za)šepotať		

Slovesá *(za)revať, zrevať, (za)vrešťať, zvriesknuť, zrúknuť, (za)ziapať (za)hulákať, (za)hučať, (za)hviakať, (za)hlaholiť, (za)hrmieť, (za)bľačať, zbľačať, (za)bliakať, (za)ryčať* a iné majú na základe analógie určený spoločný všeobecný význam „vydávať (vydať) veľmi hlasný zvuk, veľmi hlasno povedať, hovoriť (oznámiť)". Porovnaním s neutrálnymi rodovými synonymami *(za)kričať, (za)volať* sa vo význame uvedených slovies ako expresívna vydelí významová zložka „veľmi hlasno", ktorá oproti neutrálnemu pomenovaniu vyjadruje pociťovanie miery uskutočňovania deja subjektom ako deja s intenzitou prevyšujúcou priemer. Treba poznamenať, že pri niektorých z uvedených slovies. napr. pri slovesách *(za)hučať, (za)bľačať, (za)hlaholiť, (za)revať* sa intenzifikačný aspekt vyjadruje cez asociáciu, že sa tu teda prejavuje snaha po väčšej konkretizácii predstavy hlasného hovorenia. V lexikografickom spracovaní príslušných hesiel to značí, že ich prvotný, neutrálny význam bude spojený s pôvodným činiteľom deja (v našom prípade so strojom, ovcou, zvonom, levom) a iba ich druhotný, expresívny, zväčša prenesený význam (podľa stupňa lexikalizácie) sa bude spájať s nepôvodným činiteľom deja, teda s človekom. Pri predponových slovesách uvedenej skupiny sémanticky blízkych slovies s rovnakou expresívnou hodnotou chceme upozorniť na jeden zaujímavý fakt. Zo slovotvorného hľadiska je možná dvojaká realizácia týchto slovies, a to buď s prefixom *za-* alebo s prefixom *z-* Zo sémantického hľadiska ich dvojaká slovotvorná realizácia prináša so sebou popri sémantickej podobnosti, ktorá je založená na tom, že označujú „vydanie zvuku veľkej intenzity", aj výraznú

sémantickú odlišnosť. Slovesá s predponou *z-* okrem spoločného významu označujú navyše „náhle, prudké vykonanie danej činnosti". Ich intenzita, a teda aj expresívnosť, je na relatívne vyššom stupni ako pri slovesách s predponou *za-*. Tento fakt sa však v slovníku zachytí iba pri výklade významu. Štylistickým kvalifikátorom sa väčšia alebo menšia miera expresívnosti nevyznačuje.

3.3. Osobitne zložitá je situácia pri hodnotení expresivity slovies patriacich do veľkej sémantickej skupiny slovies vyjadrujúcich zvuky neživých predmetov. Túto veľkú skupinu L. M. Vasiliev člení na tri podskupiny: a) na podskupinu slovies charakterizujúcich zvuky tvrdých predmetov, b) na podskupinu slovies vyjadrujúcich zvuky pohybujúcej sa kvapaliny a c) na podskupinu slovies charakterizujúcich zvuky vzduchu. Zastavíme sa pri skupine slovies charakterizujúcich zvuky tvrdých predmetov. Patria sem slovesá označujúce rôzne zvuky vydávané pohybom rastlín, strojov, mechanizmov, automatov, kovových, drevených a sklených predmetov, hudobných nástrojov, minerálov a pod. Väčšina z nich má zo sémantického hľadiska v závislosti od rôznych agensov deja dva základné významy: 1. „vydávať istý zvuk", 2. „spôsobovať vydávanie istého zvuku".

Ukážeme to na slovese *vŕzgať*. Prvý význam sa bude exemplifikovať spojením *dvere vŕzgajú*, druhý význam spojením *vŕzgať dverami*. Zvuk vydáva stále ten istý predmet, no tento predmet je raz agensom, raz patiensom deja. To však nič nemení na skutočnosti, že vrzgot je pre pohybujúce sa nenamastené dvere typickým zvukovým prejavom. Na jeho označenie nenájdeme žiadne iné neutrálnejšie, nocionálnejšie rodové synonymum. Situácia sa však zmení, ak v subjekte prijímajúcom daný zvuk a vyjadrujúcom sa o danom zvuku vznikne asociácia medzi zvukom ako zlou hudbou a zvukom vydávaným nenamastenými dverami. V snahe vyjadriť sa konkrétnejšie expedient použije namiesto neutrálnejšieho spojenia *zle hrať na husliach* spojenie založené na obraznosti *vŕzgať na husliach*. V tomto prípade sa vymenil pôvodný kontext slovesa *vŕzgať* za nepôvodný, čím neutrálne sloveso *vŕzgať* z kontextu *dvere vŕzgajú* nadobudlo v pôvodnom kontexte slovesa *hrať* alebo *znieť* adherentnú expresivitu.

Pre prácu lexikografa z toho vyplýva, že pri každom konkrétnom spojení slovesa charakterizujúceho zvuk tvrdých predmetov s pomenovaním predmetu, ktorý tento zvuk vydáva si musí uvedomiť, či ide o charakterizovanie zodpovedajúce typickému zvukovému prejavu daného predmetu, alebo či je dané sloveso použité na základe asociácie na skonkrétnenie 1. netypickej intenzity typického zvuku, 2. kladného či záporného vzťahu subjektu k vydávanému zvuku. Ak ide o pomenovanie typického zvukového prejavu istého tvrdého predmetu bez zaujatia hodnotiaceho stanoviska k tomuto

prejavu, bez zdôraznenia priveľkej alebo primalej intenzity tohto prejavu, či už priamo alebo s použitím asociácie skonkrétňujúcej predstavu daného zvuku, skrátka ak toto pomenovanie nemôžeme nahradiť žiadnym iným neutrálnejším rodovým synonymom, nebudeme ho považovať za expresívne, hoci svojím hláskovým zložením do istej miery istý zvuk napodobňuje.

4. Trojfázový postup hodnotenia expresivity slovies sa neuplatňuje iba pri slovesách označujúcich zvuky (akoby sa to mohlo javiť z analyzovaného materiálu). Rovnako dobre sa uvedený postup osvedčuje aj pri iných sémantických skupinách slovies. Ukážeme si to na skupine slovies označujúcich istý svetelný efekt. Materiál Slovníka slovenského jazyka prezrádza nejednotnosť autorov v hodnotení expresivity slovies tejto skupiny (napr. sloveso *jagať sa* nemá štylistický kvalifikátor *expr.*, no predponové sloveso *zajagať sa* tento kvalifikátor má; podobne sa považuje za expresívne predponové sloveso *zalisknúť sa*, kým jeho hláskoslovný variant, sloveso *zalesknúť sa*, označenie *expr.* nemá).

Slovesá *iskriť (sa), blysnúť sa, blyšťať sa, lesknúť sa, trblietať sa, žiariť, jagať sa, ligotať sa, skvieť sa* a iné môžeme na základe analógie vo všeobecnosti významovo charakterizovať ako „prejavovať sa istým svetelným efektom". Vo fáze identifikácie však ani k jednému z uvedených slovies nenájdeme neutrálnejšie, primeranejšie sloveso, rodové synonymum, ktoré by v týchto slovesách odhalilo expresívnu zložku týkajúcu sa pociťovania intenzity svetelného efektu či jeho hodnotenia subjektom. Niet preto objektívnej príčiny považovať uvedené slovesá za expresívne. Ako neutrálne ich hodnotí aj SSJ.

5. V závere možno konštatovať, že trojfázový postup hodnotenia expresivity slov, ktorý navrhuje Ch. Bally, sa nám plne osvedčil na materiáli analyzovaných sémantických skupín slovies. V lexikografickej praxi dovoľuje takýto postup určiť na hodnotenie expresivity slovies isté objektívne pravidlá, čím potláča na minimum subjektívne hľadisko, a tým aj nejednotnosť autorov pri hodnotení expresivity v rámci jednej sémantickej skupiny. Podotýkame, že Ballyho postup je vhodný najmä na posudzovanie expresivity slovies, pretože práve slovesá sú na synonymá najbohatším slovným druhom. Okrem toho slovotvorné a fonetické kritérium je pri nich často nespoľahlivé.

Literatúra

BALLI, Š.: Francuzskaja stilistika. Moskva, Izdateľstvo inostrannoj literatury 1961. 394 s.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Štylistika. Bratislava, Obzor 1965. 232 s.
MARSINOVÁ, M.: O jednej skupine slovies odvodených od zvieracích mien. In:

Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 163–169.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.
NĚMEC, I.: Slovotvorný význam a expresivita. Slovo a slovesnost, *33*, 1972, s. 116–121.
PATÁKOVÁ, M.: Uvádzacia reč a jej funkcie. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 196–206.
PECIAR, Š.: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In:
PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies v uvádzacích vetách. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 210–216.
SCHNEK, R.: K otázke expresívnych slov. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 72–76.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968, 6 zv.
VASILIEV, L. M.: Semantika glagolov zvučanija v sovremennom russkom jazyke. In: Sistemnyje otnošenija v leksike i metody ich izučenija. Red. L. M. Vasiliev. Ufa, Baškirskij gosudarstvennyj universitet imeni 40-letija Oktabria 1977, s. 3–20.
VASILIEVA, E. P.: Lexiko-stilističeskaja charakteristika glagoľnogo jadra vvoda konstrukcij s kosvennoj rečju. Slavica Slovaca, *12*, 1977, s. 38–55.
VASILIEVA, E. P.: Semantičesko-stilističeskaja charakteristika jadra vvoda konstrukcij s priamoj rečju. Slavica Slovaca, *10*, 1975, s. 251–266.
ZIMA, J.: Expresivita slova v současné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961. 138 s.

Gustáv Moško

DOPLNOK A POLOPREDIKATÍVNE KONŠTRUKCIE

1. Doplnok sa v teórii a v školskej praxi spravidla pokladá za rozvíjací vetný člen (porov. Havránek — Jedlička, 1970; Bauer — Grepl, 1972, s. 127—128; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Betáková — Chalupová — Lakotová, 1969 a i.). V uplynulých dvoch desaťročiach sa však v slovenskej jazykovede vybudovala nová teória doplnku odlišujúca sa od interpretácie doplnku (verbálneho atribútu) v českej jazykovede (porov. 2.).

Doplnok sa výrazne odlišuje od ostatných vetných členov, lebo sa spája s dvoma členmi vetnej konštrukcie, a to alebo s podmetom a prísudkom (ide o podmetový doplnok), alebo s predmetom a prísudkom, resp. vetným základom (ide o predmetový doplnok).

V závislosti od toho, aká syntaktická funkcia sa pripisovala doplnku vo vzťahu k podmetu a prísudku a k predmetu a prísudku, môžeme v doterajšej histórii doplnku vydeliť tri základné teórie jeho výkladu (podrobný prehľad literatúry o doplnku uviedli J. Kačala, 1971, s. 10—53 a E. Marko, 1979).

Najstaršie chápanie doplnku ako vetného člena bolo veľmi široké. Za doplnok sa pokladali všetky výrazy, ktoré určovali sloveso a spolu so slovesom sa spájali so substantívom. Autorom tejto teórie doplnku bol J. Gebauer (1905, s. 179), ktorý definoval doplnok takto: „Doplněk při slovese jest výraz, jenž omezuje a určuje děj slovesný ve smyslu věcném a spolu skrze sloveso táhne se ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci)." J. Gebauer poukazuje aj na rozdiel medzi doplnkom a prívlastkom, ktorý sa takisto spája s podstatným menom. Rozdiel vidí v tom, „že přívlastek táhne se ke jménu podstatnému bezprostředně, doplněk pak skrze sloveso" (s. 179—180). Podľa J. Gebauera doplnok môže stáť pri každom slovese: aj pri sponovom slovese *jsem, jsi* atď. *(Můj bratr jest učitelem),* aj pri pomocnom slovese *jsem, jsi . . . (ty jsi řekl, on (jest) odpověděl, my jsme chváleni).*

V. Ertl (1928) na rozdiel od J. Gebauera zdôrazňuje prívlastkové črty doplnku, ktoré sa odrážajú už v názve atribut verbální a najmä v definícii: „Doplněk (atribut verbální) je přívlastek, kterým se rozvíjí jméno pod-

statné (n. výraz téže platnosti) a sloveso zároveň" (s. 144). Toto chápanie doplnku podporuje aj konštatovaním, že „každý doplněk se může tedy proměniti v přívlastek (přístavek) podstatného jména, jež vedle slovesa zároveň určuje", ako aj tvrdením, že doplnok sa vyjadruje tými istými výrazmi ako prívlastok. Podľa V. Ertla význam slovesa sa doplnkom alebo dopĺňa, ak sloveso bez doplnku nemôže stáť (to býva pri neplnovýznamových slovesách), alebo sa určuje. Určovací doplnok môže stáť pri každom plnovýznamovom slovese.

Gebauerov a Ertlov výklad doplnku značne ovplyvnil teóriu doplnku u nás. V českej jazykovede fakticky platí až doteraz. Napr. F. Kopečný (1958) pokladá doplnok za komplexné určenie: „Je to totiž přívlastek, vztažený přes sloveso (nebo přes adjektivum)" (s. 170). V slovenskej jazykovede priamo z Gebauerovho a Ertlovho spracovania vychádzal J. Damborský (1930).

J. Mihál (1937—1938, s. 336), nadväzujúc na Oberpfalcera, neuznáva v syntaxi sponu. To mu umožňuje do krajnosti uplatniť Gebauerov názor o rozvitom prísudku. Vo vete *My sme poslední* výraz *sme poslední* pokladá za rozvitý prísudok, ktorý sa skladá zo základného člena prísudku *sme* a z doplnku *poslední*. Na rozdiel od J. Gebauera a J. Damborského vždy pokladá l-ový tvar *(písal, rátal)* za doplnky.

B. Letz (1950, s. 413) sa v interpretácii doplnku odlišuje od J. Mihála tým, že tvar minulého času *(videl som)* nechápe ako rozvitý prísudok, „lebo toto formalistické a mechanické stanovisko odporuje funkcii minulého času vo vete". Podobne ako J. Mihál je proti chápaniu slovesa *byť* ako spony: „Jeho význam je neúplný, a tak vždy sa musí bližšie určiť alebo doplniť rozvíjacím členom: *Janko je chorý. Brat je lekárom.*" (s. 412)

2. Neskorší, novší výklad doplnku v českej a slovenskej jazykovede spočíva v tom, že (1) zužuje jeho pojem: za doplnok sa už nepokladá menná časť pri sponovom slovese (pokladá sa za súčasť zloženého prísudku) a (2) určuje sa druh jeho vzťahu k prísudku vety. Podľa tohto výkladu doplnok jednak určuje substantívum vo funkcii podmetu alebo predmetu a potom má spoločnú funkciu s prívlastkom, jednak rozvíja prísudok a potom má spoločnú funkciu s príslovkovým určením spôsobu (porov. Trávníček, 1951, s. 770—772; Šmilauer, 1969, s. 335—352; Kopečný, 1958, s. 244—255; Bauer — Grepl, 1972, s. 127—128; Uličný, 1969; Panevová, 1980 a i.).

F. Trávníček (1951, s. 764) okrem syntaktickej charakteristiky doplnku vniesol do jeho definície sémantické hľadisko: „Doplněk vyjadřuje vlastnost, kterou má substantivum za děje, která děj pouze provází, je na něm nezávislá" (porov. aj Slovník slovanské lingvistické terminologie I, 1977). O. Uličný (1969, s. 18) konštatuje, že doplnok „vyjadřuje ve větě s určitým

slovesem okolnosti v nejširším smyslu, za nichž platí určované obsahové jádro věty, tvořené minimálně syntaktickým substantivem a přísudkem."

Ak sa stotožní funkcia doplnku s prívlastkom, resp. s príslovkovým určením, zotiera sa osobitná syntaktická funkcia doplnku. Medzi doplnkom a prívlastkom, ako aj medzi doplnkom a príslovkovým určením jestvujú formálne a sémantické rozdiely, ktorými sa tieto syntaktické javy odlišujú (porov. Kačala, 1971, s. 55—66; 1978). V sémantickej stavbe vety primárnou funkciou doplnku je vyjadrovať stav (porov. aj Šmilauer, 1969, s. 336), resp. zaradenie, sekundárne aj činnosť, vlastnosť alebo kvantitatívne významy vzťahované na podmet prísudkového deja alebo na predmet zasiahnutý dejom (porov. Kačala, 1971, s. 109).

F. Kopečný (1958, s. 171), J. Bauer — M. Grepl (1972, s. 148), G. Gotthardová-Štibraná (1976) a i. pripúšťajú, že doplnok nevyjadruje iba vlastnosť substantíva, ale aj to, že sa vlastnosť vyjadrená doplnkom substantívu osobitným spôsobom prisudzuje, t. j. viaže sa na čas a spôsob prísudkového slovesa. Vzťah substantíva s doplnkom pokladajú za skrytú (sekundárnu) predikáciu (*Mať prišla preľaknutá — Mať bola preľaknutá*).

J. Svetlík (1959) pokladá doplnok za predikatívno-determinatívny vetný člen, t. j. za druhotný predikát vo vzťahu k podmetu alebo predmetu, ale aj za vyjadrovateľa „okolnostných významov voči prísudku vety". Vo Svetlíkovom výklade doplnku je dôležité konštatovanie, že doplnok vyjadruje príznak podmetu alebo predmetu vety „úplne závislý čo do modality a času od prísudku. Čo do významu doplnok vyjadruje príznak (stav, činnosť, funkciu . . .), ktorý je vlastný subjektu alebo objektu súčasne s príznakom predikovaným . . . v prísudku" (s. 91).

Podobne aj F. Miko (1971) pokladá doplnok za druhotný predikát, ktorý v sebe spája pôvodnú predikatívnu funkciu s nadstavbovou funkciou príslovkového určenia spôsobu, podmienky, prípustky, príčiny a času. Podľa F. Mika doplnok nie je vetný člen, ale istý typ kondenzačnej konštrukcie.

3. Súčasná teória doplnku jednoznačne interpretuje doplnok ako druhotný predikát. Táto teória má zdroj u E. Paulinyho (1946/47).

J. Ružička (1959, s. 23) pokladá doplnok „za priradený predikát vety, vyjadrený slovnodruhovo tak ako prvý predikát, ale bez aktualizačných kategórií". Z toho vyplýva, že medzi prísudkom a doplnkom nie je determinatívny vzťah a doplnok nie je rozvíjacím vetným členom. Podľa J. Kačalu (1971, s. 251) doplnok tvorí „osobitnú syntaktickú kategóriu prísudkového rázu", ktorá nepatrí ani k základným, ani k rozvíjacím vetným členom, ale je s nimi v protiklade. Teóriu doplnku vypracovanú J. Kačalom (1971) v konfrontačnom výskume nemčiny a slovenčiny aplikoval E. Marko (1979). J. Oravec (1959; 1978) charakterizuje doplnok ako druhotný (nie

plnohodnotný) predikát a pokladá ho za najzreteľnejšiu polovetnú konštrukciu. Podľa nášho názoru je doplnok nedeterminatívna polovetná (polopredikatívna) konštrukcia (porov. Moško, 1977).

Medzi významné rozsiahlejšie syntaktické práce, ktoré riešia čiastkové problémy slovenskej syntaxe, nesporne patrí monografia J. Kačalu *Doplnok v slovenčine* (1971). Syntaktickú stránku doplnku J. Kačala charakterizuje predikatívnym vzťahom medzi podmetom a doplnkom, resp. medzi predmetom a doplnkom. J. Kačala vidí, pravda, rozdiel medzi predikatívnym vzťahom podmet — prísudok na jednej strane a predikatívnym vzťahom podmet alebo predmet — doplnok na druhej strane. Tento rozdiel spočíva „vo vyjadrení tohto vzťahu: kým pri základných členoch dvojčlennej vety sa tento vzťah realizuje adekvátnymi formálnymi prostriedkami, čiže najmä tzv. aktualizačnými kategóriami (gramatické kategórie času a spôsobu), a potom aj gramatickou kategóriou slovesnej osoby a čísla, pri predikácii podmet (predmet) — doplnok tieto kategórie chýbajú. Predikácia doplnkového príznaku teda nemá vetotvorný ráz; je to predikácia iba nepravá, neplnohodnotná, možná iba v takej vete, kde je vetotvorný akt už uskutočnený. Preto ani doplnok nie je plnohodnotným, pravým predikátom, lež neplnohodnotným, resp. druhotným predikátom" (s. 55).

J. Kačala nesúlad medzi obsahom doplnku (ten je predikatívny) a formou jeho realizácie (tá je nepredikatívna) odlišuje aj terminologicky od pravého predikatívneho vzťahu. Vzťah medzi podmetom alebo predmetom a doplnkom nazýva nepravou, resp. neplnohodnotnou predikáciou alebo polopredikáciou. Vzťah doplnku a prísudku, resp. vetného základu pokladá za nepravú koordináciu, lebo prísudok a doplnok nestoja na rovnakej úrovni. (Doplnok bez prísudku nemôže sám vystupovať.) J. Kačala tu správne hovorí o navrstvení predikácií. Syntagmaticky nadradeným členom doplnku môže byť iba podmet alebo predmet vety. Doplnok sa ako príznak predikovaný podmetu alebo predmetu uvedomuje na pozadí prísudku (vetného základu) a k týmto dvom členom sa doplnok iba priraďuje, nie je ich determinantom, ako sa spravidla tvrdí (s. 250). Túto okolnosť J. Kačala právom zdôrazňuje aj preto, lebo určuje osobitné postavenie doplnku v sústave vetných členov: doplnok nepatrí ani medzi základné vetné členy (podmet, prísudok, vetný základ), ani medzi rozvíjacie vetné členy (prívlastok, príslovkové určenie, prístavok a predmet), ale tvorí samostatnú (osobitnú) kategóriu (s. 95—96).

Treba súhlasiť s výkladom o osobitnom (hraničnom) postavení doplnku medzi základnými a rozvíjacími vetnými členmi. Domnievame sa však, že k osobitným polopredikatívnym členom patrí aj prístavok, ktorý nevstupuje so svojím základným (východiskovým) výrazom ani do determinatívneho,

ani do koordinatívneho vzťahu, ale takisto ako doplnok vytvára polopredikatívny vzťah a vzťah aktuálnej totožnosti (pozri Moško, 1980).

4. Dvojitý vzťah doplnku k podmetu a prísudku alebo k predmetu a prísudku je dôkazom toho, že doplnok nie je takým vetným členom ako prívlastok, predmet alebo príslovkové určenie a že ide o súčasť vety, ktorú by sme charakterizovali ako kondenzovanú základovú vetu zapustenú (inkorporovanú) do inej základovej vety. Základovou vetou rozumieme takú vetu, ktorá obsahuje nejakú prázdnu (voľnú) pozíciu a ktorá sa obligatórne alebo fakultatívne dopĺňa syntaktickou konštrukciou, resp. druhou základovou vetou (pozri Kubík, 1966; Adamec, 1975). Vetu s doplnkom pokladáme za jednoduchú dvojzákladovú vetu, skladajúcu sa zo základovej (matricovej) vety (MS, matrix sentence) a zo zložkovej (konštituentnej) vety (CS, constituent sentence). Porov. vety:

(1) Hanka spala, *obrátená k stene.* (Urban)
(1a) MS: *Hanka spala.* CS: *Bola obrátená k stene.*
(2) Tak ho (Džijana) našli, *skrčeného na zemi a kviliaceho.* (Jašík)
(2a) MS: *Tak ho* (Džijana) *našli.* CS: *Bol skrčený na zemi a kvílil.*

Základové a zložkové vety obsahujú predikatívne jadro, ktoré je ich konštrukčným prvkom. Totožnosť (prekrývanie) subjektov základovej a zložkovej vety umožňuje kondenzáciu zložkovej vety a jej inkorporovanie do základovej vety, ak to lexikálny význam a intencia slovesa v prísudku dovoľujú. Pri kondenzácii zložkovej vety sa transformuje jej subjekt a predikát. Transformácia (T) spočíva v nulovej realizácii subjektu a predikát sa mení na nefinitný, resp. menný tvar, tzv. (de)predikát, ktorý je gramatickým jadrom kondenzovanej konštrukcie. Kondenzovanú konštrukciu pokladáme za polopredikatívnu konštrukciu (PK), lebo jej gramatické jadro, predikát PK, sa spája s podmetom alebo predmetom základovej vety polopredikatívnym (neplnohodnotným predikatívnym) vzťahom. Doplnková polopredikatívna konštrukcia (DPK, doplnok) je nesamostatná, sprievodná; zapĺňa neobsadenú, tzv. voľnú pozíciu doplnku (VP dop) formálne vyhradenej základovej vety, stáva sa jej prvkom a funguje v tom časovom a modálnom rámci, ktorý je daný tvarom prísudkového slovesa. Spojením základovej vety a DPK s totožným subjektom vzniká jednoduchá veta s podmetovým doplnkom. Vznik podmetového doplnku zjednodušene znázorňujeme takto[1]:

[1] Značky: # = hranica medzi základovými vetami dvojzákladových transformátov; → = transformuje sa.

(3) MS: Jašek Kutliak stál (VP dop) # CS: Jašek Kutliak bol opretý o jedličku (T: Jašek Kutliak → Ø; bol opretý → opretý) → *Jašek Kutliak stál opretý o jedličku.* (Urban)

(4) MS: Po prútenom dne liezli dva raky (VP dop) # CS: Raky mihotali pred sebou dlhými čiernymi fúzmi (T: raky → Ø; mihotali → mihotajúc) → *Po prútenom dne liezli dva raky, mihotajúc pred sebou dlhými čiernymi fúzmi.* (Jašík)

(5) MS: V Kukučínových dielach sa epická situácia (VP dop) vyznačuje statickosťou # CS: Epická situácia je formulujúci kompozičný činiteľ (T: epická situácia → Ø; je činiteľ → ako činiteľ) → *V Kukučínových dielach epická situácia ako formulujúci kompozičný činiteľ sa vyznačuje statickosťou ...* (Števček)

V jednoduchej vete s predmetovým doplnkom ide takisto o kondenzáciu zložkovej vety a jej inkorporovanie do základovej vety, ak to lexikálny význam a intencia slovesa v prísudku dovoľujú. Podmienkou transformácie zložkovej vety na kondenzovaný predmetový doplnok je kríženie objektu základovej vety so subjektom zložkovej vety.[2] Transformácia zložkovej vety spočíva v nulovej realizácii (elipse) subjektu a v zmene predikátu na infinitívny, resp. menný tvar:

(6) MS: Úsvit ju (Haluzovú) veru neraz našiel pri petrolejovej lampe (VP dop) # CS: Haluzová bola zhrbená nad šuštiacim hodvábom z mesta (T: Haluzová → Ø; bola zhrbená → zhrbenú) → *Úsvit ju (Haluzovú) veru neraz našiel pri petrolejovej lampe zhrbenú nad šuštiacim hodvábom z mesta...* (Letz)

(7) MS: Cyprián videl Katku (VP dop) # CS: Katka sa prechádzala s mladým Gubanom (T: Katka → Ø; prechádzala sa → prechádzať sa) → *Cyprián videl Katku prechádzať sa s mladým Gubanom.* (Jonáš)

DPK (podmetový a predmetový doplnok) je spravidla synonymickou syntaktickou konštrukciou s priradenou hlavnou vetou. Pravda, medzi nimi je však štylistický a významový rozdiel. Iba doplnok vyjadrený infinitívnou konštrukciou je synonymný s doplnkovou vedľajšou vetou, ktorá je výsledkom transformácie zložkovej vety a jej inkorporovania do voľnej pozície doplnku základovej vety pomocou spájacích prostriedkov. Transformácia zložkovej vety spočíva v elipse subjektu, ak sa subjekty základovej a zložkovej vety prekrývajú alebo ak sa subjekt zložkovej vety kríži s objektom základovej vety. Predikát nekondenzovanej zložkovej vety sa transformáciou nemení, má vetnú povahu. Porov.:

---

[2] Krížiace vetné členy základovej a zložkovej vety sú totožné lexémy, plnia však rozličnú syntaktickú funkciu, a preto majú odlišný tvar.

(8) MS: Zemanov kamión šiel po pravej strane (VP dop) ≠ CS: Kamión bol celkom pritisnutý ku krajnici (T_1: kamión → Ø; bol pritisnutý → pritisnutý) → *Zemanov kamión šiel po pravej strane, celkom pritisnutý ku krajnici.* (Juník) // (T_2: kamión → Ø; a (pritom)) → *Zemanov kamión šiel po pravej strane a* (pritom) *bol celkom pritisnutý ku krajnici.*

(9) MS: Vtom vybehne mládenec (VP dop) ≠ CS: Mládenec máva žltou čiapkou (T_1: mládenec → Ø; máva → mávajúc) → *Vtom vybehne mládenec, mávajúc žltou čiapkou.* (Jašík) // (T_2: mládenec → Ø; a (pritom)) → *Vtom vybehne mládenec a* (pritom) *máva žltou čiapkou.*

(10) MS: Prvý raz vidí richtára Beňáka (VP dop) ≠ CS: Richtár Beňák hľadí do zeme (T_1: richtár Beňák → Ø; hľadí → hľadieť) → *Prvý raz vidí richtára Beňáka hľadieť do zeme.* (Jonáš) // (T_2: richtár Beňák → Ø; ako) → *Prvý raz vidí richtára Beňáka, ako hľadí do zeme.*

4.1. Z gramatického hľadiska sú pre analýzu doplnku dôležité syntagmatické vzťahy, ktoré charakterizujú doplnok ako osobitný polopredikatívny vetný člen. Gramatické jadro doplnku, predikát DPK, sa vzťahuje dvoma odlišnými vzťahmi na dva rozličné vetné členy zároveň, a to na podmet alebo predmet základovej vety neplnohodnotným predikatívnym (polopredikatívnym) vzťahom a na prísudok, resp. vetný základ základovej vety nepravým koordinatívnym vzťahom (porov. Kačala, 1971, s. 62). Syntagmatické vzťahy podmetového a predmetového doplnku ilustrujeme a vyjadrujeme vzorcom na inom mieste (pozri Moško, 1980a).

Prvotným vzťahom DPK je polopredikatívny vzťah medzi predikátom DPK a jeho subjektom (podmetom alebo predmetom základovej vety). Druhotným vzťahom je nepravý koordinatívny vzťah medzi primárnym (plnohodnotným) predikátom základovej vety a sekundárnym (neplnohodnotným) predikátom DPK vyjadrujúcim sprievodnú informáciu (stav, zaradenie, činnosť, vlastnosť alebo kvantitatívne významy). Syntakticky teda oba predikáty nie sú na rovnakej úrovni. Avšak predikát DPK nemožno pokladať za determinant primárneho predikátu, lebo príznak predikovaný DPK podmetu alebo predmetu základovej vety sa uvedomuje iba na pozadí primárneho predikátu (vetného základu), resp. na pozadí inej PK. Z uvedeného vyplýva, že doplnok nie je členom determinatívnej syntagmy, a preto ho ani nemožno pokladať za rozvíjací člen. Na základe prvotného syntagmatického vzťahu doplnok pokladáme za „osobitný polopredikatívny vetný člen" — za polopredikatívnu konštrukciu.

Predikovanie zhodného doplnku sa vyjadruje morfologickými prostriedkami, ktoré môžu vyjadrovať zhodu (rod, pád, číslo). Sú to jednak prostriedky adjektívneho rázu (trpné príčastia; činné príčastia prítomné; adjektíva; ukazovacie, opytovacie a vymedzovacie zámená a radové číslovky) a jednak prostriedky substantívneho rázu (substantíva — najčastejšie so

spojkou *ako;* základné číslovky a zámená). Uvedené prostriedky realizujú polopredikatívny vzťah medzi subjektom PK a predikátom PK (medzi podmetom alebo predmetom a doplnkom) zhodou. Napr.:

Steiner chvíľu nerozhodne stál *naklonený nad posteľou* ... (Juríк) — Nad ránom *ho (Ondreja Zimoňa)* doviedol Semkov paholok *spitého ako snop.* (Urban) — ... vždy *ju* videla *zamĺklu, mlčiacu* (A. Bednár) — Martin *ma* našiel *polomŕtvu* ležať na skale. (Mináč) — *Čeľaď* vstávala od stola *prvá.* (Jonáš) — Miestom, kde sa toto stvárnenie v diele prejavuje, je jednak *téma ako semiologický ekvivalent skutočnosti,* a jednak *jazyk ako mikrorealizácia témy* (Miko)

Predikovanie nezhodného doplnku sa vyjadruje jednak neurčitými slovesnými tvarmi (prechodníkom a infinitívom), ktoré nemôžu vyjadrovať kategóriu zhody, a jednak substantívnymi prostriedkami (substantíva: genitív a inštrumentál a ostatné predložkové pády s predložkami *s, pod, v, na, pri, bez, za;* základné číslovky a zámená). Polopredikatívny vzťah medzi podmetom alebo predmetom a doplnkom sa pri týchto prostriedkoch realizuje primkýnaním. Napr.:

Malá *Babuľka* podskakovala vedľa neho, *nespúšťajúc sa jeho mocnej ruky.* (Jonáš) — Tvoje oči videli *Žltého Doda sedieť pri svätej Trojici* ... (Jašík) — Peter ležal dvesto krokov vzadu, museli sa vrátiť a našli *ho v bezvedomí* ... (Mináč) — Silvester i ju (Evu) premeriava zdivenym zrakom, ako ide ťažko doprostred kuchyne, ako zastáva pred ním *s poloposmešnou a s poloutrápenou grimasou v tvári,* bledá a *bez krvi.* (Hečko)

Vyskytujú sa viacnásobné doplnky (a) rovnorodé (zhodné) a (b) nerovnorodé (zhodné a nezhodné). Uvedieme niekoľko príkladov z knihy J. Jonáša Jedenáste prikázanie:

(a) Helena vyšla za ním *zoslabnutá a veľmi neistá.* — (Helena) Stála *rozkročená na fúre sena, pripravená spustiť sa z pavúza na zem.* — Genoféva spala *obrátená k nemu, schúlená do klbka.*

(b) Tam na krytej drevenej verande (Šimon) vídal ju (Helenu) *stáť s emailovaným vedrom vo vystretej ruke, rozkazovačnú, pyšnú a krásnu.* — Černodrozd videl Helenu *stáť ako bohyňu, hrdú, vzpriamenú,* bohyňu vyzývajúcu k hriechom.

4.2. Polopredikatívny vzťah je viazaný na jestvovanie plnohodnotnej (primárnej) predikácie alebo inej polopredikácie. To v plnej miere platí o doplnku.

Vyskytujú sa prípady, keď bázou doplnku sa stáva predikát PK, ktorý si zachováva predikatívnu, resp. polopredikatívnu povahu. Napr. do prí-

slovkovej PK, ktorá zapĺňa voľnú pozíciu základovej vety (VP prísl), sa doplnok inkorporuje ako dvojstupňová PK:

(11) MS: Pustý sa rozhodol držať klobúk radšej medzi kolenami (VP prísl) # CS/MS: Pustý sedel pri stole (VP dop) (T: Pustý → Ø; sedel → sediac) # CS: Pustý bol stuhnutý ako kôl (T: Pustý → Ø; bol stuhnutý → stuhnutý) → *P u s t ý sa rozhodol držať klobúk radšej medzi kolenami, s e d i a c pri stole s t u h n u t ý ako kôl.* (Jonáš)

Keď transformujeme zložkovú vetu na príslovkovú vedľajšiu vetu, bázou doplnku sa stáva predikát vedľajšej vety:

(11a) *P u s t ý* sa rozhodol držať klobúk radšej medzi kolenami, *a k o t a k s e d e l pri stole s t u h n u t ý ako kôl.*

... Katrena, *vidiac ho (Štelinu) z l o m e n é h o,* pristúpila k nemu. (Urban) — Marek Habdža ... *vidiac Jožka z a h a n b e n é h o a p o k o r e n é h o,* kole Hrču prísnymi očami. (Hečko)

Príklady na doplnok inkorporovaný do podmetovej PK:

Nie je také ľahké *prísť do cieľa p r v ý.* (príklad J. Kačalu) — Drakovi *sa* zunovalo *túlať po svete s a m é m u a k o p r s t b e z d o m o v a.* (Chrobák) — Tak sa mu (Martinovi) podarí *prísť z kostola — o s t a t n é m u,* keď na ceste niet už človeka. (Hečko) — Nazhromaždilo sa toľko keltskej literatúry, že dnes už nie je v ľudských silách *c e l ú ju prečítať.* (Dvořák)

Keď doplnok zapĺňa voľnú pozíciu doplnku v DPK, ide o stupňovité doplnky, z ktorých druhý doplnok sa zhoduje so subjektom prvého doplnku iba vtedy, keď je predikát DPK vyjadrený infinitívom. Keď sa DPK transformuje na doplnkovú vedľajšiu vetu, druhý doplnok sa zhoduje so subjektom doplnkovej vedľajšej vety:

(12) MS: Kristína vidí Marka (VP dop) # CS/MS: Marek stojí uprostred izby (VP dop) (T: Marek → Ø; stojí → stáť) # CS: Marek je prekvapený, taký bez úsmevu a bez dôvery (T: Marek → Ø; je prekvapený → prekvapeného; je taký → takého) → *Kristína vidí M a r k a s t á ť u p r o s t r e d i z b y p r e k v a p e n é h o, ... t a k é h o b e z ú s m e v u a b e z d ô v e r y.* (Hečko)

(12a) *Kristína vidí Marka, a k o (M a r e k) s t o j í u p r o s t r e d i z b y p r e k v a p e n ý, t a k ý b e z ú s m e v u a b e z d ô v e r y.*

5. Podrobnou analýzou viet s doplnkom sa potvrdilo, že doplnok nie je rozvíjací vetný člen, ale polopredikatívna konštrukcia. Predikát DPK sa primárne spája s podmetom alebo predmetom základovej vety polopredi-

katívnym vzťahom. Doplnok môže jestvovať iba na báze plnohodnotnej predikácie, resp. polopredikácie. S plnohodnotným predikátom základovej vety, resp. s predikátom PK je doplnok vo vzťahu nepravej koordinácie.

Literatúra

ADAMEC, P.: Očerk funkcionaľno-transformacionnogo sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka. (II. Dvuchbazovyje predloženija s nefinitnymi K-strukturami). [Skriptum.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975. 201 s.

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

BETÁKOVÁ, V. — CHALUPOVÁ, Š. — LAKOTOVÁ, H.: Slovenský jazyk pre 7. ročník základnej deväťročnej školy. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 166.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy II. Skladba. 5. vyd. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930, s. 32—39.

ERTL, V.: Gebauerova krátká mluvnice česká pro nižší třídy středních škol. 11. vyd. Praha, Nákladem České grafické Unie A. S. 1928, s. 144—147.

GEBAUER, J.: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. 4. vyd. Praha, Nákladem České grafické akc. společnosti Unie 1905, s. 179—184.

GOTTHARDOVÁ-ŠTIBRANÁ, G. — RYBÁR, L.: Slovenský jazyk II. [Skriptum.] Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 64.

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 366.

KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.

KAČALA, J.: Doplnok a prívlastok. In: Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 157—169.

KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958. 335 s.

KUBÍK, M.: K transformační interpretaci ruských konstrukcí s adverbálním infinitivem. In: Slavica Pragensia VIII. Red. V. Barnet a i. Praha, Universita Karlova 1966, s. 317—327.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 412—413 a 426—430.

MARKO, E.: Doplnok v nemčine a slovenčine. Slavica Slovaca, *14*, 1979, s. 39—53.

MIHÁL, J.: Zo slovenskej skladby. Slovenská reč, *6*, 1937—38, s. 335—340.

MIKO, F.: Die transformative Interpretation der sog. Ergänzung im Slowakischen. In: Prešov Studies in Linguistics. Jazykovedný zborník 3. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 63—87.

MOŠKO, G.: Klasifikácia polovetných konštrukcií. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 114—115.

MOŠKO, G.: Syntaktické osobitosti apozície (apozitívnej konštrukcie). Slovo a slovesnosť, *41*, 1980, s. 115.

MOŠKO, G.: Syntaktické vzťahy polovetných (polopredikatívnych) konštrukcií. Jazykovedný časopis, *31*, 1980a, s. 46—47.

ORAVEC, J.: Vedecky a metodicky správny výklad učiva o doplnku. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *5*, 1959, s. 203.

ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. [Skriptum.] Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 136.

PANEVOVÁ, J.: Formy a funkce ve stavbě české věty. Praha, Academia 1980, s. 79—86.

PAULINY, E.: Systém slovenského spisovného jazyka. II. časť. Bratislava 1946/47 (rozmnožené ako rukopis).

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 390.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 38.

RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7—34.
Slovník slovanské lingvistické terminologie. Zv. 1. Red. A. Jedlička. Praha, Academia 1977, s. 444.
SVETLÍK, J.: Doplnok v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 89—101.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 335—352.
TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba. 3. vyd. Praha, Slovanské nakladatelství 1951, s. 764—772.
ULIČNÝ, O.: K syntagmatické a transformační charakteristice doplňku. Slovo a slovesnost, *30*, 1969, s. 11—22.

Ján Lenhardt

O VÝSLOVNOSTI JEDNÉHO TYPU KONCOVEJ SLABIKY ANGLICKÝCH SLOV PREVZATÝCH DO SLOVENČINY

V tomto príspevku vychádzame zo všeobecne uznávaného úzu spisovnej slovenčiny, že spojenie *spoluhláska* + *sonóra* na konci domácich slov je nenáležité. Na materiáli sa pokúsime ukázať, že toto pravidlo možno a treba aplikovať aj na slová prevzaté z angličtiny do slovenčiny, resp. aj na anglické slová používané v slovenčine príležitostne. Konkrétne budeme uvažovať o anglických slovách, ktoré majú vo výslovnosti koncovej neprízvučnej slabiky sled hlások *spoluhláska* + *l* alebo *spoluhláska* + *n*. Sled hlások *spoluhláska* + *m* sme vynechali z našej úvahy, keďže sme ho nenašli v anglických slovách používaných v súčasnej slovenčine, a predmetom tejto úvahy nie je ani spojenie *spoluhláska* + *r*, keďže sme o ňom písali na inom mieste (Lenhardt, 1981).

Prieskum zakončení pôvodných slovenských slov ukázal, že súčasná slovenčina nemá slová zakončené na *spoluhlásku* + *sonóru l (n)*. Naproti tomu takáto výslovnosť na konci slov v neprízvučnej slabike je pomerne častá v súčasnej angličtine, aj keď nie je jediná. Z veľkého počtu príkladov uvádzame jednak tie slová, ktoré boli prevzaté do súčasnej slovenčiny, kde sa foneticky (graficky) viac-menej adaptovali, a jednak tie, ktoré sa v slovenčine používajú iba v pôvodnej grafickej podobe, no ich výslovnosť ešte nebola ustálená.

V prvom prípade ide o slová všeobecnej povahy, napr.:

double ['dʌbl], single ['siŋgl], jungle ['džʌŋgl], riffle ['rifl], paddle ['pædl], sample ['sa:mpl], waffle ['wɔfl], straddle ['strædl], tunnel ['tʌnl], bushel ['bušl],

shrapnel [ˈšræpnl], virginal [ˈvə:džinl], traditional [trəˈdišənl]; newton [ˈnju:tn], nelson [ˈnelsn], madison [ˈmædisn], bowden [bəuˈdn].

V druhom prípade je to početná skupina anglických geografických názvov a osobných mien, napr.:

Sable [ˈseibl], Seattle [siˈætl], Bristol [ˈbristl], Candle [ˈkændl], Battle Creek [ˈbætl ˈkri:k], Colonel Hill [ˈkə:nl ˈhil], Eagle [ˈi:gl], Coromandel [ˌkɔrəˈmændl], Fort Portal [ˈfɔ:t ˈpɔ:tl], Newcastle [ˈnju:ˌka:sl], Kendal [ˈkendl], Little Rock [ˈlitl ˈrɔk], Russel [ˈrsl], Anderson [ˈændəsn], Ashburton [ˈæšbə:tn], Brighton [ˈbraitn], Croydon [ˈkrɔidn], Dawson [ˈdɔ:sn], Dayton [ˈdeitn], Luton [ˈlu:tn], Edison [ˈedisn], Bacon [ˈbeikn], Jonson [ˈdžɔnsn], Dryden [ˈdraidn], Addison [ˈædisn], Richardson [ˈričədsn], Thomson [ˈtɔmsn], Johnson [ˈdžɔnsn], Warton [ˈwɔ:tn], Mackpherson [məkˈfə:sn], Sheridan [ˈšeridn], Chatterton [ˈčætətn], Bulwer-Lyton [ˈbulwəˈlitn], Tennyson [ˈtenisn], Stevenson [ˈsti:vnsn], Chesterton [ˈčestətn], Auden [ˈɔ:dn], Wilson [ˈwilsn], Gordon [ˈgɔ:dn], Paterson [ˈpætəsn], Haliburton [ˈhælibə:tn], Emerson [ˈeməsn], Wharton [ˈwɔ:tn], Robinson [ˈrɔbinsn], Robeson [ˈrəubsn], Lawson [ˈlɔ:sn], Nixon [ˈniksn].

Z príkladov vidno, že grafické zakončenie poslednej neprízvučnej slabiky môže byť odlišné, no jej fonetická realizácia v uvedených slovách je rovnaká, a to *spoluhláska + slabičné /l/ alebo slabičné /n/.*

Fonetická (grafická) adaptácia koncovej slabiky týchto slov v slovenčine nie je jednotná. Možno vydeliť štyri základné spôsoby preberania anglických slov so slabičným /l/ na konci do slovenčiny (C = ľubovoľný konsonant, V = ľubovoľný vokál): 1. *—C+V+l (bušel, šrapnel, Russel [rasel], Portal [portal], Bristol [bristol]);* 2. *—C+l+e (wafle, rifle, single, stradle);* 3. *—C+l (ľ)* + rod. morféma *a (o) (džungľa, vafľa, pádlo);* 4. *—C+ slabičné /l/ (debl, singl, [sampl], [verdžinl], [fešnejbl]).*

Adaptácia koncovej slabiky typu 1,2 sa riadi grafikou, pričom anglické grafické tvary jednotného čísla v 2. skupine sa v slovenčine niekedy chápu ako množné číslo, napr. angl. *waffle* (sg.) → slov. *wafle [vafle]* (pl.), ku ktorému spätným slovotvorným procesom bol utvorený singulár ženského rodu *vafľa* (druh oblátky); angl. *riffle* (sg.) → slov. *rifle* (druh texaskových nohavíc) má v slovenčine povahu pomnožného podstatného mena (podľa *nohavice*). Termíny *single* (športový čln pre jedného pretekára; hra, v ktorej je na každej strane iba jeden hráč) a *straddle* (štýl pri skoku do výšky) sa zvyčajne vyslovujú tak, ako sa píšu, a sú nesklonné, napr. *single kanoe, straddle štýl* (slová *single* a *straddle* sú tu použité vo funkcii prídavných mien, teda vlastne namiesto *singlové kanoe* a *stradlový štýl*). V súčasnej slovenčine, hovorenej aj písanej, sa stretávame aj s pokusmi o adaptáciu týchto slov pomocou slabičného /l/ na konci, teda v podobe *singl* a *stradl.* Pravda, takéto jazykové formy odporujú súčasnému slovenskému výslov-

nostnému úzu. Východiskom by mohli byť podoby *singel* a *stradel*, teda so vsunutým *e* pred *l*, analogicky podľa iných slov v slovenčine s podobným zakončením. Analogickú fonetickú adaptáciu *[sampel]*, teda tiež s konsonantickým *l* na konci, by sme mohli predpokladať aj v pomerne málo frekventovanom anglickom sociologickom termíne v slovenčine *sample ['sa:mpl]* (reprezentatívny výber), namiesto fonetickej podoby *[sampl]* (pozri Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 776). Dokladom prirodzenej transformácie anglického koncového slabičného /l/ na konsonantické *l* v slovenčine je športový slangový termín *debl* (štvorhra v tenise alebo vo volejbale), v ktorom nepohodlné slabičné /l/ odstránila jazyková prax tak, že sa k slovu pripojila slovotvorná prípona *-ík (deblík)*, napr. vo fráze používanej medzi volejbalistami *Dáme si deblík?* Obdobne pri slove *pádlo* (angl. *paddle*) sa pridala prípona stredného rodu *-o* (podľa slova *veslo*), takže namiesto *padl* (resp. *pedl*) máme *pádlo*.

Z toho, čo sme povedali vyššie o fonetickej (grafickej) adaptácii anglických všeobecných slov zakončených v slovenčine v písme na slabiku *—C+le* usudzujeme, že podobne by sa mohla riešiť aj výslovnosť anglických geografických a osobných mien s analogickým grafickým zakončením. Aj pri ich výslovnosti by sa malo v slovenčine vkladať *e*, čiže napr. *Sable* ['se͡ibl] → *[sejbel], Cable* ['ke͡ibl] → *[kejbel], Eagle* ['i:gl] → *[igel], Newcastle* ['nju:, ka:sl] → *[ňúkasel],* Little Rock ['litl 'rɔk] → *[litel rok]* a pod.

Pre anglickú koncovú neprízvučnú slabiku, obsahujúcu slabičnú spoluhlásku /n/, sú v súčasnej slovenčine iba dva spôsoby adaptácie: 1. *—C+V+n (bɔwden [bovden], Dryden [drajden], madison [medizon], Croydon [krojdon], Brighton [brajton], Edison [edison], Nixon [nikson], Sheridan [šeridan];* 2. *—C+* slabičné */n/ (newton [ňjútn])*. Prvý spôsob je pre slovenčinu plne prijateľný, no proti druhému, ktorý sa zatiaľ vyskytuje len v jednom slove *[ňjútn]* < *newton* (hlavná jednotka sily), máme výhrady. Podľa nášho názoru aj výslovnosť fyzikálneho termínu *newton* by sa mala riadiť podľa grafiky anglického zakončenia, čiže *[ňjúton]* resp. *[ňúton]*, tak ako je to zaužívané v celom rade anglických osobných mien a geografických názvov, napr. *Thomson [tomson], Stevenson [stívenson], Rɔbeson [robson], Brighton [brajton], Croydon [krojdon], Luton [lúton]* a pod. Keby sme v slovenčine kodifikovali výslovnosť *[ňjútn]*, teda so slabičným */n/* na konci, mohlo by sa z toho vyvodzovať, že práve koncové slabičné */n/* je znakom úplného zdomácnenia cudzieho slova v slovenčine. Potom by sme mohli požadovať podobnú fonetickú realizáciu aj v ostatných analogických prípadoch, teda napr. *Edison [edisn]* namiesto už vžitého *[edison], Rɔbinson [robinsn]* namiesto všeobecne prijateľnej výslovnosti *[robinzon]* a tak podobne, čo by však nezodpovedalo súčasným zákonitostiam adaptácie takých slov v slo-

venčine (porov. napr. slová bežnej slovnej zásoby *bovden, medizon, nelzon* = druh chmatu v gréckorímskom zápase). Skôr sa nazdávame, že výslovnosť *[ňjútn]* vznikla z príliš úzkostlivej anglickej výslovnosti, čo nie je ojedinelý prípad pri preberaní anglických slov do slovenčiny.

Záverom zopakujeme náš názor. Keďže sa v spisovnej slovenčine v domácich slovách nikdy nevyskytuje na konci slova slabičné /*l*/ alebo /*n*/, odporúčame neuplatňovať takéto riešenie ani v slovách preberaných do slovenčiny z iných jazykov. Výnimkou sú slová, v ktorých je slabičná sonóra nositeľom štylistického príznaku (napr. *nóbl* < franc. *noble*).

Literatúra

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 943 s.

JONES, D.: Everyman's English Pronouncing Dictionary. Moskva, Izdateľstvo Sovetskaja Enciklopedija 1965. 538 s.

LENHARDT, J.: Fíčr alebo fíčer? Slovenská reč, *46*, 1981, s. 380—381.

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 124 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 30.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Prof. Ján Oravec šesťdesiatročný

V typologickej škále jazykovedných pracovníkov možno vyjsť od jedného krajného pólu faktograficky zacielených jazykovedcov cez solídnych budovateľov pevne rozvinutých myšlienkových konštrukcií až po druhý krajný protipól málo uzemnených a do iných, najmä filozofických doktrín priďaleko zabiehajúcich lingvistických mysliteľov. Prof. dr. Ján Oravec, DrSc. patrí nepochybne do zdravého typologického stredu. Ako nestor slovenských jazykovedcov s radosťou môžem pri Oravcovom jubilejnom rázcestí konštatovať, že prevažná časť slovenských jazykovedcov staršej generácie, čo vyšla z mojej bratislavskej školy a potom i zo školy môjho úspešného tamojšieho nástupcu prof. E. Paulinyho — kolega Oravec je jedným z jeho najnadanejších a najtvorivejších žiakov — patrí do tohto umierneného stredného bádateľského typu. Tejto priaznivej vedecko-pedagogickej konštelácii možno ďakovať za vcelku organicky plynulý vývin aj novšej slovenskej jazykovedy zhruba od začiatku tridsiatych rokov nášho storočia až podnes. A tento tematicky bohatý vývin v ostatných rokoch na poli prehĺbeného štúdia gramatickej, najmä morfologickej a syntaktickej stavby spisovnej slovenčiny, ba čiastočne i slovenských nárečí, a teórie i praxe jej vyučovania sa nedá predstaviť bez trvalého a mnohostranného vkladu nášho jubilanta.

Jeho zástoj v slovenskej jazykovede pred 10 rokmi pri päťdesiatke, vtedy ešte ako docenta, spravodlivo ocenil v jubilejnej spomienke v tomto časopise popredný slovenský syntaktik F. Kočiš (Slovenská reč, 37, 1972, č. 4). L. Dvonč uverejnil tam presný zoznam Oravcových dovtedy vydaných publikácií. Z jeho pera sa pripojujú i novšie bibliografické dáta v tomto čísle Slovenskej reči.

Široká paleta bádateľských záujmov i uverejnených výsledkov je zhruba zachytená v citovanom Kočišovom plastickom jubilejnom príspevku. Hodno si ho i po 10 rokoch znova s úžitkom prečítať tým väčšmi, že v našom rozsahom obmedzenom a o 10 rokov mladšom jubilejnom príspevku nemožno ani z vtáčej perspektívy osobitne vymenovať všetky staršie a novšie Oravcove bádateľské okruhy.

Zo životopisných udalostí treba k základným informáciám spred 10 rokov pridať Oravcov prechod z JÚĽŠ SAV na PF v Nitre, ďalej úspešnú obhajobu riadnej profesúry pred vedeckou radou tejto fakulty v apríli r. 1978 i vymenovanie podľa nového vysokoškolského zákona za profesora slovenského jazyka na tej istej fakulte v novembri r. 1981. Tento služobný prechod nespôsobil úplné prerušenie spolupráce s JÚĽŠ SAV. Po istej pauze sa prof. J. Oravec zapojil do práce na príprave súrne potrebnej akademickej *Syntaxe slovenského jazyka* pod vedením člena korešpondenta SAV J. Ružičku. Bude to pokračovanie v osvedčenej tradícii, lebo závažným podielom bol J. Oravec aj tvorivým spolupracovníkom monumentálnej a dnes už klasickej akademickej *Morfológie slovenského jazyka,* do ktorej spracoval zámená a predložky.

K dvom predchádzajúcim vynikajúcim analyticko-syntetickým bádateľským knižným prácam základného teoretického i praktického dosahu *Väzba slovies v slovenčine* (1967) a *Slovenské predložky v praxi* (1968) pribudli okrem početných časopiseckých i zborníkových štúdií ďalšie dve významné Oravcove syntetické práce o syntaktických i morfologických otázkach. Zatiaľ vyšli vo forme vysokoškolských učebných skrípt. Ide o *Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov* (1. vyd. 1978, 2. vyd. 1980) a o *Morfológiu spisovnej slovenčiny* (1980). Napísanie i vydanie obidvoch týchto hodnotných vysokoškolských učebných textov je mimoriadne záslužné pre dve hlavné okolnosti. Akademická Morfológia bola pre študijné potreby vysokoškolákov veľmi rozsiahla a miestami už ďalším jazykovým vývinom u nás prekonaná. Pomerne úplná novšia syntéza syntaxe spisovného jazyka zasa celkom chýbala. Tieto Oravcove syntetické práce okrem nespornej didaktickej ceny majú aj pre špeciálnych bádateľov svoj kontrolný dosah i pobádavý stimul do budúceho detailného výskumu. Treba pri nich oceniť jasný, teoreticky, dokladovo i terminologicky priliehavo podaný výklad náročnej študijnej látky.

Na takúto úroveň mohol doviesť jubilujúci autor svoje skriptá ako osvedčený a u študentov i kolegov obľúbený mnohoročný externý vysokoškolský učiteľ prv bratislavskej FF UK, potom prešovskej FF UPJŠ a teraz ako interný pracovník nitrianskej PF. Na tomto poslednom vysokoškolskom pôsobišti uplatnil svoje vynikajúce pedagogické i organizačné schopnosti aj pri sústavnom dvíhaní kvalifikačného rastu mladších členov katedry. Okrem toho tu veľmi pohotovo zorganizoval v spolupráci s vedúcim katedry prof. A. Popovičom I. konferenciu o slovenskej syntaxi a jej vyučovaní (r. 1979) a to v celoštátnom rozsahu. Najnovšie chystá J. Oravec II. celoštátnu syntaktickú konferenciu pri príležitosti svojho životného jubilea. Materiál z I. konferencie je už pripravený na vydanie. To sa akiste zopakuje aj po chystanej II. nitrianskej syntaktickej konferencii.

Ako ďalšiu zásluhu nášho jubilanta treba vyzdvihnúť to, že aj on vedel rozvíriť v niektorých stojatých vodách slovenskej jazykovedy plodné diskusie. Najsústavnejšie sa to uskutočnilo v oblasti novátorského odhaľovania systémovosti v okruhu slovenských predložiek v osožnej diskusii s E. Horákom.

Podobne so súhlasnou pochvalou treba kvitovať u prof. J. Oravca vyrovnanú rovnováhu medzi ustavičným kritickým teoretickým nadväzovaním na domácu tradíciu slovenskú i českú aj na zahraničnú, predovšetkým sovietsku a americkú lingvistickú produkciu. Na tejto pestrej križovatke tradícií a škôl nestratil v osobnom priesečníku tvorivého vedeckého bádateľa svoju vlastnú, už dávnejšie vyzretú a vo výrazných ťahoch originálnu tvár.

Mimoriadne priaznivou okolnosťou sa u prof. Oravca ukázalo i to, že mal spočiatku dlhoročnú učiteľskú prax i na nižších stupňoch škôl. Tak sa mohol aktívne zapojiť do metodologického prehlbovania teórie vyučovania slovenčiny na všetkých stupňoch škôl i do všestranne premyslenej prípravy vlastných i kolektívne spracovaných školských učebníc, učebných textov a príručiek. Do tejto série patrí aj doplnená a detailizovaná *Príručka slovenského pravopisu pre školy*, vydaná spolu s V. Lacom r. 1975.

Prof. dr. Ján Oravec, DrSc., zástupca vedúceho Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre, vedúci jej jazykovednej sekcie, školiteľ viacerých vedeckých ašpirantov a úspešný organizátor študentskej vedeckej a odbornej činnosti, dlhoročný predseda nitrianskej pobočky Slovenskej jazyko-

vednej spoločnosti, je dnes svojimi prácami dobre známy československým i zahraničným slavistom a slovakistom.

Prof. J. Oravcovi do ďalšieho života želáme pevné zdravie, aby boli i budúce jeho desaťročné zastávky retrospektívne rovnako radostné, ako je radostné terajšie výročie. Tešíme sa úprimne, že nás ako zvyčajne opäť obveselí aj pri nadchádzajúcej nitrianskej konferencii, spojenej s oslavou jeho šesťdesiatky, kultivovaným prednesom svojho rozsiahleho slovenského aj inoslovanského repertoáru ľudových piesní s vlastným umeleckým sprievodom na miniatúrnom akordeónovom orchestri. Mnoga ljeta!

Ľ. Novák

Súpis prác prof. Jána Oravca za roky 1972–1981

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Jána Oravca za roky 1951–1971, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, *37*, 1972, s. 235–245. K predchádzajúcemu súpisu uvádzame doplnok za rok 1967.

a) Doplnky k bibliografii za roky 1951 – 1971

1967

Cvičenia a úlohy k učebnici Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej deväťročnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 8°. 94,2 s.

b) Bibliografia za roky 1972 – 1981

1972

Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami *aj, i, ani, alebo, či.* — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 213–221.

Čiarka vo viacnásobných výrazoch s opakovanými spojkami. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 263–269.

Semantische Struktur der primären Präpositionen (illustriert durch slowakisches Material). — In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 51–59.

Vyjadrovanie podmienky predložkovými pádmi. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 73–80.

Prístavky a nezhodné nominatívne prívlastky v miestnych názvoch. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 12–18.

Rozhraničovanie vedľajších vetných členov. Hranica medzi predmetom a príslovkovým určením. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvety 1972, s. 66–81.

Štruktúrne členenie priraďovacích súvetí. — Slavica Slovaca, *7*, 1972, s. 245–249.

Vyučovanie tvarov 2. pádu v množnom čísle ženských a stredných podstatných mien. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/72, s. 234–239.

Diskusné príspevky. — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.–9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972, s. 218–219, 319–320, 366.

J. Kačala, Doplnok v slovenčine, Bratislava 1971. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 177—180 (recenzia).

V. Betáková, Metodika slovenského jazyka v školách II. cyklu, Bratislava 1970. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 125 (recenzia).

Slovenskí jazykovedci na pomoc praxi. — Učiteľské noviny, *22*, 1972, č. 25, s. 4.

„Ovšem", proste — prosto. — Javisko, *4*, 1972, s. 133.

Zatiaľ čo — kým. — Rozhlas, 1972, č. 35, s. 5.

Jazykovedné konferencie o spisovných jazykoch a o gramatickej stavbe. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/72, s. 188—190 (správa o konferencii o spisovných jazykoch, konanej v dňoch 15.—17. 9. 1971 v Bratislave a o medzinárodnom sympóziu o výskume syntaxe slovanských jazykov, konanom v dňoch 22.—25. 9. 1971 v Smoleniciach).

Zasadanie Komisie pre štúdium stavby slovanských jazykov v Smoleniciach. — Slavia, *41*, 1972, s. 233—234 (správa o 6. zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitéte slavistov, konanom v dňoch 22.—25. 9. 1971 v Smoleniciach).

Jazykovedné sympózium Modálna výstavba výpovede v slovanských jazykoch. — Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 103—104 (správa o sympóziu konanom v dňoch 27.—30. 9. 1972 v Brne).

1973

Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 8°. 598, 9 s. (spoluautor). — 2. vyd.: 1974. — 3. vyd.: 1975. — 4. vyd.: 1976. — 5. vyd. 1978. — 6. vyd. 1980.

Morfológia spisovnej slovenčiny. — Kultúra slova, *7*, 1973, s. 132—138. — Znovu uverejnené v publikácii Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 51—58.

Vybraté state z morfológie. — Kultúra slova, *7*, 1973, s. 200—207. — Znovu uverejnené v publikácii Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 59—67.

Systém prvotných predložiek v slovanských jazykoch. — In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika. Red. B. Havránek. Praha, Akadémia 1973, s. 189—193, franc. res. s. 193—194. Res. odtlačené aj v publikácii VII międzynarodowy kongres slawistów. Warszawa 21.—27. VIII. 1973. Strzeszczenia referatów i komunikatów. Red. W. Doroszewski. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973, s. 255—256.

Die semantische Struktur der primären Präpositionen in der slowakischen Sprache. — In: Recueil linguistique de Bratislava IV. Proceedings of the Symposium on Algebraic Linguistics held 10.—12. February 1970 at Smolenice. Red. J. Horecký et al. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 259—266.

Syntaktické vzťahy členov v tesných spojeniach zhodných substantív. — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 83—92.

Vplyv modality hlavnej vety na charakter vedľajšej vety. — In: Otázky slovanské syntaxe. III. Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích". Brno 27.—30. září 1971. Red. kolektív Katedry českého jazyka a Katedry ruského jazyka na Filozofickej fakulte UJEP. Brno, Universita J. E. Purkyně 1973, s. 243—244, franc. res. s. 244.

Väzby prídavného mena *istý*. — Kultúra slova, *7*, 1973, s. 273—278.

Odlišovanie predmetu od príslovkového určenia. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *20*, 1973/74, s. 97—104.

Používanie prímen v rozbežskom nárečí. — In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 77—79.

Czambelova Rukoväť a dnešná slovakistika. — Universitas Comeniana. Facultas Pedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi.) Red. L. Horečný et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 107—109, rus. res. s. 232, nem. res. s. 236.

J. Mlacek, Zo syntaxe frazeologických jednotiek, Bratislava 1972. — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 309—310 (ref.).

Slová *istý, iste.* — Javisko, *5*, 1973, s. 47.

O význame slova *odborový.* — Práca, 30. 4. 1973, s. 4. — Tamže: *Dakto, daktorý — niekto, niektorý* (17. 9., s. 3). — *Došlo k dačomu — vzniklo dačo* (26. 11., s. 3).

Podhradské nábrežie. — Večerník, 13. 4. 1973, s. 5. — Tamže: *Centrum — v Centrume* (29. 6., s. 5).

Konferencia o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry. — Kultúra slova, *7*, 1973, s. 351—352 (správa o konferencii konanej v dňoch 24.—25. 5. 1973 v Martine).

Osemnásty Hviezdoslavov Kubín (3.—7. októbra 1972). — Kultúra slova, *7*, 1973, s. 58—59 (správa).

1974

Základné fonologické protiklady — základné princípy formálnej morfológie slovenských substantív. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 179—184.

Slovenský model v tvorení nedokonavého vidu. — In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 103—117.

Základný významový protiklad v systéme slovenských predložiek. — Jazykovedný časopis, *25*, 1974, s. 142—149, franc. res. s. 149.

Predpoklady systemizovania predložiek v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 291—303.

Učiť sa/vyučiť sa za maliara, byť promovaný za doktora. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 52—56.

Szlovák Nyelvkönyv. Učebnica slovenčiny. Na obálke názov: Szlovák Nyelvkönyv a magyar magántanulók számára. Učebnica slovenčiny pre Maďarov samoukov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo — Budapest, Tankönyvkiadó 1974. 8°. 423, [1] s. + gramofónová platňa (spoluautor).

Veta a výpoveď. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *21*, 1974/75, s. 119—120.

O jednom diele mladého autora. [I. Habaj, V tieni moruše. Bratislava 1973.] — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 218—221 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Otázky slovanské syntaxe III, Brno 1973. — Slavica Slovaca, *9*, 1974, s. 334—337 (recenzia).

Jednotlivec — jedinec. — Práca, 1. 9. 1974, s. 3.

VII. medzinárodný kongres slavistov vo Varšave. — Jazykovedný časopis *25*, 1974, s. 69—77 (správa o kongrese konanom v dňoch 21.—27. 8. 1973 vo Varšave; spoluautor). Ďalšia autorova správa o kongrese pod rovnakým názvom. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *20*, 1973/74, s. 214—215.

1975

Tvorenie nedokonavého vidu. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Študijný materiál pre internú potrebu bratislavských učiteľov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1975, s. 71—105.

Posesívny datív v chorvátskosrbskom a slovenskom jazyku. — In: Bereich der Slavistik. Festschrift zu Ehren von Josip Hamm. Red. K. Sturmschnabl. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1975, s. 221—227.

Voľné datívy vyjadrené zvratným zámenom *si*. — Slovenská reč, *40*, 1975, s. 275—283.

Zvratné zámeno *si* v objektovej funkcii. — Slovenská reč, *40*, 1975, s. 193—201.

Významová stránka vo vyučovaní jazyka. — In: Zborník z konferencie o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry na bratislavských školách II. cyklu. Red. J. Ballay. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1975, s. 113—116.

Slovenská jazykoveda a vyučovanie slovenčiny za ostatných tridsať rokov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *21*, 1974/75, s. 269—275.

Úvod. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Študijný materiál pre internú potrebu bratislavských učiteľov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1975, s. 1—4.

Ďalšia vzácna kniha A. Jurovského. [Mládež a spoločnosť, Bratislava 1974.] — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 61—63 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Jazyková stránka časopisov Chov hospodárskych zvierat a Záhradník. — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 122—125 (posudok jazykovej stránky časopisov z roku 1974).

F. Kopečný, Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 1. Předložky. Koncové partikuly. Praha 1973. — Jazykovedný časopis, *26*, 1975. s. 105—107 (recenzia).

Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. [K. Buzássyová, Sémantická štruktúra slovenských deverbatív, Bratislava 1974.] — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 317—319 (ref.).

Dôležitá kniha pre slovenčinárov. [F. Kočiš, Zložené súvetie v slovenčine, Bratislava 1973.] — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *21*, 1974/75, s. 154—156 (ref.).

Mäkčenie pred príponou *-in (-ina, -ino, -ini, -ine)*. — Kultúra slova, *9*, 1975, s. 190—191. — Tamže: Vzbúdzať hrdosť (s. 319—320).

Dokončovacie práce. — Práca, 11. 8. 1975, s. 3. — Tamže: Je to tak (20. 10., s. 3).

V Liptove, ale *na Spiši*. — Večerník, 17. 1. 1975, s. 3.

III. letný seminár Zagrebačke slavističke školy. — Slavica Slovaca, *10*, 1975, s. 106—107 (správa o seminári konanom v dňoch 21. 7.—11. 8. 1974 v Dubrovníku a v Záhrebe).

1976

Systémy pádov v slovanských jazykoch z hľadiska syntagmatiky — In: Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim. Red. S. Urbańczyk. Kraków 1976, s. 108—116.

Genitívne väzby pri adjektívach. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 300—305.

Genitívne väzby pri zvratných slovesách. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 43—48.

K základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek. — Slovenská reč, *41*, 1976, s. 98—102.

Partitívny genitív. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 149—155.

Slovesá s predponou *u-* a ich väzby. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 329—332.

Tesné spojenie zhodných substantív a kontextové členenie. — In: Aktuálne prob-

lémy lingvistickej terminológie. Smolenice 28. januára — 1. februára 1974. Zborník materiálov zo zasadnutia Komisie pre lingvistickú terminológiu pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Red. I. Masár. Bratislava, Veda 1976, s. 97—99.

Zánik genitívnych väzieb. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 5—10.

Záporový genitív. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 202—206, 236—240.

Vylučovacie súvetie. — Slovenská reč, *41*, 1976, s. 321—330.

Vyučovanie príčinných príslovkových určení. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *22*, 1975/76, s. 264—268.

Kniha o dejinách nášho spisovného jazyka. [V. Blanár — E. Jóna — J. Ružička, Dejiny spisovnej slovenčiny 2, Bratislava 1974.] — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 219—221 (recenzia).

Sám — samotný. — Práca, 3. 1. 1976, s. 3.

1977

Štruktúra adverbiálnych určení. — In: Zasedanie na Komisijata za analiz gramatičnite strukturi na slavianskite ezici pri Meždunarodnija komitet na slaviste. (Predvaritelni materiali.) Čast vtora. Sofija 1977, s. 70—81.

Zvratné zámeno vo funkcii objektu. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 221—224.

Základné odporovacie súvetia. — Slovenská reč, *42*, 1977, s. 79—85.

Konfrontačné odporovacie súvetia. — Slovenská reč, *42*, 1977, s. 153—162.

Datívne väzby. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 8—12.

Datív ako druhý predmet. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 71—75.

Slovesá s výlučným datívnym predmetom. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 101—195.

Datív pri adjektívach. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 197—202.

Konkurencia akuzatívnych a datívnych väzieb. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 335—341.

Zhodné javy v syntaxi východoslovenských a stredoslovenských nárečí. — In: Jazykovedné štúdie. 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Zborník materiálov z vedeckej konferencie. (Smolenice 9.—11. decembra 1974.) Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 103—106.

Vecné základy vyučovania prívlastku. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *24*, 1977/78, s. 1—5.

[Diskusné príspevky na 11. pracovnom zasadnutí Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitéte slavistov, konanom v dňoch 9.—12. 9. 1976 v Kunčiciach pod Ondřejníkem.] — Slavica Slovaca, *12*, 1977, s. 197—198, 242.

Správa o pracovnom zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 46—48 (správa o 8. zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitéte slavistov, konanom v dňoch 9.—12. 9. 1976 v Kunčiciach pod Ondřejníkem).

1978

De la limitation de l'objet par la transformation en slovaque. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 153—158.

Konštrukcie s inštrumentálom. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 103—107.

Priamy predmet v inštrumentáli. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 145—149.

Cieľové a obsahové predmety v inštrumentáli. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 235—241.

Základné východiská vyučovania zámen. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25*, 1978/79, s. 102—105.

Vyučovanie príslovkových určení spôsobu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *24* 1977/78, s. 296—300.

Písanie čiarky v jednoduchej vete. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1978, s. 92—115.

Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, 198, [1] s. — 2. vyd.: 1981.

Úvod. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1978, s. 1—2.

M. Soták, Dejové substantíva v slovenčine a v ruštine, Bratislava 1978. — Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 191—193 (ref.).

Á. Kráľ, Slovenská výslovnosť na gramofónových platniach. Banská Bystrica 1977. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25*, 1978/79, s. 53—56 (ref.).

Zasadanie Medzinárodnej slavistickej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov. — Slavica Slovaca, *13*, 1978, s. 103—104 (správa o zasadnutí konanom v dňoch 25.—30. 10. 1977 vo Varne).

1979

Syntax a jej vyučovanie. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *26*, 1979/80, s. 102—106.

Norma v syntaxi. — In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 120—123.

Nový obsah — nové metódy. Princípy našej výchovno-vzdelávacej sústavy v práci katedry slovenského jazyka a literatúry v Nitre. — Učiteľské noviny, 29, 1979, č. 23, s. 3.

VIII. medzinárodný slavistický zjazd v Záhrebe. — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 84—98 (správa o zjazde konanom v dňoch 3.—9. 9. 1978).

1980

Z porovnávacej slovanskej morfológie slovesných tvarov. — In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 203—207.

Expresívna slovná zásoba v nárečí. — In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979. Dialektologický zborník. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove

17.—19. apríla 1975. Red. L. Bartko et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 67—70.

Konkurencia prípon *-a/-u* v genitíve sg. vzoru dub. — Kultúra slova, *14*, 1980, s. 205—210.

Modálnosť parataktických spojok. — In: Otázky slovanské syntaxe. IV/2. Sborník sympozia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích. Brno 6.—9. září 1976. Red. M. Grepl. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1980, s. 87—89.

Vyučovanie príslovkových určení. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1980, s. 3—38.

Morfológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 4°. 146, [1] s.

Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy. Experimentálna učebnica. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 8°. 259, [4] s. (spoluautor).

Pomenúvanie Cigánov v obci Rozbehy. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. Zemplínska šírava 20.—24. septembra 1976. Zborník materiálov. Red. M. Majtán, Bratislava, Veda 1980, s. 239—240.

Á. Kráľ, Príručný slovník slovenskej výslovnosti, Bratislava 1979. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *27*, 1980/81, s. 89—92 (ref.).

Úvod. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1980, s. 1—2.

1981

Sémantické okruhy slova a gramatická forma. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. (Smolenice, 14.—17. januára 1980.) Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 107—110.

Ciele vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka z komunikatívneho hľadiska. — In: Stav a prognostika vyučovania slovenského jazyka na ZŠ s maďarským vyučovacím jazykom. (Red. J. Oravec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 5—11.

Nový odborný slovník. Jazykovedci pomáhajú pôdohospodárskej teórii a praxi. [Rusko-slovenský pôdohospodársky slovník. Sprac. kolektív pracovníkov Katedry jazykov Vysokej školy poľnohospodárskej pod vedením M. Sotáka. Bratislava 1980.] — Pravda, 25. 6. 1981, s. 5 (ref.).

Celoštátna konferencia o kodifikácii. — Kultúra slova, 15, 1981, s. 279—282 (správa o konferencii konanej v dňoch 18.—20. 9. 1980 v Ústí nad Labem).

Spolupráca

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 5—9, 39—43, 74—76, 106—110, 137—141, 196—199, 230—234, 259—261, 293—297, 328—332.

Prekladateľská činnosť

S. Suhadolnik, Jazyková kultúra u Slovincov, Kultúra slova, *6*, 1972, s. 36—39.

V. Čapek — O. Florek, Dejepis pre internátne stredné školy pre pracujúcich, 2. časť, 1—2. zoš., Bratislava 1974; M. Dohnal, Dejepis pre internátne stredné školy pre pracujúcich, 3. časť., Bratislava 1974.

L. Balcar — M. Zatkalíková, Metodická príručka k Dejepisu pre 5. ročník základnej školy, Bratislava 1980.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Kultúra slova, *6*, 1972 — *15*, 1981 (člen red. rady). — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 19, 1972/73 — 28, 1981/82, č. 1—4 (člen red. rady).

Redakčná činnosť v zborníkoch: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník, Bratislava 1974 (výkonný redaktor). — O slovenčine pre slovenčinárov, Bratislava 1972 (redaktor). — O slovenčine pre slovenčinárov, Bratislava 1973 (redaktor). — O slovenčine pre slovenčinárov, Bratislava 1975 (redaktor). — O slovenčine pre slovenčinárov, Bratislava 1978 (redaktor). — O slovenčine pre slovenčinárov, Bratislava 1980 (redaktor). — Stav a prognostika vyučovacieho slovenského jazyka na ZŠ s maďarským vyučovacím jazykom. (Zborník štúdií.) Bratislava 1981 (redaktor).

Zostavil: *L. Dvonč*

Správa o valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

V budove Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave bolo 15. decembra 1981 valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti (SJS) pri SAV.

Valné zhromaždenie otvoril a viedol predseda SJS dr. Štefan P e c i a r.

Správu o činnosti SJS za funkčné obdobie od 18. februára 1980 do 15. decembra 1981 predniesol vedecký tajomník SJS dr. Š. L i p t á k, správu o hospodárskej činnosti SJS podal revízor doc. J. S v e t l í k.

V diskusii k predneseným správam odzneli viaceré návrhy a pripomienky. J. B o s á k navrhol, aby sa v činnosti pobočiek SJS viacej prejavovala cieľavedomosť a vyslovil návrh na zmenu termínu prednášok v Bratislave (navrhol popoludňajší termín).

Š. O n d r u š navrhoval pozývať na prednáškový pobyt v SJS tých zahraničných slavistov, ktorí sa zaslúžili o výskum slovenčiny. Podľa neho by bolo záslužné, keby SJS mohla v blízkej budúcnosti vydať chrestomatiu prác zahraničných lingvistov o slovenčine. Kriticky sa vyslovil o vzťahu koncepcie činnosti SJS ku koncepcii činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. J. Bosák žiadal, aby SJS, JÚĽŠ a FF UK postupovali v zásadných otázkach slovenskej jazykovedy jednotne.

Do diskusie vysvetľovacími poznámkami o kompetencii funkcionárov SJS zasiahol aj Š. Lipták.

F. K o č i š sa prihováral za vydávanie bulletinu, ktorý by informoval členov SJS o jej činnosti (o tejto požiadavke sa hovorilo aj na minulom valnom zhromaždení) a vyjadril nespokojnosť s doterajšou náplňou činnosti SJS, ako aj s malou iniciatívou vedenia SJS.

K. B u z á s s y o v á radila popri prednáškovej činnosti SJS ešte vo väčšom rozsahu rozvíjať vedeckovýskumnú činnosť. Navrhla, aby SJS zorganizovala sociolingvistický výskum na celom území Slovenska s cieľom získať informácie o postoji kultúrnej verejnosti k hovorenej podobe spisovnej slovenčiny.

Na niektoré diskusné príspevky odpovedal a prednesené návrhy komentoval predseda SJS Š. Peciar.

Po diskusii valné zhromaždenie schválilo správu o činnosti i správu o hospodárení. Potom valné zhromaždenie na návrh predsedu, členov výboru a vedúcich pobočiek prijalo nových členov SJS. Novými členmi SJS sa stali: P. Ďurčo, dr. J. Šikra, A. Jarošová, dr. J. Branická, dr. M. Fazekašová, K. Matějová, B. Ricziová, M. Nábělková, dr. E. Tibenská, dr. Ľ. Lukáčová, J. Rakús, J. Gavorová, dr. O. Hábovčík, A. Hírešová, dr. D. Augustinská, dr. M. Bugárová a dr. E. Balážiková.

Nasledovali voľby nového výboru SJS na ďalšie trojročné funkčné obdobie 1982–1984. Tajným hlasovaním bol zvolený výbor v tomto zložení: prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc. – *predseda,* PhDr. Ján Kačala, CSc. – *podpredseda,* doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc. – *podpredsedníčka,* doc. PhDr. Jozef Mlacek, CSc. – *vedecký tajomník,* Katarína Matějová – *hospodárka.*

Členovia výboru: člen korešp. SAV Jozef Ružička, PhDr. Štefan Peciar, CSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., doc. PhDr. Ernest Marko, CSc., PhDr. Eleonóra Kučerová, CSc., doc. PhDr. Ján Findra, CSc. – za pobočku v B. Bystrici, prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc. – za pobočku v Nitre, PhDr. Ján Sabol, CSc. – za pobočku v Prešove, PhDr. Ladislav Rybár, CSc. – za pobočku v Trnave. *Revízori:* doc. PhDr. Štefan Švagrovský, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc.

Potom sa novozvolený predseda prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc. poďakoval odstupujúcemu výboru za vykonanú prácu a predniesol rámcový plán činnosti SJS na nasledujúce obdobie. Zdôraznil, že novozvolený výbor má ambície pozitívnou prácou prispieť k rozvoju slovenskej jazykovedy a vyzval všetkých členov spoločnosti na aktívnu spoluprácu.

V závere prijalo valné zhromaždenie SJS tieto uznesenia:

1. Valné zhromaždenie SJS schvaľuje správu výboru a správu revízorov a udeľuje výboru absolutórium.
2. Schvaľuje prijatie nových členov SJS.
3. Schvaľuje rámcový plán činnosti SJS, ktorý predniesol novozvolený predseda, ako východisko ďalšej činnosti SJS.
4. Ukladá novému výboru a pobočkám vypracovať do konca januára 1982 plán činnosti na najbližšie obdobie a prihliadať pritom na podnety a návrhy, ktoré odzneli v diskusii na valnom zhromaždení.
5. Odporúča výboru zintenzívniť kontakty so zahraničnými lingvistami.
6. Ukladá členom SJS, aby členské platili najneskôr do 31. marca príslušného roku.

V rámci programu valného zhromaždenia SJS odznela prednáška prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc. *O rozvoji semiotiky v ČSSR.*

Š. Lipták

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za funkčné obdobie 1980–1981

1. Činnosť Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (SJS) vo funkčnom období od 18. februára 1980 do 15. decembra 1981 vychádzala z uznesení a z prog-

ramu, ktoré sa prijali na predchádzajúcom valnom zhromaždení a ktoré vyplývali zo smerníc XV. i XVI. zjazdu KSČ.

Celú činnosť SJS viedol a organizoval výbor v tomto zložení: PhDr. Štefan Peciar, CSc. — *predseda,* prof. PhDr. Pavel Ondrus, DrSc. — *podpredseda* (do marca 1980), člen korešpondent SAV Jozef Ružička — *podpredseda,* PhDr. Štefan Lipták, CSc. — *vedecký tajomník,* PhDr. Elena Krasnovská — *hospodárka,* doc. PhDr. Ján Findra, CSc. — za pobočku v B. Bystrici, PhDr. Ladislav Rybár, CSc. — za pobočku v Trnave, prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc. za pobočku v Nitre, PhDr. Ján Sabol, CSc. — za pobočku v Prešove.

Členovia výboru: PhDr. František Kočiš, CSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, CSc., doc. PhDr. Ernest Marko, CSc.

Revízori: prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., doc. PhDr. Ján Svetlík, CSc.

V pobočkách pracovali ako tajomníci: PhDr. Emil Tvrdoň, CSc. (B. Bystrica), PhDr. Ondrej Hábovčík (Nitra), PhDr. Júlia Krišššáková (Prešov) a PhDr. Gabriela Štibraná (Trnava).

SJS má k 15. dec. 1981 210 členov. Zomreli traja riadni členovia (prof. P. Ondrus, prof. J. Štolc a M. Urbančok) a čestný člen akademik I. K. Bilodid.

2. Organizačná činnosť SJS sa sústreďovala na usporadúvanie prednášok, na zabezpečovanie výskumu slovenských hydronymických názvov a výskumu dejín slovenskej jazykovedy, ako aj na pokračovanie vo vydávaní plánovaných periodík. Odzneli prednášky z rozličných oblastí jazykovedy. Prednášateľmi boli domáci a zahraniční jazykovedci. Pri zaraďovaní kvalitných prednášok sa prihliadalo aj na pripravené alebo už obhájené doktorské dizertácie (V. Krupa, J. Kačala, J. Findra). Primeraná pozornosť sa venovala významným spoločenským udalostiam a kultúrnym výročiam, pri príležitosti ktorých odzneli prednášky a uskutočnili sa ďalšie akcie. XVI. zjazd KSČ a 60. výročie vzniku KSČ členovia SJS pozdravili individuálnymi záväzkami. V júni 1981 odznela prednáška dr. Š. Peciara, predsedu SJS, pod názvom *Úlohy slovenskej jazykovedy po XVI. zjazde KSČ.*

50. výročie vydania prvých Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931 si členovia SJS pripomenuli v cykle prednášok, ktoré odzneli v Bratislave (prof. E. Jóna a prof. J. Matejčík) a v B. Bystrici (prof. E. Jóna). Do tohto cyklu prispeli aj českí jazykovedci (dr. A. Stich).

100. výročie narodenia Jána Damborského si SJS uctila prednáškovým večerom 6. 10. 1980, v rámci ktorého mali referáty prof. E. Jóna, prof. Š. Krištof a dr. M. Hayeková.

V roku 1980 v Bratislave odznelo 15 prednášok, z nich 2 mali hostia z Prahy a 2 zahraniční hostia z Bulharska. V Nitre a v B. Bystrici bolo po 7 prednášok, v Trnave 9 prednášok, v Prešove 5 prednášok, z toho 1 prednášku mal hosť z Prahy a 1 hosť z Ostravy. Spolu odznelo 43 prednášok.

V roku 1981 v Bratislave odznelo 15 prednášok, z nich 1 mal hosť z Prahy a 2 zahraniční hostia z Poľska a NDR. V Nitre bolo 6 prednášok, z toho 1 mal hosť zo Sovietskeho zväzu, v B. Bystrici boli 4 prednášky, v Trnave 5 prednášok, v Prešove 12 prednášok, z toho 2 mali hostia z Prahy a 1 hosť z Brna. Spolu odznelo 41 prednášok.

Vo funkčnom období 1980—1981 bolo teda spolu 85 prednášok. Po každej prednáške sa rozvinula vedecká diskusia.

SJS v uplynulom funkčnom období neplánovala samostatne organizovať žiadnu vedeckú konferenciu alebo sympózium. Jednotliví členovia SJS, vyslaní zo svojich pracovísk, sa aktívne zúčastnili na medzinárodných konferenciách v zahraničí, resp. na pracovných zasadnutiach a sympóziách medzinárodných komisií.

SJS finančne zabezpečila účasť na VIII. onomastickej konferencii prof. J. Ružičkovi, dr. V. Uhlárovi a dr. Š. Liptákovi.

3. V rámci finančných možností sa realizovala plánovaná vedeckovýskumná činnosť SJS. Ťažiskom bolo riešenie úlohy Výskum súčasnej slovenskej hydronymie (úloha sa stala súčasťou štátneho plánu základného výskumu č. VIII-5-11/4b — Výskum slovenských vlastných mien). O organizáciu tohto výskumu sa stará pracovník JÚĽŠ PhDr. Milan Majtán, CSc.

V r. 1980 sa vykonali tieto práce: 1. vznikli štúdie o hydronymii z povodia Bodvy (L. Bartko) a Myjavy (M. Májek) a ako referáty boli prednesené na VIII. slovenskej onomastickej konferencii v Banskej Bystrici a Dedinkách v júni 1980; 2. M. Majtán vypracoval štúdiu o hydronymii z povodia Oravy; 3. vznikol ústredný súpis súčasnej slovenskej hydronymie (M. Majtán); 4. materiálová základňa výskumnej úlohy sa využívala pri štandardizácii názvov vodných tokov na Slovensku v Názvoslovnej komisii Slovenského úradu geodézie a kartografie.

V roku 1981 sa pri riešení úlohy vykonali tieto ďalšie práce: 1. vznikli štúdie *Riečne názvy slov. Krupinica, slovin. Ljubljanica* (M. Majtán — 10 strán rkp.), *Hydronymia a komplexná onomastická interpretácia* (M. Majtán — 7 strán rkp.), *Hydronymia katastrálneho územia obce Borský Mikuláš* (M. Májek, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *22*, 1981, str. 30—35); 2. vyexcerpovala sa hydronymia z Vodohospodárskej mapy ČSSR z povodia Oravy a Hrona; 3. materiálová základňa výskumnej úlohy sa využívala pri štandardizovaní názvov vodných tokov na Slovensku v Názvoslovnej komisii pri SÚGK.

SJS pokračovala v roku 1980—1981 v podporovaní výskumu dejín slovenskej jazykovedy z finančných prostriedkov, ktoré boli určené na vedeckovýskumnú činnosť. O zabezpečovanie tohto výskumu sa staral prof. dr. E. Jóna, CSc., člen SJS v dôchodku, a predseda SJS dr. Š. Peciar, CSc. V roku 1980 sa vykonal archívny výskum v Pezinku, kde sú významné jazykovedné publikácie a rukopisy. Ďalej sa vykonali práce k štúdii o Jánovi Damborskom.

Archívny výskum v B. Bystrici vykonal dr. J. Doruľa, v Bytči dr. R. Kuchar a v Modre a Trnave prof. E. Jóna.

4. Spolupráca s inými vedeckými spoločnosťami SAV sa rozvíjala v rámci možností, ktoré SJS v súčasnom období má a podľa požiadaviek spolupracujúcich vedeckých spoločností a iných inštitúcií. Táto spolupráca bola v pláne činnosti SJS. Jednotliví členovia SJS spolupracovali so Socialistickou akadémiou SSR formou prednášok. Ôsmi členovia spoločnosti sú členmi medzinárodnej jazykovednej organizácie AILA.

Najúspešnejšie pokračovala spolupráca SJS s Jazykoveným združením pri ČSAV. Z našich členov v uplynulom období prednášali v Prahe Š. Peciar, J. Horecký, J. Oravec, v Ostrave prednášal J. Horecký.

Spolupráca s Kruhom moderných filológov pri SAV sa tak ako po iné obdobia realizovala prevažne výmenou prednášateľov, účasťou členov spoločnosti na prednáškach, ako aj vzájomnou účasťou v práci výborov. SJS v spolupráci so Slovenskou jednotou klasických filológov a iných inštitúcií zorganizovala 19.

novembra 1981 v JÚĽŠ SAV seminár o kodifikácii antických mien. Na seminári boli zastúpení aj českí jazykovedci.

Členovia banskobystrickej pobočky SJS v priebehu uplynulých dvoch rokov priebežne viedli odborné semináre pre pracovníkov Československého rozhlasu v B. Bystrici. Na seminároch sa z jazykového aspektu analyzovali publicistické texty. V tejto inštitúcii a v ostatnom čase aj v Bábkovom divadle v B. Bystrici členovia pobočky uskutočnili semináre o hovorených prejavoch jednotlivých pracovníkov a bezplatne urobili expertízy niekoľkých dabovaných filmov zo zahraničia v televíznom štúdiu. Okrem toho viedil poradenskú činnosť v odbornej názvoslovnej komisii pri ONV v B. Bystrici a predniesli 11 prednášok (v rámci spolupráce so Socialistickou akadémiou SSR, Krajským pedagogickým ústavom) z oblasti jazykovej výchovy v škole a jazykovej kultúry v doškoľovacích kurzoch.

Členovia prešovskej pobočky aktívne spolupracovali s pracoviskami SAV v Košiciach v oblasti odbornej terminológie. Treba oceniť iniciatívu vedenia tejto odbočky v tom, že niektoré prednášky odzneli na uvedených pracoviskách a súčasne sa tak mohli aktivizovať aj členovia pobočky bývajúci v Košiciach. Veľmi dobre sa rozvinula spolupráca prešovskej pobočky aj s Československým rozhlasom v Košiciach.

Pobočka SJS v Nitre spolupracovala s Krajovým divadlom A. Bagara v Nitre a s pobočkou Socialistickej akadémie Slovenska.

Pobočka SJS v Trnave spolupracovala s Inštitútom Slovchémie pri Závodoch J. Dimitrova v Bratislave a s obvodnými osvetovými strediskami (8 prednášok z modernej rétoriky). Jednu prednášku pobočka zabezpečila pre Krajský pedagogický ústav pre ďalšie vzdelávanie učiteľov a úzko spolupracovala s Okresným pedagogickým strediskom v Trnave v rámci preškoľovania učiteľov slovenského jazyka na novú koncepciu základnej školy.

Viacerí členovia SJS sa za svoje pracoviská zúčastnili na tvorbe učebníc a metodík niektorých učebných predmetov ako autori alebo recenzenti. Niektorí členovia SJS sústavne spolupracujú s Výskumným ústavom pre vzdelávanie učiteľov v Bratislave.

5. Zahraničné styky SJS sú závislé od možností, ktoré jej poskytuje Komisia pre organizáciu vedeckých spoločností pri SAV. Na rok 1980 výbor SJS pozval troch hostí zo zahraničia (prof. dr. Alfréda Zarębu z Krakova, prof. dr. Ernesta Eichlera z Lipska a prof. dr. Henrycha Boreka z Opoľa). Všetci traja sa mali zúčastniť na VIII. onomastickej konferencii v B. Bystrici. Vzhľadom na obmedzené finančné možnosti sa realizovala iba návšteva prof. E. Eichlera. V roku 1981 mali byť hosťami SJS prof. dr. Peter Király z Budapešti a dr. F. Michalk z Budyšína. Návštevy sa však neuskutočnili z uvedených dôvodov.

Zo zahraničných hostí, ktorí boli hosťami iných inštitúcií, sa nám podarilo získať na prednášku v Bratislave prof. dr. Christinu Stanevovú a doc. dr. Ivana Bujuklieva z Bulharska, prof. dr. Antonyho Furdala z Opoľa a dr. Dietricha Viehwegera z Berlína. V nitrianskej pobočke prednášal L. N. Smirnov, doktor filologických vied, z Moskvy.

6. Vedeckovýchovná činnosť SJS. Výbor SJS sa v uplynulom funkčnom období viackrát zaoberal otázkami, ktoré súviseli s odborným rastom mladých jazykovedcov. Zaoberal sa najmä návrhom z predchádzajúceho valného zhromaždenia založiť sekciu mladých jazykovedcov pri SJS. Po nečakanej smrti prof. P. On-

drusa, ktorý sa na vedenie tejto sekcie podujal, výbor SJS upustil od jej založenia. Nadviazala sa však spolupráca so Socialistickým zväzom mládeže pri JÚĽŠ SAV, kde sa podarilo zaktivizovať mladých adeptov jazykovedy v rámci seminárov pod vedením prof. Jána Horeckého. Semináre sa konajú v JÚĽŠ a zúčastňujú sa na nich vedeckí ašpiranti a iní mladí jazykovedci zaradení do vedeckej prípravy z JÚĽŠ i FF UK v Bratislave. Táto forma vedeckej výchovy prináša už pozitívne výsledky. V tomto roku bolo 10 seminárov zo všeobecnej jazykovedy a 4 semináre z dejín jazykovedy.

7. Edičná a popularizačná činnosť SJS sa rozvíjala zhruba v tom istom rozsahu ako v minulých rokoch. Pokračovalo sa vo vydávaní zborníka Recueil linguistique de Bratislava. Pripravil sa 7. zväzok, ktorý je venovaný prof. E. Paulinymu k 70. narodeninám. Pripravuje sa 8. zväzok, ktorý má byť venovaný prof. J. Mistríkovi k 60. narodeninám. Pobočka SJS v Nitre v spolupráci s PdF sa postarala o vydanie zborníka materiálov zo syntaktickej konferencie konanej v Nitre r. 1980.

Pod záštitou SJS sa uverejňovali populárnovedecké príspevky o jazyku v Nedeľnej Pravde v rubrike *Slovenčina naša* (red. F. Kočiš), v krajských novinách Smer v rubrike *Stĺpček o jazyku* (red. J. Findra), vo Východoslovenský novinách v rubrike *Kultúra rodnej reči* (red. L. Kučera) a v Prešovských novinách v rubrike *Slovenčina v praxi* (red. L. Bartko, J. Furdík a J. Sabol). Tieto rubriky popularizovali výsledky jazykovedného výskumu v oblasti spisovnej normy a jazykovej kultúry. Zásluhou prešovskej pobočky sa v decembri 1981 otvorila jazyková rubrika v košických novinách Večer.

8. Spolupráca SJS s Komisiou pre organizáciu vedeckých spoločností pri SAV a Organizačným strediskom vedeckých spoločností pri SAV bola v uplynulom období uspokojujúca.

Užšie predsedníctvo SJS sa schádzalo podľa potreby, výbor zasadal päťkrát.

Hospodárenie SJS viedla dr. Elena Krasnovská a bežnú agendu vybavoval tajomník v spolupráci s predsedom. Administratívnu agendu vykonával Vladimír Gregor.

Celkovo možno činnosť SJS za uplynulé obdobie hodnotiť pozitívne. SJS plnila svoje poslanie najmä rozvíjaním prednáškovej činnosti v Bratislave i vo všetkých pobočkách. Primeraná možnostiam bola aj publikačná činnosť SJS. Recueil linguistique de Bratislava dobre reprezentuje našu jazykovedu v zahraničí. Rozsiahla je vedecko-popularizačná činnosť, realizovaná v jazykových rubrikách v tlači. V tomto funkčnom období sa začala v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra úspešne rozvíjať aj vedeckovýchovná činnosť v rámci seminárov pre vedeckých ašpirantov a iných mladých jazykovedcov. Uspokojivá bola spolupráca SJS s inými vedeckými spoločnosťami pri SAV i spolupráca so Združením čs. jazykovedcov pri ČSAV. Spoluprácu so Socialistickou akadémiou Sloveska rozvíjali v značnom rozsahu najmä pobočky SJS. Zahraničné styky SJS boli limitované finančnými prostriedkami. Navrhované aktívne zahraničné styky sa nerealizovali.

Š. Lipták

Zasadanie Medzinárodnej gramatickej komisie slovanských jazykov, spojené s konferenciou v Moskve

Odborné komisie Medzinárodného komitétu slavistov sa stretajú aj medzi zjazdmi. Veľmi pravidelne a dosť často sa stretá gramatická komisia. Organizačné rokovanie je vždy spojené s vedeckou medzinárodnou konferenciou, venovanou najaktuálnejším vedeckým otázkam odboru. V dňoch 9.—12. decembra 1981 sa takéto stretnutie uskutočnilo v Moskve. Organizátorom bola Akadémia vied ZSSR pod vedením člena korešpondenta AN SSSR F. P. Filina, riaditeľa Inštitútu ruského jazyka, a prof. N. J. Švedovovej, DrSc., predsedníčky sovietskej gramatickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Na vedeckom programe boli tieto témy: 1. Slovesný vid a s ním súvisiace kategórie v ich syntaktických realizáciách, 2. Rozličné typy temporálnych významov a spôsoby ich vyjadrovania.

Konferencia sa konala za prítomnosti vyše 30 vedcov zo ZSSR a ďalších účastníkov z 8 krajín (BĽR, ČSSR, Francúzsko, Juhoslávia, MĽR, NDR, NSR, PĽR). Rokovalo sa vo všetkých slovanských jazykoch. Na prvú tému odznelo 15 referátov a k nim 7 diskusných príspevkov, na druhú tému 3 referáty a k nim 10 diskusných príspevkov.

O vide sa hovorilo predovšetkým ako o kategórii, ktorá sa môže identifikovať iba na pozadí širokého kontextu, a potom ako o kategórii manifestujúcej sa v rozličných slovanských jazykoch rozličnými prostriedkami. Už v úvodnom referáte naznačil A. V. Bondarko, že pojem aspekt je niečo iné ako pojem vid, keď hovoril o tzv. aspektuálnej situácii. Z pohľadu neslovanských jazykov sa pojem vid stotožňuje s pojmom aspekt. Na tejto konferencii sa jasne ukazovalo a nepriamo dokázalo, že aspekt je širší pojem ako slovesný vid. A. V. Bondarko na konkrétnych príkladoch poukazoval na nezhodu pojmov vid a aspektuálna situácia. Napr. sloveso *posedieť si* vo vete *Posedel si niekoľko minút a odišiel* mení svoju vidovú hodnotu so zreteľom na aspektuálnu situáciu. Zo všetkých referátov aj z diskusných príspevkov sa zračilo, že moderná gramatika sa bude musieť chápať kontextovo, situačne, a nie dogmaticky, ako doterajšia naša modelová — latinská gramatika. Väčšina referentov (F. Michałk, L. Dezső, M. Komárek, T. V. Bulyginová, A. E. Michnevič, P. A. Sobolevová, K. Milošević, K. Ivanovová, B. Korubin) referovala o kategórii vidu na pozadí svojich materinských jazykov. Všeobecnejšie hovorili M. Ivićová, H. W. Schaller, R. Růžička, J. Duren. Vcelku sa v referátoch i v diskusii ukázalo, že treba mať na zreteli homonymiu slovesnej sémy, ktorá môže mať funkciu gramémy, textémy, aspektémy, pragmémy i sémantémy.

Je zaujímavé, že oveľa bohatšia bola diskusia k trom referátom venovaným otázke typov temporálnych významov vety a spôsobov ich vyjadrovania. J. Mistrík v referáte *Korelácia medzi temporálnym významom slovesa a textom* poukázal na to, že morfematika slovanského slovesa je chudobná na to, aby mohla vyjadriť všetky aktuálne, fiktívne a reálne časy, a tak sa tu treba opierať o rozličné lexikálne, syntaktické, kontextové a situačné fakty, ktoré umožňujú presne vyjadriť bohatú škálu časov. Slovanské jazyky nie sú tu chudobnejšie ako analytické alebo aglutinačné jazyky, ibaže repertoár ich prostriedkov je

rozprestretý na viacerých jazykových rovinách. K téme venovanej otázke času hovorila aj Bulharka D. Staniševová a Juhoslovan L. Popović. D. Staniševová sa v príspevku dotkla vážneho problému — analytickosti bulharčiny. V diskusii sa jej tézy vcelku neprijali, pretože pojem analytický typ jazyka chápe trocha ináč, ako je to bežné v súčasnej jazykovede.

Leitmotívom celého rokovania bola konfrontácia gramatických kategórií s kategóriami textu. Ukazovalo sa však, že súčasná slovanská (a podčiarkujem, že aj slovenská) gramatika je až príliš poplatná histórii a nevidí v primeranej miere zviazanosť formálnej gramatiky s textom, so situáciou, so sémantikou textu.

Na neverejnom zasadnutí sa rokovalo o budúcom zasadnutí a budúcej medzinárodnej konferencii. Rozhodlo sa, že najbližšie zasadnutie bude v Budyšíne v máji 1983. Na programe vedeckej časti zasadnutia budú tieto dve témy: 1. Hranice a vzájomné vzťahy sémantickej, syntaktickej a pragmatickej zložky v slovanských jazykoch; 2. Vzájomné vzťahy medzi slovanskými jazykmi i vzťahy medzi slovanskými a neslovanskými jazykmi v oblasti gramatiky. Už pri výbere tém vznikla diskusia o tom, či veta má alebo nemá vlastnú sémantiku (hlavne A. V. Bondarko — R. Růžička). Zrejme sa bude musieť na zasadnutí nastoliť aj otázka vety a výpovede. Škoda, že so zreteľom na počet členov komisie a jej expertov si v budúcnosti budú musieť experti, ale aj niektorí členovia hradiť cestovné výlohy na takéto podujatia sami. Na záver treba dodať, že usporiadatelia zasadnutia a konferencie v Moskve boli ako hostitelia veľmi srdeční a ochotní.

J. Mistrík

Jazykové a etnografické pamiatky Slovákov v Maďarsku

„V roku 1753 a v nasledujúcich rokoch sa v Nyíregyháze a jej okolí usadili slovenské rodiny. Generácia usadlíkov ešte tvorila národnosť. Ďalšie pokolenie sa už viazalo na nový domov: začalo preberať tradície, zvyky, jazyk a kultúru svojho okolia. S postupujúcim časom už len slovenčina, ktorú si priniesli z rodiska, poukazovala po dlhé desaťročia a storočia na príslušnosť k národu, ktorý opustili." Týmito slovami začína Z. Németh úvod k publikácii *Nyíregyházi szlovák („tirpák") nyelvjárási és néprajzi emlék (Nyíregyházske slovenské [„trpácke"] nárečové a etnografické pamiatky)*, ktorá vyšla v Maďarsku r. 1977 na 171 stranách. Publikáciu prinášajúcu niektoré čiastkové výsledky etnografických a lingvistických prieskumov spracoval kolektív autorov, ktorí si vytýčili za cieľ preskúmať a opísať zanikajúce tradície a jazyk postupne sa asimilujúcej etnickej skupiny slovenského pôvodu v Maďarsku.

Publikácia je zostavená z piatich štúdií, ktoré sledujú pôvod, sformovanie a osobitnosti tzv. trpáckej etnickej skupiny (M. Márkus), jej hospodárske a spoločensko-politické zaradenie (K. Csertő), folklórne tradície (S. Erdész), niektoré osobitosti fonologického systému maďarčiny pomaďarčených predstaviteľov tohto etnika (B. Orosz) a dnešný stav nyíregyházského nárečia (Z. Németh).

Slovenskí kolonisti, ktorí sa od r. 1753 usadzovali v Nyíregyháze a jej okolí,

priniesli si so sebou rečový úzus niektorého z južnoslovenských nárečí (podľa toho, z ktorého kraja pochádzali; či už zo Zvolenskej stolice, z Gemera, Hontu, Novohradu a i.). Pod vplyvom hospodárskych a spoločensko-politických podmienok, v obklopení maďarského etnika nastal medzi predstaviteľmi viacerých nárečí vnútorný jazykový a etnický integračný pohyb, ktorého výsledky sa stali základom nového etnika — „trpákov" a ich nárečia — nyíregyházskeho dialektu alebo „trpáčtiny". Toto nárečie vychádza z toho istého základu ako dnešné slovenské nárečia, podstatne sa však od nich odlišuje v dôsledku iných podmienok a ciest vývoja. Zároveň sa táto etnická skupina stala nositeľkou zaujímavého jazykového a etnického javu. V snahe vyrovnať sa s okolitou maďarčinou si vytvára vlastný maďarský dialekt, čím vzniká zaujímavý jav približne dvestoročného bilingvizmu. Základy tohto stavu sa narúšajú v prospech maďarčiny až v druhej polovici 19. stor. po nariadení povinných maďarských škôl. V súčasnosti sú nositeľmi „trpáčtiny" (v maďarskej jazykovednej terminológii nyíregyházskeho nárečia) už len predstavitelia staršej generácie. Príslušníci strednej generácie ešte pasívne ovládajú reč svojich otcov, ale mladé pokolenie už reči svojich dedov nerozumie.

Prieskum nyíregyházskeho nárečia sa zameral prevažne na stav v lexike. V súčasnosti predstavuje toto nárečie osobitnú zmes maďarsko-slovenských slov, jeho slovná zásoba sa nerozširuje vzhľadom na zúžený okruh používateľov. Netvorí nové pomenovania (pomenovania nových javov preberá z maďarčiny) a viaceré slová zanikajú so zánikom vecí a javov, ktoré pomenúvali. Toto dokumentuje aj zozbieraný materiál (s. 7—53), ktorý je výsledkom ankety so štrnástimi respondentmi vo veku od 63 do 86 rokov. Škoda, že tento materiál je iba prepisom odpovedí respondentov (radených síce do tematických okruhov) a že sa autor nepokúsil svoje zistenia komentovať, resp. súhrnne spracovať. Osobitne hodnotný je trpácko-maďarský slovníček slov so svadobnou tematikou (s. 25—27).

Skutočnosť, že mladá generácia reč svojich dedov nepoužíva, ba ani jej nerozumie, odsudzuje túto malú, pôvodom slovenskú etnickú skupinu v Maďarsku na zánik. Zvyšky jej vplyvu možno ešte pozorovať na fonologickom systéme maďarčiny, ktorej nositeľmi sú pomaďarčení „trpáci". Je bohatší o niektoré hlásky, najmä vokalického systému (niektoré dvojhlásky, prítomnosť zatvorenejšieho *e* oproti maďarskému otvorenému *e*, prítomnosť nelabializovaného *a* oproti maďarskému labializovanému *a* a pod.). Pamiatky po tejto etnickej skupine zostanú v piesňach, slovenských menách a priezviskách i v recenzovanej publikácii.

M. Fazekašová

Opole — z Opole. — V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) VI (1968, s. 288) sa poľské mesto *Opole* pokladá za podstatné meno stredného rodu. V G. sg. sa uvádza pred pádovou príponou *-a* spoluhláska *ľ: -ľa (z Opoľa).* V súvislosti s Pretekmi mieru sme v dennej tlači vo väčšine prípadov zaregistrovali poľský miestny názov *Opole* v neskloňovanej podobe; napr.: *Pelotón prišiel do O p o l e. — V 11. etape do O p o l e... — Belgický cyklista Erik Stoes vyhral jedenástu etapu Pretekov mieru z Walbrzychu do O p o l e.* (Pravda, 20. 5. 1981, s. 8)— *Pred 19 rokmi totiž bol cieľ etapy v O p o l e. — Na ceste do O p o l e to bolo podstatne lepšie.* (Smena, 20. 5. 1981, s. 8) — *... končiacej práve v O p o l e...* (Práca, 20. 5. 1981, s. 8) — *Vyhral 12. etapu Pretekov mieru z O p o l e do Lodže.* (Východoslovenské noviny, 21. 5. 1981, s. 6) — *Dvesto km merala trasa z O p o l e do Lodže.* (Práca, 21. 5. 1981, s. 8) — *Úplne zničili aulu Vysokej školy pedagogickej v O p o l e.* (Pravda, 26. 5. 1981, s. 6) Aj v Československom rozhlase Bratislava (21. 5. 1981 o 06.05 hod.) v športových správach použil hlásateľ nesklonnú podobu s výslovnosťou spoluhlásky *l* pred koncovým *-e: ... z O p o l e do Lodže.* Iba v denníku Pravda z 21. 5. 1981 sme popri neskloňovanej podobe zaregistrovali aj skloňovanú podobu: *... po jeho včerajšom prvenstve v 12. etape Pretekov mieru z O p o ľ a do Lodže...*

Názov *Opole* sa v slovenčine často vyslovuje s tvrdým *l*, hoci by sme v tomto prípade čakali výslovnosť s mäkkým *ľ* (ide o slovanský, nie neslovanský názov). Treba hľadať príčiny takejto výslovnosti. Výslovnosť s *l* ukazuje na to, že tu nejde o jeden z prípadov výslovnosti *l* namiesto *ľ* v spojeniach *le, li, lia, lie, liu,* s ktorými sa u nás bežne stretávame v jazykovej praxi. Keby totiž išlo iba o výslovnosť *l* namiesto *ľ*, nemuselo by to ešte viesť k zmeraveniu názvu *Opole* (podstatné meno *pole* sa tiež vyslovuje v bežnej jazykovej praxi s *ľ* alebo *l*, to však nič nemení na jeho zaradení do gramatického vzoru srdce, resp. na zaradení tohto podstatného mena medzi slová, ktoré sa skloňujú). Nazdávame sa, že názov *Opole* sa preto prikláňa k cudzím názvom typu *Halle, Chile* a pod. (a potom sa aj vyslovuje iba s *l*, nie s *ľ*), lebo z hľadiska bežného používateľa jazyka je nepriezračný, nepociťuje sa ako substantívum stredného rodu, ktoré by malo patriť medzi substantíva skloňované podľa vzoru srdce. Dôležité je tu zrejme aj to, či sa uvedomuje alebo neuvedomuje súvislosť so substantívami vzoru srdce. Uvedomovanie si takejto súvislosti prostredníctvom slova *pole* vedie ku skloňovaniu názvu *Opole.* No súvislosť so slovom *pole,* a tým aj so substantívami vzoru srdce, sa môže javiť aj ako čisto formálna (náhodná zhoda *Opole — pole).*

Doterajšia kodifikácia predpokladá používanie skloňovaného názvu *Opole* (podľa vzoru srdce). So zreteľom na to a aj preto, že sa názov *Opole* aj v bežnej jazykovej praxi niekedy podľa platnej kodifikácie skloňuje, nebolo by vhodné prejsť od doterajšej kodifikácie bezprostredne ku kodifikácii, podľa ktorej by sa názov *Opole* používal iba ako nesklonný. Odporúčame preto v budúcej kodifikácii počítať aj s používaním názvu *Opole* ako nesklonného pomenovania.

Obyvateľské mená mužského rodu od miestneho názvu *Opole* majú podľa

SSJ VI dvojtvary *Opoľčan* i *Opoľan*. Dvojtvary sú aj pri obyvateľských menách ženského rodu *Opoľčanka* i *Opoľanka*. Prídavné meno od miestneho názvu *Opole* má podľa SSJ VI podobu *opoľský*. Pretože v miestnom názve *Opole* sa vyslovuje pred koncovým *-e* spoluhláska *l*, bolo by logické vyslovovať (a písať) ju aj v príslušných derivátoch. Od miestneho názvu *Opole* odporúčame v budúcej kodifikácii tvoriť obyvateľské meno mužského rodu príponou *-čan: Opoľčan* a od neho príponou *-ka* obyvateľské meno ženského rodu: *Opoľčanka*. Prídavné meno od miestneho názvu *Opole* odporúčame tvoriť príponou *-ský: opolský*.

J. Jacko

Názov Kubáň a jeho deriváty. — V 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (ďalej SSJ, 1968, s. 278) sa zaznamenáva názov *Kubáň* ako pomenovanie rieky v ZSSR. K názvu je prihniezdované odvodené prídavné meno *kubánsky*. Toto spracovanie nie je úplné: názov *Kubáň* je nielen názvom rieky, ale aj názvom kraja, územia v okolí tejto rieky. Ide o podobný prípad, ako je názov *Orava*, ktorý predstavuje jednak pomenovanie rieky, jednak pomenovanie kraja, alebo názov *Morava* a iné. V rámci vlastných mien sa neraz stretávame s názvami, ktoré sa používajú na označenie zemepisných objektov rozličného druhu. Napr. názvom *Granada* sa označuje mesto i územie, názvom *Inari* mesto a jazero, názvom *Jihlava* mesto a rieka, názvom *Kalábria* územie i pohorie, názvami *Moskva* alebo *Narva* mesto i rieka, názov *New York* označuje spolkový štát v USA alebo mesto atď. Niekedy sa názvy tohto typu hodnotia ako homonymá. Napr. v SSJ sa rovnaké označenie mesta a rieky uvádza vždy ako jeden názov (*Moskva, Narva, Ottawa* atď.), ale napr. rovnaké označenie štátu a rieky sa uvádza ako dva názvy (napr. názov *Niger* ako označenie štátu a osobitne názov *Niger* ako označenie rieky, podobne *Paraguaj* štát a *Paraguaj rieka*). My bez bližšieho zdôvodňovania budeme hovoriť o homonymách, teda o názve rieky *Kubáň* a názve kraja *Kubáň*.

K názvu *Kubáň*, ktorým sa označuje rieka, sa používa prídavné meno *kubánsky*. Pri názve *Kubáň* ako pomenovaní kraja a či územia sa tvorí nielen tvar príd. mena, ale aj mužské obyvateľské meno a k nemu prechýlená ženská podoba. Prídavné meno aj v tomto prípade má príponu *-ský* a v základe alternáciu *ň/n: kubánsky*. Mužské obyvateľské meno môžeme tvoriť príponou *-ec* alebo príponou *-čan*, t. j. sú tu možné formy *Kubánec* a *Kubáňčan*, prechýlené ženské podoby *Kubánka* alebo *Kubáňčanka*. Prídavné meno *kubánsky* a obyvateľské mená *Kubánec* a *Kubánka* sú homonymné s derivátmi od názvu *Kuba*. Deriváty od názvu *Kuba*, ktoré používame v spisovnej slovenčine, sú vlastne utvorené nepravidelne. Sú utvorené od nedomáceho, španielskeho základu *cuban-*, resp. v slovenskej pravopisnej podobe *kubán-* slovotvornými príponami *-ec, -ka* a *-ský* (skrátené na základe rytmického zákona na *-sky*). Táto homonymita by sa dala odstrániť tak, že by sa k názvu *Kuba* nepoužívali deriváty *Kubánec, Kubánka* a *kubánsky*, ale systémové deriváty *Kuban, Kubanka* a *kubský*. Stretli sme sa dosiaľ iba s jedným použitím prídavného mena *kubský: kubská rozprávka* (Z rozprávky do rozprávky, Bratislava 1959, s. 250). Predpoklad, že by sme používali deriváty *Kuban, Kubanka* a *kubský*, a tak sa vyhli homonymite s derivátmi *Kubánec, Kubánka* a *kubánsky*, odvodenými od názvu *Kubáň*, nie je za dnešnej situácie vôbec reálny. K názvu *Kuba* sú už dnes pevne zaužívané deri-

váty *Kubánec, Kubánka* a *kubánsky*. Pri obyvateľských menách by bolo odstránenie spomenutej homonymity možné použitím znenia *Kubáňčan, Kubáňčanka* pri názve *Kubáň*. Pri prídavnom mene sa musíme uspokojiť s existenciou homonymného znenia *kubánsky* k názvu *Kuba* i k názvu *Kubáň*.

Z uvedeného rozboru je zrejmé, že k názvu *Kubáň* ako pomenovaniu kraja by bolo najvhodnejšie používať odvodené mužské obyvateľské meno *Kubáňčan* a prechýlenú ženskú formu *Kubáňčanka*. Podoba *Kubáňčan* (a ženská forma *Kubáňčanka*) je utvorená v súlade s vývinovými tendenciami pri tvorení obyvateľských mien od domácich aj cudzích zemepisných názvov v súčasnej spisovnej slovenčine (pozri L. Dvonč, Tvorenie obyvateľských mien v súčasnej spisovnej slovenčine, Slavica Slovaca, *10*, 1975, s. 45—52).

L. Dvonč

Skracovanie slov televízia a televízny. — V spisovnej slovenčine sa stretávame s nejednotným skracovaním slov *televízia* a *televízny* v tlačených jazykových prejavoch. Najčastejšie sa skracuje príd. meno *televízny*, zriedkavejšie podst. meno *televízia*, od ktorého je príd. meno *televízny* odvodené.

Slová *televízia* a *televízny* sa niekedy skracujú veľkým písmenom *T*. Napr. pre názov *Československá televízia* sa používa skratka *ČST*, pre názov *Slovenská televízia ST*. V bratislavskom Večerníku v rubrike Čo, kde, kedy sa programy divadiel, kín, televízie a rozhlasu zaznamenávajú pri skratkách *D, F, T, R*. Aj v denníku Smena v rubrike Programy dňa sa programy televízie zaznamenávajú pri skratke *T*. Pre názov *Televízne noviny* sa na obrazovkách a podobne napr. aj v programovom týždenníku Televízia alebo Rozhlas používa skratka *TN*, pre názov relácie *Televízny klub mladých* skratka *TKM*.

Inokedy sa slová *televízia* alebo *televízny* skracujú veľkými písmenami *TV*, ktorými sa vystihujú dve časti slova televízia. Napr. *Nováčikovia v TV* (Pravda, 11. 11. 1981, s. 8), *Juhoslovanský hosť v poľskej TV* (Televízia, *16*, 1981, č. 49, s. 23). V programovom týždenníku Rozhlas sa v časti venovanej programom televízie uvádzajú záhlavia programov na jednotlivé dni takto: TV PONDELOK, TV UTOROK atď., čiže namiesto slova *televízia* sú tu veľké písmená *TV*. V denníku Smer sa programy televízie uvádzajú v rubrike s veľkými písmenami *TV*, v časopise Slovenka pod názvom *TV od .... do ....*, v denníku Ľud pod záhlavím *TV Bratislava* a *TV Budapešť*. Bežne sa takto skracuje aj príd. meno *televízny*, napr. *TV telocvik* (Rozhlas, 1981, č. 7, s. 14), *Štúdio č. 4 v TVS Mlynská dolina* (Televízia, *16*, 1981, č. 45, s. 26; TVS = Televízne stredisko), *TV škandál* (Práca, 4. 2. 1981, s. 3), *Na obálke TV centrum v Mlynskej doline* (Televízia, *16*, 1981, č. 45, s. 2), *Na Kamzíku sa budoval objekt TV vysielača* (tamže, s. 17), *Pribudlo vysielanie 2. TV programu* (Večerník, 9. 11. 1981, s. 1), *Je prvým významným príspevkom k plneniu záverov XVI. zjazdu pri ďalšom rozširovaní územia ČSSR signálom 2. TV programu* (Ľud, 12. 11. 1981, s. 1), *TV antény a ďalšie výrobky* (Pravda, 10. 12. 1981, s. 4).

Variantom je použitie veľkého a malého písmena, teda *Tv*, napr. *Vysiela Tv štúdio Szeged* (Televízia, *16*, 1981, č. 49. s. 23), *Tv od .... do ....* (rubrika v časopise Svet socializmu).

Ďalším variantom je skratka *tv* s dvoma malými písmenami, napr. *angl. tv*

seriál (Televízia, *16,* 1981, č. 49, s. 23), *americký krimi tv seriál* (tamže). Na obrazovkách sa v programoch Československej televízie stretávame najnovšie s názvom *tv noviny,* ktorý je celý písaný malými písmenami.

V doterajšej praxi, ako ukazuje tento náš prehľad, vládne značná nejednotnosť pri používaní skratiek slov *televízia* a *televízny.* Podľa nášho názoru takáto pestrosť je zbytočná. Ako málo vhodné sa ukazuje skracovanie slova *televízia* alebo príd. mena *televízny* písmenom *T.* Písmeno *T* sa veľmi často používa v skratkách pomenovaní so slovom technický, napr. *Slovenská vysoká škola technická* (v Bratislave) — *SVŠT, Vysoká škola technická* (v Košiciach) — *VŠT, Československá vedecko-technická spoločnosť* — *ČSVTS, vedeckotechnická revolúcia* — *VTR* atď. Za vhodnejšie možno pokladať skracovanie slov *televízia* a *televízny* dvoma veľkými písmenami *TV,* ktorými sa naznačuje vnútorná stavba týchto slov. Používanie skratky *TV* má oporu v skracovaní niektorých iných pomenovaní, napr. v skratkách *ZEČ, VEČ* a *SEČ* pre pomenovanie *západoeurópsky čas, východoeurópsky čas* a *stredoeurópsky čas.* Silným argumentom v prospech používania skratky *TV* pre slová *televízia* alebo *televízny* je aj medzinárodný úzus. Skratka *TV* sa používa napr. v taliančine, porov. *Programmi TV* (denník l'Unità); podobne v maďarčine, napr. *MTV* (Magyar Televízió), *TV reklám* (na obrazovkách v programoch Maďarskej televízie); v angličtine, napr. v televíznom časopise *TV Times* (Televízia, *16,* 1981, č. 37, s. 32), pre názov *Independent Television* je zaužívaná skratka *ITV* (Výber, *14,* 1981, č. 12, s. 17) atď. Skratka *MTV* ako skratka názvu *Magyar Televízió,* resp. *Maďarská televízia* sa používa aj u nás, napr. *Konštatovalo sa to aj na nedávnom spoločnom rokovaní zástupcov zahraničných úsekov ČST a MTV* (Televízia, *17,* 1982, č. 2, s. 7). Podobne sa používa aj skratka *BTV* pre názov *Bulharská televízia: Alexandr Lazarov, šéfredaktor redakcie humoru a satiry BTV si vymieňa skúsenosti z oblasti tvorby zábavných programov* (Televízia, ibid.). Takto vzniká rozdiel medzi skratkou *ČST* alebo *ST* s písmenom *T* a skratkami *MTV* alebo *BTV* s písmenami *TV.*

Slová *televízia* a *televízny* odporúčame skracovať veľkými písmenami *TV.* Z osobitných grafických dôvodov možno namiesto veľkých písmen používať malé písmená, teda skracovať slová *televízia* a *televízny* písmenami *tv.* Takéto používanie skratiek *TV* a *tv* zodpovedá medzinárodnému úzu.

L. Dvonč

O skratke názvu Bratislavské džezové dni. — V dnešných písaných, predovšetkým však tlačených jazykových prejavoch sa pre úsporu miesta používa značné množstvo skratiek. Skratka vzniká tak, že sa v slovách, ktoré sa veľmi často vyskytujú alebo opakujú, vypisujú spravidla iba začiatočné písmená, napr. *jednotné roľnícke družstvo — JRD, základná škola — ZŠ.* Najčastejšie sa dnes používajú skratky namiesto rozličných vlastných mien, akými sú názvy štátov, organizácií, inštitúcií, podnikov atď., napr. *Československá socialistická republika — ČSSR, Slovenská národná rada — SNR, Slovenská akadémia vied — SAV* atď.

V slovenskom pravopise sa zvyčajne označuje každá hláska jedným osobitným písmenom. Tri spoluhlásky sa však v spisovnej slovenčine označujú spojením dvoch písmen (zložkami): *ch, dz* a *dž.* Keďže zložky označujú jedinú hlásku,

nerozdeľujú sa na konci riadka. Zapisujú sa v skratkách, ak ide o skratky názvov, ktoré obsahujú nejaké slovo so začiatočnou hláskou *ch, dz* alebo *dž*. Napr. v názve *Chemické závody Juraja Dimitrova* sa prvé slovo skracuje písmenom *ch*, kolísanie je však v tom, že sa niekedy píše *Ch*, inokedy *CH*, napr. *Slovan Bratislava ChZJD* (Pravda, 9. 11. 1981, s. 6), ale: *Inovácia v CHZJD* (Smena, 4. 12. 1981, s. 2—3); častejší býva v tlači prvý spôsob písania. Písanie *ChZJD* je na prvý pohľad výhodnejšie preto, lebo sa takto výrazne naznačuje skrátenie názvu so slovom, ktoré sa začína zložkou *ch*. Ak používame jednotlivé slová v ich plnej pravopisnej podobe, hneď ľahko rozlíšime prípady, v ktorých písmená *ch* predstavujú zložku, napr. *chemický*, od prípadov, v ktorých písmená *ch* označujú hlásku *c* a hlásku *h* na hraniciach zloženého slova, napr. *viachlasný*. Pri skratkách, v ktorých sa zapisujú iba začiatočné písmená, začiatočné *CH* sa nedá tak ľahko identifikovať (či ide o zložku, alebo o spojenie písmen *c* + *h*), napr. *CHZJD* ako skratka názvu *Chemické závody Juraja Dimitrova*, ale napr. *CHZ* ako skratka názvu *Centrálny hydinový závod* (tento názov je vymyslený).

Z názvov, ktoré obsahujú nejaké slovo so začiatočnou zložkou, bolo dosiaľ prakticky známe iba spomínané pomenovanie *Chemické závody Juraja Dimitrova*. Iba najnovšie sme sa stretli s pomenovaním, v ktorom sa jedno zo slov začína zložkou *dž: Bratislavské džezové dni*. V našej tlači sme v tejto súvislosti zistili skratku *BDD: Dôležitým faktorom je, že sa BDD ujali* (Smena, 4. 12. 1981, s. 1). Namiesto slova *džezové* je tu písmeno *D* a to isté písmeno je aj namiesto slova *dni*. Takýto postup z hľadiska toho, čo sme uviedli o skracovaní názvov so slovami so začiatočným *ch*, nemožno pokladať za odôvodnený. Namiesto slova *džezové* nemožno v skratke použiť iba písmeno *D*, ale treba zaznamenať celú zložku, teda používať skratku *BDžD* alebo *BDŽD*.

Slová začínajúce sa na *dž* sú v spisovnej slovenčine veľmi zriedkavé. Možnosť, že sa niektoré z týchto slov vyskytne v názve, ktorý je potrebné skracovať, je prakticky minimálna. Preto neprekvapuje neistota pri používaní skratky názvu, ktorého jedno zo slov sa začína v písme zložkou *dž*.

Na záver: V skratkách pomenovaní, v ktorých jedno zo slov sa začína hláskou *ch, dž* a rovnako aj *dz* (označovaných spojením dvoch písmen, teda zložkami), píšeme celú zložku, napr. *Chemické závody Juraja Dimitrova — ChZJD* alebo *CHZJD, Bratislavské džezové dni — BDžD alebo BDŽD*. Pri písaní na písacích a sádzacích strojoch sa ako výhodnejšie ukazuje písanie *CHZJD, BDŽD*, preto sa mu novšie dáva prednosť.

L. Dvonč

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 47, 1982, č. 3. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982.
Kčs 8,—.